

О.В. Баклан

**ДЕРЖАВНА ПРИСУТНІСТЬ
У ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ
ВІДНОСИНАХ**

Монографія

Київ – 2020

УДК 346:351.82
Б 194

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка від 4 червня 2020 р., протокол № 4

Рецензенти:

Берlach А.І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України;

Курило В.І. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування, заслужений юрист України;

Орел Л.В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права Київського університету імені Бориса Грінченка

Баклан О.В.

Б 194 Державна присутність у господарсько-правових відносинах: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 208 с.
ISBN 978-617-7828-57-9

Книга присвячена актуальним теоретико-прикладним засадам державного регулювання у сфері господарсько-правових відносин. У монографії розглянуто науково-теоретичні основи державного впливу на господарську діяльність та підприємництво зокрема.

Особливу увагу приділено порівняльному аналізу вітчизняного та закордонного досвіду регулювання господарсько-правових відносин з боку держави, а також теоретичному обґрунтуванню висновків, пропозицій та рекомендацій, які спрямовані на наукове забезпечення удосконалення державного регулювання господарсько-правових відносин.

Адресується науковим і практичним працівникам, викладачам і студентам ВНЗ, широкому колу читачів тощо.

ISBN 978-617-7828-57-9

УДК 346:351.82

© Баклан О.В., 2020

ЗМІСТ

Передмова	4
Частина 1. Характеристика структури господарсько-правових відносин.....	6
1.1. Підприємство як об'єкт правовідносин	6
1.2. Правоздатність органів виконавчої влади, які здійснюють регулювання господарсько-правових відносин.....	25
1.3. Загальна характеристика та детермінація зв'язків між суб'єктами та об'єктами господарсько-правових відносин	46
Частина 2. Методи державного регулювання господарсько-правових відносин	68
2.1. Характеристика окремих адміністративних засобів та заходів регулювання господарсько-правових відносин.....	68
2.2. Державне сприяння залученню інвестицій у сферу господарських відносин	69
2.3. Організаційно-правове забезпечення щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон	76
2.4. Правове сприяння розвитку малих та середніх підприємств.....	84
Частина 3. Характеристика основних форм державного регулювання господарсько-правових відносин	95
3.1. Видання нормативних правових актів	96
3.2. Вчинення реєстраційних та інших юридично значимих дій....	107
3.3. Укладання адміністративних договорів.....	112
3.4. Організаційні дії та матеріально-технічні операції.....	117
Частина 4. Актуальні проблеми державного регулювання господарсько-правових відносин	120
4.1. Закордонний досвід державного регулювання господарсько-правових відносин	120
4.2. Лібералізація та оптимізація регулюючого впливу держави у сфері господарсько-правових відносин.....	160
4.3. Державне регулювання господарсько-правових відносин як інструмент побудови держави з соціально-орієнтованою економікою	178
Післямова.....	199
Список літератури.....	200
Додатки	204

ПЕРЕДМОВА

Будь яка економічна модель побудована на господарській діяльності, яка є матеріальною основою стійкого економічного зростання. Добросесні та справедливi умови iснування та розвитку сучасної ринкової економіки вимагають від суспільства та публічної влади побудови чесних та прозорих правил поведінки у бізнесовій сфері. Це, у свою чергу, як вимагає так і забезпечує прискорений та незворотній рух до ефективнішої економічної формації, яка, насамперед, заснована на цивілізованих ринкових відносинах, що відповідають тим чинникам, які притаманні передовим економікам світу.

За умови добросесної побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки одним з вирішальних векторів розвитку вітчизняної правової системи повинно стати створення ефективної та гармонійної системи вітчизняного законодавства України, насамперед, цивільного, адміністративного та господарського, оскільки запорукою цивілізованої та ефективної діяльності суб'єктів господарювання, яка пов'язана з виробництвом, обміном, споживанням товарів та послуг, є сучасна нормативно-правова база. Безумовно, провідна роль у цьому належить державним інституціям, як правостворюючим так і тим, які безпосередньо створюються та функціонують задля оптимізації суспільних відносин у сфері економіки, господарської діяльності та підприємництва зокрема.

Зазначена обставина обумовлює актуальність дослідження сучасного стану правового впливу з боку держави на поведінку суб'єктів господарської діяльності. Господарсько-правова тематика є також однією з найпопулярніших та найактуальніших напрямів фундаментальних та науково-прикладних досліджень у зв'язку з необхідністю розробок сучасної структури господарсько-правових відносин; шляхів удосконалення форм та методів державного регулювання цих відносин, шляхів розв'язання актуальних проблем державного регулювання господарсько-правових відносин та інших актуальних правових питань.

Оскільки одним з головних завдань вітчизняного законодавства є оптимізація та упорядкування суспільних відносин у тій чи іншій сфері чи галузі суспільного життя, при написанні даної книги основна увага була спрямована на дослідження особливостей державного

впливу на поведінку різноманітних суб'єктів у сфері господарсько-правових відносин; можливих шляхів удосконалення та координації дій суб'єктів владних повноважень, щодо оптимізації раціонального застосування власного правового інструментарію; структури та упорядкування правових норм, що регулюють суспільні відносини в сфері господарювання тощо.

При аналізі державної присутності у господарсько-правових відносинах в пріоритеті переважав прикладний адміністративно-правовий та господарсько-правовий аспект дослідження. В книзі, насамперед, можна познайомитися з різноманітними поглядами учених юристів та економістів на правову проблематику, сутність та стадії державного регулювання у сфері господарсько-правових відносин.

Автор вдячний всім – хто тим чи іншим чином причетний до процесів збору матеріалів, оформлення, підготовки до друку та видання книги.

Частина 1

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

1.1. Підприємство як об'єкт правовідносин

Встановлення історичних закономірностей та національних особливостей еволюції інституту як підприємництва так і господарської діяльності в цілому, обґрунтування на цій основі напрямів вдосконалення державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності передбачає дослідження історії, насамперед, підприємництва в Україні як процесу становлення інноваційної моделі господарської поведінки; оцінку характеру та ефективності інституційної взаємодії держави та бізнесу на різних етапах господарської еволюції та в різних технологічних укладах; історико-економічний аналіз та узагальнення генези, історико-культурних чинників і політико-економічних детермінант розвитку підприємництва¹.

Підприємництво як явище стає темою для дискусій та аналізу у XVII столітті й починає привертати увагу для досліджень учених у XIX столітті, коли в світі стали вживатися як синоніми або, у всякому випадку, тісно пов'язані поняття «підприємництво», «вільні підприємства» і «капіталізм». Вчені визнають і визнавали, що підприємці є засновниками та провідниками прогресивних змін, впроваджуючи та забезпечуючи творчі інноваційні ідеї для комерційних підприємств і допомагаючи їм розвиватися і ставати прибутковими².

Ідеї суспільної самоорганізації соціально-господарських відносин, які, прагнучи забезпечити реалізацію особистих інтересів, задовольняють суспільні інтереси, в економічній площині були узагаль-

¹ Небрат В. В. Підприємництво і держава: ретроспектива інституційної взаємодії. Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: матеріали круглого столу (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К. 84 с.: електронне видання. 2016. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>

² Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: [пер. с англ.]. М.: Дело ЛТД, 1994. 627 с.; Юлдашев О. Х. Проблемы вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія. К.: МАУП, 2005. 336 с.; Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. 403 с.

нені класичними працями А. Сміта та Д. Рікардо. Але в суспільному контексті проблематика економічного інтересу, навколо якого структуруються соціально-економічні агенти, з часів Греції класичного періоду розвивалася в межах дисциплін моральної та політичної філософії, зокрема етики як розділу права та політики як сфери управління суспільним життям (polity). Здатність викликати довіру через звернення до спільної норми поведінки (етосу), спільних емоцій (пафосу) та послідовної аргументації поведінки наявними фактами (логіки) була не тільки ключовою соціальною якістю громадянина Стародавніх Афін, але й практично важливою господарчою якістю внаслідок специфіки правового порядку публічного вирішення господарчих суперечок та практики децентралізованого правозастосування за принципом легітимізованої самопомочі (authorized self-help)¹.

Нині підприємництво розглядається як феномен соціальної дії, яка несе в собі певну цільову, зрештою макросоціальну функцію, що становить суть різних історичних типів господарювання і, відповідно, характер процесу формування сукупності специфічних соціальних груп, які генерують і підтримують специфічний спосіб життя, певну систему цінностей та ін.².

Український етнос від моменту свого оформлення у ранньому Середньовіччі характеризувався особливим духом підприємництва. Під цим ми розуміємо не лише особливу увагу і пієтет до господарської діяльності, а в першу чергу схильність до нового, здатність ризикувати, активну життєву позицію та позитивне ставлення до прирощення багатства, що на загал не були властиві для західної (європейської) цивілізації доби Середньовіччя³.

¹ Carugati Federica, Gillian K. Hadfield, and Barry R. Weingast. Building Legal Order in Ancient Athens. – Stanford University Working Papers. – 2013. – Available at: <https://web.stanford.edu/group/mcnollgast/cgi-bin/wordpress/wpcontent/uploads/2013/10/Carugati-Hadfield-Weingast.Building-Legal-Order-in-AncientAthens-14.12121.pdf>.

² Сірий Є. В. Підприємництво як предмет теоретико-соціологічного осмислення: розгорнення проблеми. Український соціум. К., 2008. № 4 (27). С. 40.

³ Чуткий А. І. Підприємництво – національна риса українців, нівельована низкою історичних зламів. Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: матеріали круглого столу (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К. 84 с.: електронне видання. 2016. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>

Тлумачачи дефініцію «підприємництво», можна зазначити, що «підприємництво – це діяльність підприємця, тобто того, хто володіє промисловим, торговельним і т. ін. закладом або організатора вигідних справ, прибуткових операцій»¹. Визначення, яке наводять автори Великого тлумачного словника сучасної української мови, мабуть, запозичене з історії вітчизняного законодавства про підприємництво. Підприємництво ними визначено як «самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою отримання прибутку». Хоча підприємницьку діяльність деякі фахівці чомусь звужують до «ініціативної, самостійної діяльності громадян без утворення юридичної особи, яка спрямована на одержання прибутку чи особистого доходу, що здійснюється від свого імені, на свій ризик і під свою майнову відповідальність або від імені кого-небудь і під чийсь майнову відповідальність»².

Класична школа політекономії (А. Сміт, Д. Рікардо) в дослідженнях економічної природи підприємницької діяльності не виходить за межі функціонування ринкового механізму саморегулювання. Такий підхід видатних економістів минулого, за оцінкою сучасних учених, зумовив характерну рису розробок усіх представників цієї школи – «нездатність ізолювати підприємницьку функцію від чистої функції власності на капітал»³. У межах функціонального (безсуб'єктного) підходу підприємництво як вираження іманентно властивої людині підприємливості є загальною функцією, і кожному особу тією чи іншою мірою можна вважати підприємцем, оригінально зауважує вітчизняний вчений-соціолог Є.В. Сірій⁴.

Нині в економіці України особливого значення набуває встановлення кола об'єктів державного впливу, оскільки саме правове становище об'єкта зумовлює адекватну йому форму державної присутності у певних правовідносинах. Це загальновизнане положення є об'єктивною необхідністю переходу до змішаної системи

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 962.

² Там само.

³ Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: [пер. с англ.] / М. Блауг. М.: Дело ЛТД, 1994. С.425.

⁴ Сірій Є. В. Проблемно-методологічні орієнтири теоретико-соціологічного осмислення підприємництва. Соціальні технології. Запоріжжя, 2011. № 50. С.124.

регулювання економіки (врегульованого ринку). Але на теперішній час чітко не визначено принципи, форми та методи державної присутності у сфері господарської діяльності зокрема. Враховуючи це, можна стверджувати, що дослідження правового статусу підприємств зумовлює розвиток принципів, форм і методів його державного впливу.

Дефініція «підприємство» у вітчизняному законодавстві використовується для позначення як суб'єкта, так і об'єкта права.

Так, за статтею 62 ГК України «Підприємство» – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами.

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту або модельного статуту.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом.

Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Також, згідно зі статтею 55 ГК України, законодавець визначає «підприємства» як суб'єкти господарювання, а саме:

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

2. Суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Тобто як самостійний суб'єкт господарювання «підприємства» законодавцем визнаються суб'єктами господарського права, які можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Одночасно, за статтею 191 Розділу 3 «Об'єкти цивільних прав» Цивільного кодексу України:

Підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності.

2. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

3. Підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю.

4. Підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів».

Тобто законодавець категорію «підприємство» визначає і як об'єкт права. Причому дефініція «підприємство» і у вітчизняному законодавстві і в юридичній літературі вживається як родова.

Стосовно правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якому базується їхня господарська діяльність, законодавець виділяє право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління. Причому правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених Господарським Кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Варто зазначити що, право оперативного управління є чужорідним, невластивним юридичним словосполученням для господарського права, тому що воно функціонально набагато більше пов'язане з адміністративно-правовими методами регулювання діяльності

суб'єктів господарювання і є одним із юридичних рудиментів радянської правової системи у сучасному цивільному і господарському праві України.

Родоначальником поняття «право оперативного управління» є радянський вчений А.В. Венедиктов, який убачав у цьому праві з'єднання адміністративно-правових і цивільно-правових складових¹. На думку А.В. Венедиктова, адміністративно-правові елементи права оперативного управління в радянський період виражалися у розроблених керівництвом державного органу актах «по доведенню планових завдань і лімітів заробітної плати», а цивільно-правові припускали «різноманітні цивільно-правові угоди (договори купівлі-продажу і постачання, підряду, доручення, позики і так далі)». Обґрунтовуючи цю позицію, А.В. Венедиктов указував², що право оперативного управління реалізується у своїй діяльності тільки органами безпосереднього господарювання, які за своєю суттю не здійснюють жодних владних актів (тобто йдеться, власне, про підприємства як низову ланку управлінської піраміди у сфері господарської діяльності).

За радянські часи в умовах управління економікою переважно адміністративно-командними методами справді існувало поєднання цивільно-правових і адміністративно-правових методів впливу при очевидному пріоритеті останніх. Тоді органи державного управління економікою виключно від імені держави публічно реалізовували власні владні повноваження у межах своєї правової компетенції, що є несумісним із самою природою цивільно-правових відносин, які ґрунтуються виключно на принципі формальної рівності сторін. Відповідно за умови, що держава була і власником практично всіх підприємств, і одночасно здійснювала управління ними, вертикальні правовідносини в економіці були суто адміністративно-правовими, а

¹ Венедиктов А. В. Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР. М.; Л.: АН СССР, 1954. 268 с.; Венедиктов А. В. Об основных проблемах советского гражданского права. Вестник Ленинградского университета. 1947. № 11. С. 99-123.

² Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность; отв. ред. В. К. Райхекр. М.: Изд-во АН СССР, 1948. 839 с.; Венедиктов А. В. Договорная дисциплина в промышленности; Ленинградское отделение Коммунистической академии; Институт советского строительства и права. Л.: Изд-во Леноблсполкома и Ленсовета, 1935. 212 с.

горизонтальні у межах реалізації компетенції, що надається правом оперативного управління між рівними у правовому сенсі суб'єктами, могли бути як адміністративно-правовими, так і цивільно-правовими.

Державна присутність у подібних відносинах здійснювалося тоді за багатьма напрямками: розробка загальних планів науково-технічного прогресу, контроль за застосуванням цін і тарифів, за дотриманням державних стандартів, за якістю проектної і кошторисної документації, за витрачанням фондів заробітної плати і заохочувальних фондів, затвердження норм витрати електроенергії на потреби виробництва, тарифів на продукцію і тому подібне. Ці види управління діяльності здійснювалися як у межах галузевих, так і в межах міжгалузевих функцій. Окрім указаних функцій, радянські міністерства реалізовували функцію оперативного управління стосовно безпосередньо підпорядкованих їм промислових підприємств: затверджували перспективні й річні плани за встановленими показниками, розподіляли і перерозподіляли фонди на матеріальні ресурси, здійснювали управління фінансовою діяльністю, утворювали фонди для надання фінансової допомоги, затверджували баланси і кошториси, надавали дозвіл на здійснення певних дій (наприклад, на списання з балансу певних витрат) тощо.

Державна присутність у господарсько-правових відносинах мала місце, на думку відомих учених¹, у випадках коли соціалістична держава безпосередньо організовувала процес виробництва матеріальних цінностей, а також процес їх розподілу. Вона формувала спеціальний апарат, який від її імені і в її інтересах здійснював цілеспрямований керівний вплив на всі основні сторони суспільного виробництва.

Відродження підприємництва у 80-х – на початку 90-х рр. сприяло первісному нагромадженню капіталів, впровадженню нових технологій у виробництво, задоволенню дефіцитного попиту споживачів на товари та послуги, розширенню їх асортименту, забезпеченню зайнятості населення, нівелюванню недоліків у роботі державних підприємств, формуванню досвіду роботи державних фінансових ор-

¹ Советское административное право: Общая и особенная части: [учеб. / Алехин А. П., Василенков П. Т., Квиткин В. Т. и др.]; под ред. Ю. М. Козлова. М.: Юрид. лит., 1973. С. 335.

ганів по реєстрації, контролю та регулюванню діяльності приватних підприємств, розвитку орендних відносин, туризму, будівництва тощо¹.

В подальшому в наукових працях, як радянських, так і вітчизняних авторів правова конструкція «оперативне управління» міцно пов'язується з цивільним та господарським правом². Таке правове становище нині спостерігається як у сучасних наукових працях так і в чинних нормативно-правових актах України.

Враховуючи вищезазначене, логічно зробити висновок що, словосполучення «право оперативного управління» нині не зовсім влучно відображає сутність взаємостосунків суб'єктів господарювання з іншими учасниками господарсько-правових відносин. Використання адміністративно-правової лексики в основному системоутворюючому кодифікованому нормативно-правовому акті, яким є Господарський кодекс України, не є правильним, вносить плутанину у праворозуміння змісту юридичних норм та спричиняє подальшу не зовсім правильну та не зовсім коректну юридичну нормотворчість. Так, наприклад, у постанові Уряду «Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги» за змістом ототожнюються поняття «адміністративні витрати» та «господарські витрати», а саме: «До складу адміністративних витрат включаються загальногосподарські витрати на оплату праці апарату управління підприємством та іншого загальногосподарського персоналу; відрахування на загальнообов'язкове державне соціальне страхування апарату управління підприємством та іншого загальногосподарського персоналу виходячи із запланованих витрат на оплату праці; інші витрати на утримання апарату управління підприємством та іншого загальногосподарського персоналу (службові відрядження, підготовка і перепідготовка кадрів, використання малоцінних і швидкозношуваних предметів, придбання канцелярських товарів, періодичних професійних видань); амортизація основних засобів, інших необоро-

¹ Дідківська Л. В. Деформація підприємництва в Україні у радянський період. Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: матеріали круглого столу (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К. 84 с.: електронне видання. 2016. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>

² Генкин Д. Оперативное управление как институт советского гражданского права. Советская юстиция. М.: Госюриздат РСФСР, 1963. № 9. С. 3–5.; Щербина В. С. Господарське право: [підруч.]. К.: Юрінком Інтер, 2003. 480 с.

тних матеріальних і нематеріальних активів загальногосподарського використання, визначена відповідно до вимог Податкового кодексу України; витрати на утримання основних засобів, інших необоротних матеріальних активів загальногосподарського використання (ремонт, оренда, страхування майна, централізоване водопостачання, водовідведення, освітлення, охорона); витрати на оплату професійних послуг (юридичні, аудиторські, з оцінки майна тощо); витрати на оплату послуг зв'язку (поштовий, телеграфний, телефонний, телефакс тощо); витрати на оплату розрахунково-касового обслуговування та інших послуг банків; витрати, пов'язані із сплатою податків і зборів, крім витрат, що включаються до виробничої собівартості; витрати на розв'язання спорів у судах; витрати на придбання пально-мастильних матеріалів для потреб апарату управління підприємством та іншого персоналу, залученого до обслуговування адміністративної інфраструктури та ін.»¹. Аналогічна рудиментна термінологія спостерігалася у постанові Уряду «Про затвердження Порядку формування тарифів на послуги з централізованого водопостачання та водовідведення» від 12.07. 2006 р. № 959, яка діяла до прийняття попередньозгаданого нормативно-правового акту.

Тому, за логікою застосування законодавцем у нормативно-правових актах словосполучення «право оперативного управління», його логічно замінити на словосполучення «право оперативного господарського управління» та навести лад у підзаконній нормативно-правовій базі.

Дефініція «підприємство» у зв'язку з правовою конструкцією «оперативне управління» також розроблялася науковцями адміністративного права. Так, відомий радянський учений Ю.М. Козлов визначав підприємство², як одиницю соціалістичної промисловості, яка, використовуючи закріплене за нею державне майно (тобто здійснюючи оперативне управління або користування ним), здійснює силами свого колективу під керівництвом вищого органу виробничо-

¹ Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2011 р. № 869: за станом на 01.03.2019 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/869-2011-%D0%BF> (дата звернення: 22.03.2020).

² Советское административное право: Общая и особенная части: [учеб. / Алехин А. П., Василенков П. Т., Квиткин В. Т. и др.]; под ред. Ю. М. Козлова. М.: Юрид. лит., 1973. С. 352.

господарську діяльність (виготовлення продукції, виконання робіт, надання послуг) відповідно до народногосподарського плану і на основі господарського розрахунку. В цьому визначенні проглядається дуалістичне трактування природи підприємства, іншими словами – робиться спроба поєднання понятійного апарату цивільного права (одиниця соціалістичної промисловості) і адміністративного права, якому категорія юридичної особи була потрібна як первинний (низовий) об'єкт управління в економіці.

Як уже згадувалося, саме поняття «підприємство» має насамперед економічне походження. Російський учений М.І. Кулагін зазначає, що у західноєвропейській економічній літературі, переважно, під підприємством розуміють «економічну єдність, в якій об'єднуються і координуються людські й матеріальні чинники господарської діяльності». Так, американський економіст М. Джеймс визначає підприємство як «будь-яку організацію, що займається головним чином виробництвом для ринку певних речей або послуг і фінансово незалежну від будь-якого іншого органу». На думку М. Деспакса, підприємство – це «автономний організм, утворений міцним союзом двох тісно пов'язаних між собою осередків: економічного осередку що об'єднує матеріальні елементи, необхідні для функціонування виробництва; соціального осередку, що складається з людських елементів, які потрібні для того, щоб використовувати матеріальні елементи економічного осередку». Лаконічним є визначення іншого французького професора, П. Дюрана, «підприємство є суспільством, створеним з певною метою»¹.

Згадані визначення підприємства базуються на загальноприйнятій економічній теорії чинників виробництва, згідно з якою підприємство є, насамперед, явищем поєднання праці й капіталу.

Нині вітчизняні вчені, переважно, при визначенні поняття «підприємство» відсилають до нормативно-правової бази та не дають власного визначення цього поняття².

¹ Кулагин М. И. Избранные труды. М.: Статут, 1997. 330 с. (Серия «Классика российской цивилистики»). С. 29.

² Подлінев С. Д. Організаційно-правові засади державної регуляторної політики в Україні. Адміністративне право України / [С. В. Ківалов, В. Б. Авер'янов, Є. В. Додін та ін.]. О.: Юридична література, 2003. С. 338-353.; Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: [підруч.]. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 483-514.

Деякі сучасні дослідники розглядають підприємство як різновид організацій, що здійснюють, на відміну від органів виконавчої влади, не керівництво, а економічні, соціально-культурні й інші функції в цілях задоволення матеріальних, духовних та інших потреб громадян, суспільства й держави. Причому, на їхню думку підприємства «не мають владних повноважень і не є суб'єктами управління»¹.

У цьому дещо суперечливому визначенні насамперед є не зовсім вдалою спроба визначити поняття «підприємство» шляхом його порівняння з іншим явищем – органами виконавчої влади, а також у даному визначенні вказані не всі істотні ознаки підприємства, що мають правове значення.

Такий підхід не є рідкісним. Так, відомий радянський і російський учений Д.М. Бахрах пропонує віднести підприємство до так званих колективних суб'єктів права, яких він визначає як «організовані, відособлені самоуправляючі групи людей, наділені правами виступати в стосунках з іншими суб'єктами як єдине ціле, персоніфіковане»². Ю.М. Козловим і Л.Л. Поповим підприємство визначається як «господарюючий суб'єкт, створений для виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг у цілях задоволення громадських потреб і отримання прибутку»³.

Навіть з наведених думок видно що, жодне з цих визначень учених-дослідників зазначених питань повною мірою не відображає особливості поняття «підприємство», які мають значення для характеристики правового статусу підприємства.

У окресленому контексті слід врахувати те, що однією з визначальних ознак, що конкретизує правосуб'єктність підприємств, є реальна спроможність підприємства вступати у правовідносини з органами публічного управління, а також чинники від яких ця спромож-

¹ Алехин А. П. Административное право Российской Федерации: учеб. / Алехин А. П., Кормалицкий А. А., Козлов Ю. М. М.: Зеркало, Теис, 2001. С. 194.

² Бахрах Д. Н. Коллективные субъекты административного права. Правоведение. 1991. № 3. С. 66-77.; Бахрах Д. Н. Административное право [учеб.]. М.: БЕК, 1993. С. 22-23.; Бахрах Д. Н. Административное право [учеб. для вузов]. М.: БЕК, 1996. С.23.

³ Административное право: [учеб. для студ. вузов, обуч. по юрид. спец. / Бельский К. С., Козлов Ю. М., Колибаба Г. Н. и др.]; под ред. Ю. М. Козлова, Л. Л. Попова; Моск. гос. юрид. акад. М.: Юристъ, 2000. С.234.

ність залежить. Отже дефініція «підприємство» повинна включати наступні складові:

- по-перше, безумовно, вказівку на те, що підприємство є юридичною особою, оскільки це автоматично поширює на нього загально визнані ознаки юридичної особи (організаційна єдність, наявність відособленого майна, можливість нести юридичну відповідальність та ін.) та одночасно вказівку на те, що підприємство є самостійним суб'єктом господарювання;
- по-друге, залежність від характеру регулювання його діяльності з боку органів публічного управління, форми власності, організаційної побудови його керівних органів (від засновників тощо), що зумовлює правоздатність підприємства;
- по-третє, вказівку на важливість підприємства для задоволення суспільно корисних інтересів.

Таким чином, доречним виглядає наступне визначення: Підприємство – це юридична особа, самостійний суб'єкт господарювання, правовий статус якого залежить від характеру регулювання його діяльності з боку органів публічного управління, форми власності, організаційної побудови його керівних органів (засновників), а також від значення його функціонування щодо задоволення суспільно корисних інтересів.

В Україні законодавець залежно від форм власності, передбачених законом, визначає і види підприємств. Так, у нашій країні можуть діяти підприємства таких видів:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);
- спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами – суб'єктами співробітництва.

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, які передбачені законодавством.

Підприємства також класифікуються залежно від наявності у статутному фонді іноземних інвестицій. Так, у разі якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду, в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядовою радою такого підприємства у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Залежно від кількості працівників та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік законодавець відносить підприємства до малих (мікро підприємства тощо), середніх або великих підприємств.

Маючи на увазі вищезгадані законодавчо визначені положення, варто підкреслити, що при визначенні правового статусу підприємств варто наголосити на тому, що правове регулювання діяльності підприємств, заснованих на різних формах власності, має бути диференційованим. У цьому сенсі необхідно зауважити, що політичні й економічні зміни у нашій країні з початку набуття незалежності стосовно організації державної влади на основі принципу розподілу на відносно самостійні гілки (законодавча, виконавча і судова, також тривалий пошук в цій системі місця інституту президента) та створення ефективного механізму регулювання економіки (і її матеріальної основи підприємництва) неминуче спричиняють радикальні зміни правової сфери, зокрема, у формах і методах правового регулювання, в перерозподілі сфер суспільних відносин, врегульованих різними фундаментальними галузями права, у зміні систем права й законодавства, у формуванні й появі нових галузей (підгалузей) права (податкового, митного, банківського, транспортного та ін.), у звуженні публічно-правової сфери внаслідок збільшення об'єму суспільних відносин, що регулюються галузями приватного права.

Остання теза означає:

- певне звуження сфери публічного управління (передусім сфери державного управління), тобто зменшення обсягу суспільних відносин, що регулюються, насамперед, адміністративним правом (перехід певної їх частини під регулювання норм інших галузей права – цивільного, господарського, митного, фінансового, податкового тощо);
- появу відносно нових «партнерських» суспільних відносин, що виникають у ході здійснення громадських (муніципальних) послуг;
- формальну трансформацію суб'єктного складу правовідносин в сфері економіки. Цю обставину згадують як вітчизняні, так і зарубіжні учені¹, маючи на увазі, що регулюючий вплив на су-

¹ Орзіх М. П. Співвідношення державного управління та місцевого самоврядування: концептуальний аспект. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. Авер'янова В. Б. К.: Юрінком Інтер, 1999. С. 92-101; Квінтано К. Як організовані статистичні економічні функції деяких міжнародних організацій. Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми): матер. міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. В. Ф. Опришко. К.: КНЕУ, 2004. С. 46-62.

спільні відносини у сфері економіки нині здійснюється органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, а в деяких випадках – громадськими самоврядними організаціями;

- зміну та появу нових форм та методів регулюючого впливу в сфері економіки (господарської діяльності зокрема) з боку органів публічного управління;
- появу абсолютно нових суб'єктів правовідносин у сфері економіки та господарської діяльності (громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці; іноземні підприємства; спільні комунальні підприємства; органи господарського розвитку і управління спеціальної (вільної) економічної зони та ін.), визначення кола їх прав і обов'язків, взаємовідносин із органами публічного управління.

Окреслені особливості сучасного розвитку правових відносин у сфері господарської діяльності важливі для розуміння поняття, сутності, предмета та методу, насамперед, сучасного вітчизняного публічного права. Так, до набуття незалежності вітчизняне адміністративне право за своєю суттю було правом суто «управлінським», правом, у якому основна увага приділялася владним повноваженням органів державного управління, їхній структурі, імперативним правовідносинам, адміністративній відповідальності тощо. Що ж до іншої сторони адміністративних правовідносин, які не є носіями владних повноважень, то їх права у сфері публічного управління детально не врегульовувалися, перевага приділялася передусім їхнім обов'язкам¹. І понині деякі авторитетні фахівці адміністративного права обмежують предмет цієї фундаментальної науки лише сферою державного управління².

Конституція України закріплює пріоритет прав і свобод людини й громадянина, що повинно забезпечувати і створення ефективного механізму захисту прав і свобод громадян. Тому у визначенні сутно-

¹ Курінний Є. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: [монографія]. Д.: Ліра ЛТД, 2004. 340 с.; Кубко Є. Б. Щодо наукової дискусії про предмет адміністративного права: додаткові аргументи. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Факт, 2003. С. 29-35.

² Гончарук С. Т. Адміністративне право України: [навч. посіб.]. К.: НАУ, 2006. С. 3.

сті, зокрема, адміністративного права слід підтримати точку зору тих учених, які, поряд із традиційною «управлінською» характеристикою адміністративного права (котра залишається теж основною та найважливішою) також відводять провідне місце його характеристиці як галузі, що встановлює правові засади:

- по-перше, якомога повнішої реалізації у сфері публічного (державного так саме) управління прав і свобод людини;
- по-друге, що особливо важливо в нинішній час, дійового (або декларативного) захисту цих прав і свобод у разі їх порушення з боку органів публічної адміністрації, їх посадових осіб тощо¹.

Отже, запровадження і реалізація нового погляду на сутність як адміністративного (так і, наприклад, господарського права) права має сприяти істотному посиленню його ролі у формуванні громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави. Адже запровадження необхідних змін в адміністративному та господарському праві означає створення якісно нового, відмінного від колишнього, правового режиму регулювання відносин між органами виконавчої влади, їх посадовими особами й громадянами, підприємцями тощо. Цей правовий режим відносин у сфері державного управління, як відмічається провідними вітчизняними ученими², робить громадянина (підприємця) рівноправним партнером у стосунках із державою, її органами і посадовими особами. Тобто ніколи не слід забувати, що «адміністративне право – це право, що контролює адміністрацію, а не право, що створене адміністрацією»³. Саме таким правом мусить стати адміністративне право України, країни, яка проголошена демократичною, соціальною та правовою державою.

Збільшення об'єму предмета адміністративного права за рахунок «партнерських» рівноправних відносин між державою і громадянами (їх об'єднаннями, деякими іншими юридичними особами)

¹ Бородін І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина. – Херсон: Олді-плюс, 2003. 218 с.; Околіта С. В. Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Філософ. держ. упр.». К., 2000. 18 с.

² Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) [та ін.]. К.: Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. С. 8.

³ Freund E. Cases on Administration Lau / E. Freund. St. Paul, 1928. 332 p.

необхідно спроектувати на правове положення суб'єктів господарювання: підприємства та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Нині варто враховувати, що на право- та дієздатність суб'єктів господарської діяльності суттєво впливають наступні сучасні чинники.

По-перше, сучасне вітчизняне законодавство, як завдання адміністративного судочинства у сфері публічно-правових відносин, визначає захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень. Тобто істотним чином розширилася сфера адміністративного судочинства внаслідок посилення гарантій судового захисту від дій (рішень) органів публічної влади, що порушують права та інтереси фізичних і юридичних осіб у сфері публічного управління.

По-друге, оскільки правовідносини управління за участі суб'єктів господарювання, у яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання, не є предметом регулювання Господарського кодексу України, тому одним з визначальних чинників щодо правового статусу суб'єктів господарської діяльності є правовий зв'язок суб'єктів господарювання (насамперед підприємств та підприємців) з органами публічного управління.

По-третє, внаслідок того, що питома вага диспозитивних важелів державної присутності у господарсько-правових відносинах поступово збільшується за рахунок зменшення застосування імперативних методів державного управління, виникає необхідність зміни кількості контрольних-наглядових органів та зміни їх функцій, трансформації форм та методів діяльності їхнього апарату тощо, що також певною мірою розширює сферу публічного управління.

По-четверте, на відміну від радянських часів, коли і наука, й радянське законодавство в якості суб'єкта права, переважно, розглядали не саме підприємство, а його керівництво, в сучасному вітчизняному праві юридична особа (зокрема, підприємство) може бути не лише об'єктом,

але і суб'єктом права. Наприклад, у деліктному законодавстві суб'єктом адміністративної відповідальності може бути і юридична особа.

Використання разом із імперативними диспозитивних методів правового регулювання, тобто змінами характеру й змісту регулюючого впливу органів публічного управління, пов'язане з появою та розвитком різних форм власності (частка державних та комунальних підприємств поступово зменшується за рахунок збільшення приватних, колективних та ін., хоча цей процес має і свою межу). Безумовно, характер і зміст впливу органів публічного управління має власні особливості у сфері економіки, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах. У той же час державна присутність (встановлення загальних правил поведінки у різних сферах публічного управління) так чи інакше присутня у всіх сферах і галузях суспільного життя (або народного господарства, як ще продовжують висловлюватися деякі фахівці). Останнім часом вплив суб'єктів владних повноважень різної компетенції на суспільні відносини у сфері публічного управління не пов'язаний з втручанням у виробничу, господарську, фінансову та іншу діяльність підприємств, установ та організацій за винятком випадків, прямо передбачених законом (що не завжди є позитивним). Що ж до суто управлінського впливу (регулювання тощо), характерного для радянських часів, коли всі підприємства й установи входили в єдину централізовану управлінську систему, то він певною мірою зберігся тільки відносно деяких державних підприємств (подібних комбінату «Україна», що друкує виборчі бюлетені), що мають обмежену господарську самостійність порівняно з іншими видами підприємств.

З врахуванням вищезазначеного можна стверджувати, що нині у світі (і в Україні зокрема) при правовому регулюванні суспільних відносин у сфері публічного управління в економіці та підприємстві тощо поступово збільшується частка диспозитивних методів. У цьому контексті слід звернути увагу на наступні проблеми.

По-перше, в порівнянні з командною системою державного управління нині в Україні у значному секторі економіки спостерігається певна втрата контролю з боку органів публічного управління за виробництвом товарів та послуг, імпортом та експортом товарів і сировини, за якістю продукції та послуг, що випускаються та надаються тощо¹.

¹ Системний звіт: проблемні питання зовнішньо-економічної діяльності в Україні: електронне видання. 2015: https://boi.org.ua/media/uploads/sysrep_trade_ukr_pdf.pdf

По-друге, в Україні сьогодні ще не повною мірою сформувалися ринкові інститути (добросовісна конкуренція, ділова етика та ін.), які в західних країнах забезпечують необхідну якість продукції, її екологічну чистоту тощо. У нашій країні спостерігається стихійний, мало врегульований процес зміни профілю малих та середніх підприємств, що істотно міняє галузеву та територіальну інфраструктуру економіки (та підприємництва) і спричиняє певні переважно негативні соціальні наслідки¹.

По-третє, як зазначалося, коло суспільних відносин, що потребують державної присутності, розширюється за рахунок «партнерських» відносин між державою та іншими суб'єктами права. З іншого боку, у зв'язку з істотними змінами в змісті й характері регулюючого впливу органів публічного управління у сфері економіки, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах звужується коло суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню (наприклад, стосунки, пов'язані з відкриттям поліграфічних підприємств, обліком і зберіганням розмножувальної техніки).

По-четверте, зміни змісту правовідносин у сфері економіки неминуче впливають і на правове положення підприємств (особливо недержавних). У випадку стабілізації антимонопольного, митного, податкового законодавства вони мусять стати справді конкурентоспроможними. Очікуваним результатом цієї стабілізації законодавства повинно стати – конкурентоспроможність вітчизняної економіки загалом та вітчизняного підприємництва зокрема буде здатна до забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного таваровиробництва, яке адаптовано до змін світової кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розвитку національних конкурентних переваг та досягнення кращих, ніж у інших виробників, соціально-економічних показників².

¹ Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: [монографія] / за ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2007. 768 с.

² Жаліло Я. А., Базилук Я. Б. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. Конкурентоспроможність: країна, регіон, підприємство: зб. / [упоряд. В. Г. Підвисоцький; ред. Ю. В. Полунеев]; Рада конкурентоспроможності України, Центр стратегій конкурентоспроможності (МІМ-Київ). К.: ЛАТ&К, 2006. С. 176-185.; Базилук Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення: [монографія]. К.: НІСД, 2002. 132 с.

По-п'яте, посилення ринкового регулювання підприємництва не слід сприймати як привід для усунення законодавця від упорядкування правовідносин в економічній сфері. Слід підтримати точку зору тих фахівців, які вважають, що правовий статус кожного різновиду підприємства має чітко й послідовно визначатися в законі як найбільш стабільному джерелі правового регулювання¹.

Оскільки державна присутність у господарських відносинах переважно здійснюється за допомогою актів органів виконавчої влади, то суспільно необхідним є максимальне вдосконалення механізму передачі публічно-владних повноважень, аби мінімізувати правові ризики визнання недіючими (незаконними) нормативних актів делегованої правотворчості. Саме формування стійкої нормативно-правової бази регулювання діяльності підприємництва дозволить прискорити затягнутий перехід від постсоціалістичного економічного устрою до дійсно сучасних ринкових стосунків, зокрема, у сфері господарської діяльності.

1.2. Правоздатність органів виконавчої влади, які здійснюють регулювання господарсько-правових відносин

Нині за чинним законодавством України відносини управління за участі суб'єктів господарювання, у яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання, не є предметом регулювання Господарського Кодексу України. Під організаційно-господарськими розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Також не є предметом регулювання Господарським кодексом України:

¹ Гриценко А. Концептуальні засади переходу до нової парадигми монетарної політики. Економіка України. 2008. № 9. С. 31-41; Тактичні пріоритети та стратегічні орієнтири економіки України / [за ред. Я. А. Жаліло]. К.: НІСД, 2008. 288 с.

- майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України;
- земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;
- трудові відносини;
- фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів.

Дані положення дають розуміння того, що, з одного боку, законодавець в основному правовому акті, який відповідно до Конституції України встановлює правові основи господарської діяльності (господарювання) – Господарському кодексі України, відокремлює господарсько-правові відносини від інших правових відносин. А з іншого боку згадані положення Господарського Кодексу яскраво ілюструють широкий спектр правовідносин, які значно відрізняються за змістом, суб'єктами, підставами виникнення та іншими особливостями і які в повному обсязі не здатний автономно врегулювати жоден орган державної влади, якими б багатогранними та об'ємними не були його повноваження.

Нині в Україні державна присутність у господарсько-правових відносинах здійснюється за допомогою значного кола суб'єктів.

Згідно ст. 85 Конституції України Верховна Рада стратегічно визначає правове становище у сфері господарсько-правових відносин шляхом реалізації повноважень щодо:

- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією та законами України.

Впливати на правовий стан у сфері господарської діяльності відповідно до ст. 106 Конституції може і Президент України, реалізуючи своє право:

- звертатися з посланнями до народу та зі щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

- утворювати, реорганізовувати та ліквідувати, за поданням Прем'єр-міністра України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;
- скасовувати акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим; а також
- брати участь у законотворчому процесі:
- шляхом внесення пропозицій Президента України щодо законопроектів;
- шляхом внесення законопроектів, визначених Президентом як невідкладні¹.

Керуючий та регулюючий вплив на господарсько-правові відносини, що здійснюється Кабінетом Міністрів України ґрунтується на наступних правових нормах.

Насамперед, це ст.ст. 2, 8, 9 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», яка визначає основні завдання Кабінету Міністрів України, реалізація яких може бути тим чи іншим чином пов'язана з економікою та підприємництвом. До них можна віднести завдання щодо:

- розробки і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розробки, затвердження і виконання інших державних цільових програм;
- забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави;
- забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону;
- організації і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;
- спрямування та координації роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їхньою діяльністю.

Зміст ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» визначає основні повноваження Кабінету Міністрів України у сфері

¹ Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI: за станом на 04.02.2020 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 22.03.2020).

економіки та фінансів, серед яких у контексті даного дослідження варто виділити:

- забезпечення проведення державної економічної політики, здійснення прогнозування та державне регулювання національної економіки;
- забезпечення розробки і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку;
- визначення доцільності розробки державних цільових програм із урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпеченням їх виконання;
- здійснення відповідно до закону управління об'єктами державної власності, враховуючи корпоративні права, делегування в установленому законом порядку окремих повноважень щодо управління зазначеними об'єктами міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та відповідних суб'єктів господарювання; забезпечення розробки і виконання державних програм приватизації;
- сприяння розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, здійснення заходів щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури;
- забезпечення розробки і виконання програм структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, здійснення заходів, пов'язаних із реструктуризацією та санацією підприємств і організацій, забезпечення проведення державної промислової політики, визначення пріоритетних галузей промисловості, які потребують прискореного розвитку;
- забезпечення захисту та підтримки національного товаровиробника;
- визначення обсягів продукції (робіт, послуг) для державних потреб, порядок формування та розміщення державного замовлення на її виробництво, вирішення відповідно до законодавства інших питань щодо задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах);
- забезпечення проведення державної аграрної політики та продовольчої безпеки держави;

- забезпечення проведення державної фінансової та податкової політики, сприяння стабільності грошової одиниці України;
- організація та забезпечення здійснення митної справи.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної економічної, цінової, інвестиційної та зовнішньоекономічної політики, а також міжвідомчої координації з питань економічної і соціальної співпраці України з Європейським Союзом є Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства.

Основними завданнями Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства є формування та забезпечення реалізації:

- державної політики економічного і соціального розвитку;
- державної цінової політики;
- державної промислової політики, науково-технічної політики у промисловості;
- державної політики у сфері торгівлі;
- державної регіональної політики;
- державної політики у сфері розвитку підприємництва;
- державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, акредитації органів з оцінки відповідності, управління якістю);
- державної політики у сфері державних закупівель, державного замовлення;
- політики у сфері державно-приватного партнерства;
- державної регуляторної політики, державної політики з питань ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності;
- державної політики у сфері державного ринкового нагляду;
- державної політики у сфері торгівлі та побутових послуг;
- державної політики з питань економічної і соціальної співпраці України з ЄС;
- єдиної зовнішньоекономічної політики, політики інтеграції економіки України у світову економіку, співпраці із СOT;

- державної політики у сфері співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та з питань залучення міжнародної технічної допомоги.

А також формування державної політики:

- у сфері захисту прав споживачів;
- у сфері статистики;
- з питань державного експортного контролю;
- у сфері інвестиційної діяльності та управління національними проектами (стратегічно важливими проектами, що забезпечують технологічне оновлення та розвиток базових галузей реального сектору економіки України);
- з питань ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;
- у сфері державного матеріального резерву;
- у сфері управління об'єктами державної власності, враховуючи корпоративні права держави;
- забезпечення нормативно-правового регулювання зазначених сфер;
- забезпечення реалізації в межах своїх повноважень державної економічної політики у сфері оборони та безпеки;
- удосконалення в межах своїх повноважень інструментів, процедур та стандартів діяльності органів виконавчої влади¹.

Як нескладно побачити, Мінекономрозвитку відповідно до визначених завдань, крім здійснення характерних для провідного у сфері економіки міністерства завдань та функцій державного прогнозування та планування, повинно виконувати дуже широке коло інших завдань та функцій² (реалізація певних з них тим чи іншим чином також пов'язана з регулюванням і підприємництва і господарської діяльності тощо).

Так, наприклад, Мінекономрозвитку України відповідно до визначених завдань:

¹ Про затвердження Положення про Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України: постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2019 р. № 838: Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF> (дата звернення: 20.04.2020).

² Там само, ст. 4.

- розробляє в межах своїх повноважень пропозиції щодо вдосконалення бюджетного та податкового законодавства;
- бере участь у розробці основних напрямів бюджетної політики;
- здійснює організаційно-методичне керівництво і координацію роботи, пов'язаної з розробкою і виконанням центральними та місцевими органами виконавчої влади державних цільових програм, веде їх облік, готує висновки стосовно доцільності їх затвердження та дострокового припинення їх виконання, проводить моніторинг виконання зазначених програм, бере участь у проведенні оцінки ефективності використання бюджетних коштів та ін.

А також бере участь у:

- підготовці пропозицій щодо визначення обсягів і цільового спрямування бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності;
- аналізі економічної складової державної міграційної політики та ін.

Мінекономрозвитку формує та забезпечує реалізацію державної регіональної політики, розробляє в межах своїх повноважень проекти нормативно-правових актів з питань регіональної політики і місцевого самоврядування, пропозиції щодо розв'язання актуальних проблем у цій сфері та ін.

Мінекономрозвитку здійснює відповідно до законодавства:

- проведення в установленому порядку моніторингу показників розвитку регіонів, районів і міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення та формування переліку показників, за якими проводиться моніторинг розвитку територій і визнання їх депресивними;
- забезпечує формування державної політики у сфері енергозбереження та ефективного використання енергетичних ресурсів, здійснює контроль за її реалізацією (незважаючи на наявність Міністерства енергетики та захисту довкілля. – примітка автора. – О.Б.);
- бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері економічної конкуренції і обмеження монополізму, сприяє розвитку конкурентних відносин (незважаючи на наявність Антимонопольного комітету. – примітка автора. – О.Б.);

- встановлює стандартні типові форми, а також порядок випуску та обігу деривативів, базовим активом яких є товари (крім цінних паперів) на біржовому і позабіржовому ринках матеріальних та нематеріальних активів та ін.

Згадуючи системоутворюючі положення Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» щодо сучасної класифікації центральних органів виконавчої влади та їх основних повноважень слід прийти до висновку, що Мінекономрозвитку сьогодні здійснює не зовсім властиві йому функції, а саме:

- здійснює технічне та організаційне забезпечення роботи Міжвідомчої комісії з організації укладення та виконання угод про розподіл продукції, проводить їх техніко-економічну експертизу, погоджує титули будов (об'єктів), фінансування проектів будівництва яких реалізується із залученням коштів державного бюджету або коштів підприємств державної власності;
- організовує перевірки виконання договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства та ін.
- погоджує навчальні програми з підготовки спеціалістів у сфері закупівель та підвищення їх кваліфікації та ін.

Незважаючи на наявність Фонду державного майна, Мінекономрозвитку також розробляє та подає Кабінету Міністрів України проекти рішень з питань передачі або обміну об'єктів права державної та комунальної власності, здійснює методичне керівництво діяльністю органів виконавчої влади із зазначених питань та ін.

Мінекономрозвитку, за наявності Мінфіну та Антимонопольного комітету, здійснює в установленому порядку повноваження щодо складання, затвердження та контролю фінансових планів підприємств державного сектора економіки, забезпечує методичне керівництво в цій сфері та ін.

Інформаційно-наглядовими видаються функції Мінекономрозвитку щодо повідомлень органів виконавчої влади, їх посадових осіб, уповноважених на прийняття або схвалення регуляторних актів, про виявлення встановлених законом обставин, за яких такий акт не може бути прийнято або схвалено, а також відповідні органи юстиції, якщо зазначені регуляторні акти підлягають державній реєстрації в органах юстиції та ін.

Провідному у сфері економіки міністерству доручено суспільно корисні, але не зовсім властиві йому функції. Зокрема Мінекономрозвитку організовує громадське обговорення проектів нормативно-правових актів, які можуть суттєво впливати на обсяг і зміст прав та інтересів споживачів; сприяє розробці та впровадженню систем управління якістю в органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, бере участь в організації роботи з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з питань управління якістю, розробці відповідних навчальних програм, організації проведення фундаментальних і прикладних досліджень у сфері управління якістю, організовує надання інформаційних послуг з питань стандартизації, вживає заходів щодо залучення в установленому порядку громадськості до обговорення питань, що належать до компетенції Мінекономрозвитку України та ін.

Повноваженнями суто контрольних органів (служб або інспекцій) видаються повноваження Мінекономрозвитку щодо забезпечення та формування державної політики у сфері державного ринкового нагляду та здійснення контролю за її реалізацією. Згідно з цими повноваженнями Мінекономрозвитку безпосередньо здійснює у межах компетенції державний ринковий нагляд, а також контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності вимог національного законодавства та положень міжнародних договорів України, застосовує до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальні санкції, передбачені Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та ін.

До повернення адміністративно-командних засобів регулювання економіки тяжіють повноваження Мінекономрозвитку, яким належать:

- координація роботи із запровадження та реалізації механізму державної підтримки експорту;
- розробка пропозицій щодо запровадження нових форм економічної співпраці з іноземними державами та поліпшення торговельно-економічних відносин із ними;
- видача в установленому порядку разових індивідуальних дозволів на перевищення встановленого законодавством строку ввезення на

митну територію України товарів (виконання робіт, надання послуг), які імпортуються за бартерними договорами, та деякі ін.

З огляду на вищезазначене справедливо стверджувати, що Мінекономрозвитку (яке в радянські часи мало назву Держплан), основним призначенням якого має бути державне прогнозування та планування, перевантажене не зовсім властивими йому функціями. Аналіз змісту ст.4 (яка складається майже з 300 пунктів !) «Положення про Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільськогосподарства України» (яка визначає функціональне призначення міністерства) свідчить, що функції головного органу в системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики економічного й соціального розвитку, цінової, промислової, інвестиційної, зовнішньоекономічної політики, державної політики у сфері торгівлі, державної регіональної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, технічного регулювання та захисту прав споживачів, а також міжвідомчої координації з питань економічного і соціального співпраці України з Європейським Союзом¹ занадто об'ємні (для простого порівняння – об'єм (кількість сторінок) Положення міністерства економіки РФ майже у 4 рази менший ніж обсяг Положення про Мінекономрозвитку України, Положення міністерства економіки Республіки Беларусь за об'ємом (кількістю сторінок) більш ніж у 8 разів менше вітчизняного нормативно-правового акту), нерідко мають невластивий контрольно-наглядний та адміністративно-командний характер. Зміст Положення про Мінекономрозвитку (як і багатьох інших положень про міністерства України) не зовсім відповідає і багаточисельним заявам державних діячів України про те, що для отримання дозволів на будь-яку підприємницьку діяльність не треба буде чекати вказівки з центру. Державні послуги повинні надаватися на місцевому рівні. Дозвільні державні функції будуть передаватися місцевим органам влади та ін.

Так само дуже широке коло вагомих державних повноважень (як імперативно-владних, так і координуючого характеру) надано

¹ Про затвердження Положення про Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільськогосподарства України: постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2019 р. № 838: Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF> (дата звернення: 20.04.2020).

Міністерству фінансів України, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і коштовного каміння, коштовного каміння органогенного утворення та напівкоштовного каміння, їх обігу та обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Так, зокрема, Мінфін відповідно до своїх завдань у сфері економіки та підприємництва:

- разом із головними розпорядниками бюджетних коштів затверджує паспорти бюджетних програм;
- здійснює передачу бюджетних призначень та перерозподіл видатків бюджету за рішенням Кабінету Міністрів України, погодженим із Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету;
- визначає та забезпечує впровадження єдиних методологічних засад інформаційно-аналітичного забезпечення управління державними фінансами;
- затверджує порядок проведення заліків надміру сплачених або невідшкодованих податкових платежів платника податків;
- здійснює узгодження рішення про надання розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань чи податкового боргу стосовно загальнодержавних податків та зборів на строк, що виходить за межі одного бюджетного року;
- веде реєстр державних гарантій;
- здійснює реєстрацію зовнішніх запозичень суб'єктів господарювання державного сектора економіки;
- розглядає звіти про виконання доручених Державній казначейській службі України, Державній пробірній службі України, Державній службі фінансового моніторингу України, Державній фінансовій інспекції України завдань та планів їхньої роботи;

- приймає рішення щодо безспірного вилучення коштів із місцевих бюджетів до державного бюджету;
- затверджує форми вимоги про повернення використаної не за цільовим призначенням суми субвенції та інформації про встановлення фактів нецільового використання субвенції;
- здійснює контроль за виконанням зобов'язань за угодами про реструктурування простроченої заборгованості суб'єктів господарювання перед державою;
- укладає з суб'єктами господарювання – резидентами договори про порядок відшкодування витрат державного бюджету, які можуть виникнути внаслідок виконання Кабінетом Міністрів України гарантійних зобов'язань;
- здійснює ліцензування діяльності суб'єктів господарювання у випадках, передбачених законодавством;
- здійснює регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму щодо суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або будь-які інші азартні ігри, суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, аудиторів, аудиторських фірм, фізичних осіб – підприємців, які надають послуги з бухгалтерського обліку, Державної казначейської служби України та Державної фінансової інспекції України;
- погоджує основні напрями контрольно-ревізійної роботи органів Державної фінансової інспекції України та деякі інші¹.

Порівняно з Мінекономіки справедливо визнати, що серед сучасних повноважень Мінфіну поступово починають логічно переважати заходи опосередкованого впливу на господарсько-правові відносини (це, безумовно, не стосується повноважень щодо ліцензування певних видів господарської діяльності, встановлення певних стандартів, порядку та ін.), які лише певним чином можуть бути формально скориговані.

¹ Положення про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375: Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF> (дата звернення: 22.03.2020).

Державним органом зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель, є Антимонопольний комітет України.

Основним завданням Антимонопольного комітету України (яке прямо або побічно стосується правового регулювання господарських відносин) є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

- здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;
- контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;
- сприяння розвитку добросовісної конкуренції;
- методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;
- здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель¹. Саме у сфері здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має виключні повноваження переважно адміністративно-примусового характеру, зокрема:
 - розглядати справи про адміністративні правопорушення, приймати постанови та перевіряти їх законність та обґрунтованість;
 - перевіряти суб'єкти господарювання, об'єднання, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції та під час проведення розслідувань за заявами і

¹ Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р.: за станом на 02.08.2017 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 22.03.2020).

справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

- у випадках та порядку, передбачених законом, проводити огляд службових приміщень та транспортних засобів суб'єктів господарювання – юридичних осіб, вилучати або накладати арешт на предмети, документи чи інші носії інформації, які можуть бути доказами або джерелом доказів у справі незалежно від їх місцезнаходження;
- надавати обов'язкові для розгляду рекомендації органам влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю, суб'єктам господарювання, об'єднанням щодо припинення дій або бездіяльності, які містять ознаки порушень законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин виникнення цих порушень і умов, що їм сприяють, та ін.

У цьому контексті хотілось би звернути увагу на те, що державний контроль у площині господарських відносин не повинен бути первинним та тотальним. Так, за загально-відомою статистикою, навіть у галузі торгівлі – найбільш привабливої та ліквідної галузі підприємництва України, суб'єкти-підприємництва функціонують на майже у 4 рази менших торговельних площах чим, наприклад, у сусідньої Польщі, що свідчить про ненасиченість ринку у даній вітчизняній галузі підприємництва. Тобто навіть у просторі для здійснення підприємницької діяльності обмежено певне коло суб'єктів у галузі торгівлі, відповідно економічна конкуренція у цьому сегменті підприємництва також обмежена.

У сфері здійснення контролю за узгодженими діями, концентрацією Антимонопольний комітет України також має коло адміністративно-примусових повноважень, наприклад:

- дозволяти або забороняти узгоджені дії, концентрацію;
- при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізич-

них та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом та ін.¹

Аналіз вищезазначених повноважень показує, що саме повноваження АМУ у сфері здійснення контролю за узгодженими діями та концентрацією законодавчо визначені досить не конкретизовано, що надає можливості необґрунтованої підзаконної нормотворчості Антимонопольного комітету України, а в подальшому і неефективної організаційно-правової діяльності органів АМУ. Це викликає обурення, у першу чергу, представників середнього бізнесу, оскільки, наприклад, довгий час згідно Положення «Про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання» попереднє одержання дозволу АМУ на концентрацію є обов'язковим, коли сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік, у тому числі за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 12 мільйонам євро, і при цьому: вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів, у тому числі за кордоном, не менш як у двох учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 1 мільйону євро, у кожного, та вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів в Україні хоча б одного учасника концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 1 мільйону євро.

Лише у середині 2016 року ці межі зазначених грошових показників були приведені у співрозмірні величини, які характерні для західноєвропейських країн і нині не стосуються діяльності середнього бізнесу.

Забезпечення державної податкової політики, державної політики у сфері державної митної справи, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску нині покладено

¹ Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р.: за станом на 02.08.2017 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 22.03.2020).

на Державну податкову службу України¹ (ДПС). Нині відповідно до законодавства основними завданнями ДПС є:

1) реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів;

2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування:

- державної податкової політики;
- державної політики у сфері державної митної справи;
- державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів;
- державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску;
- державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом

¹ Положення про Державну податкову службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227: Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF> (дата звернення: 22.03.2020).

строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів¹.

Посадові особи ДПС у сфері господарських відносин проводять попереджувальні, запобіжні заходи та застосовують заходи адміністративної відповідальності². В цьому ж напрямі управлінськими завданнями, обов'язками та повноваженнями у сфері господарської діяльності (підприємництва тощо) наділені також певні інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації і органи місцевого самоврядування, трудові колективи через вибраних ними уповноважених осіб та профспілкові організації в особі своїх виборних органів і представників, адміністрація власників підприємств, закладів і організацій тощо. В основі взаємовідносин між ними і об'єктами управління (суб'єктами господарської діяльності) перебуває наявність у будь-якого суб'єкта управління у сфері підприємництва значно більших за обсягом повноважень (на підставі закону чи підзаконного нормативного акту), ніж у об'єкта управління (суб'єкта господарської діяльності).

Тривалий час безпосередньо забезпечував реалізацію державної політики у сфері підприємництва Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва (Держкомпідприємництво).

Держкомпідприємництво був спеціально уповноваженим органом з питань державної регуляторної політики, державної реєстрації, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності³.

Законодавець лаконічно формулював основні завдання Держкомпідприємництва, а саме:

¹ Положення про Державну податкову службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227: Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF> (дата звернення: 22.03.2020).

² Там само.

³ Положення про Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2007 р. № 667: за станом на 30.05.2010 р. (Постанова втратила чинність 31.05.2010) // Офіційний вісник України. – 2007. – № 32. – Ст. 28.

- участь у формуванні та реалізації державної регуляторної політики, політики у сфері державної реєстрації, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності;
- координація діяльності органів виконавчої влади, пов'язаної з розробкою та здійсненням заходів щодо проведення державної регуляторної політики, політики у сфері державної реєстрації, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності;
- сприяння формуванню системи фінансово-кредитної, консультаційної та інформаційної підтримки підприємництва;
- організація роботи, пов'язаної із здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності¹.

До обов'язків Держкомпідприємництва України, які визначають його правосуб'єктність щодо здійснення регулювання правовідносин у сфері підприємництва законодавець відносив майже 70 напрямків діяльності. В той же час повноваження Держкомпідприємництва обмежувалися лише 8 пунктами. Очевидно що, лише це співвідношення вже певним чином могло викликати певне запитання його обґрунтованості.

Держкомпідприємництво ліквідовано згідно з Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» наприкінці 2010 р.. Цей крок влади не зовсім відповідає закордонному досвіду².

Як слушно зазначає О.В. Клим, «для реалізації організаційного забезпечення державної підтримки підприємництва в багатьох країнах створюються відповідні державні органи, наприклад, Державний секретаріат у малій і середній промисловості – у Франції, Відділ малих фірм при міністерстві промисловості у Великобританії, міністерство у справах малого бізнесу в Канаді, Національна адміністрація малого бізнесу в Японії, комітети з малого бізнесу у Сенаті та Палаті представників Конгресу США, Центр малого бізнесу

¹ Там само.

² Баклан О.В. Деякі теоретико-прикладні питання щодо сучасної індустріалізації в Україні. Публічне право України. 2016. № 1. с. 96-103; Жаліло Я. Японський досвід державного регулювання економіки. Економіка України. 1995. № 3. С. 72–75; Китай: фундамент успіхів ХХІ века / [отв. ред. Л. М. Титаренко]. М.: ИДВ РАН, 2002. 200 с.

Міністерства торгівлі, спеціальні підрозділи допомоги окремим групам підприємств в інших міністерствах та державних комітетах, Торговельна палата, підприємницькі асоціації; спеціальні органи підтримки у штатах, Адміністрація малого бізнесу при Президенті США»¹.

Нині у Мінекономрозвитку України створений і функціонує Департамент регуляторної політики та розвитку підприємництва, який є самостійним структурним підрозділом центрального апарату міністерства.

Головною метою діяльності цього департаменту є розроблення пропозицій та забезпечення виконання прийнятих рішень щодо формування та реалізації державної регуляторної політики, державної політики у сфері розвитку підприємництва, державної політики з питань ліцензування та дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

Основними завданнями департаменту є:

- забезпечення формування та реалізація державної політики з питань розвитку підприємництва, державного ринкового нагляду, внутрішньої торгівлі та побутових послуг;
- забезпечення формування державної політики у сфері захисту прав споживачів, державної регуляторної політики та державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, дерегуляції, державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;
- сприяння розвитку саморегулювання господарської та професійної діяльності;
- участь у забезпеченні вдосконалення регуляторних процедур органів місцевого самоврядування;
- участь у визначенні пріоритетних напрямів розвитку державної політики з питань державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;
- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері надання адміністративних послуг².

¹ Клим О. В. Адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. С. 108.

² Положення про департамент регуляторної політики та розвитку підприємництва: Наказ Міністра економічного розвитку і торгівлі України від 04.12.2019 № 557: за

Державна регуляторна служба України (ДРС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності.

ДРС є спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності.

Зокрема, ДРС відповідно до покладених на неї завдань:

- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку подає їх на розгляд Мінекономрозвитку;
- розробляє проекти законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України з питань, що належать до сфери діяльності ДРС;
- забезпечує реалізацію державної регуляторної політики на засадах економічної доцільності та ефективності дії регуляторних актів, зниження рівня втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності;
- здійснює заходи щодо оптимізації кількості функцій державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, які виконуються органами виконавчої влади, вносить в установленому порядку пропозиції щодо їх скорочення та усунення дублювання;
- проводить експертизу проектів законів України, інших нормативно-правових актів, які регулюють господарські та адміністративні відносини між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання;
- бере участь у підготовці планів заходів Кабінету Міністрів України щодо дерегуляції господарської діяльності, забезпечує здійснення моніторингу і координацію виконання таких планів органами виконавчої влади;

станом на 04.12.2019 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0557915-19> (дата звернення: 22.03.2020).

- погоджує проекти нормативно-правових актів з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та з питань ліцензування, що розробляються центральними органами виконавчої влади;
- проводить у порядку, встановленому Законом України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності”, аналіз проектів регуляторних актів, що подаються на погодження, та аналіз їх регуляторного впливу, приймає рішення про погодження таких проектів або про відмову в їх погодженні;
- проводить у порядку, встановленому Законом України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності”, експертизу регуляторних актів центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади. У разі виявлення під час експертизи порушень вимог статей 4, 5, 8 – 13 зазначеного Закону приймає рішення про необхідність усунення органом, що прийняв відповідний акт, виявлених порушень принципів державної регуляторної політики;
- інформує Кабінет Міністрів України про стан виконання органами виконавчої влади вимог Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності”;
- здійснює нагляд за дотриманням органами ліцензування законодавства у сфері ліцензування та надає роз’яснення щодо його застосування;
- веде Єдиний ліцензійний реєстр;
- здійснює інші повноваження, визначені законом¹.

З прикладів наведених повноважень ДРС видно, що правоздатність цього центрального органу виконавчої влади характеризується наявністю як управлінських та контрольно-наглядових функцій, так і функцій з надання адміністративних послуг.

¹ Положення про Державну регуляторну службу. станом на 24.13.2014 р. України. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-%D0%BF> (дата звернення: 22.03.2020).

1.3. Загальна характеристика та детермінація зв'язків між суб'єктами та об'єктами господарсько-правових відносин

Прямі та зворотні зв'язки між суб'єктами та об'єктами правових відносин як їх обов'язковий елемент виокремлюються практично всіма ученими різних галузевих правових наук¹. В той же час, як у згаданих, так і в багатьох інших наукових працях важко знайти визначення, опис структури чи змісту цього елемента правових відносин. Уявлення про правову природу зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин з'являється при ознайомленні із класифікацією правових відносин, правосуб'єктністю учасників цих відносин, формами та методами публічного управління. Очевидно, це є певною прогалиною в правовій науці.

Таке становище можна пояснити тим, що вчені фундаментальних та комплексних правових наук зважають на праці по теорії держави і права, де також важко знайти формальне визначення поняття зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин².

Як відомо, прямі й зворотні зв'язки між суб'єктами та об'єктами правових відносин є основним елементом цих відносин, який поряд з такими чинниками як обсяг правосуб'єктності учасників цих відносин та особливість об'єктів правового регулювання дає уявлення про оптимальність та доцільність їх регулювання, внутрішній зміст та зовнішнє вираження цих відносин дозволяє провести їх класифікацію, побачити ефективність застосування конкретних методів та форм, які застосовуються при регулюванні певних видів правових відносин.

¹ Цивільне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновичкої, В.О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.; Щербина В. С. Господарське право: [підруч.]. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 11-14; Єрмоленко В. М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин: [монографія]. К.: Магістр-XXI сторіччя, 2008. С. 33-49.

² Колодій А. М. Теорія держави і права / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков. – К.: Юрінформ, 1995. С. 190-197; Цвіг М. В. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Цвіг М. В., Ткаченко В. Д., Богачова Л. Л. та ін.]; за заг. ред. М. В. Цвіга, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2002. С. 333-348.

Доречним представляється сформулювати власне визначення цього явища. Не претендуючи на остаточну редакцію, пропонується наступне визначення – взаємозв'язки між суб'єктами та об'єктами правових відносин є одним з основних елементів цих відносин, який є комплексом дій (утримання від певних дій), що обумовлюються певним взаємозв'язком та регулюється нормами права, які також визначають суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників конкретних правовідносин. При цьому кожному зафіксованому належним чином суб'єктивному праву, відповідає (кореспондується) певний юридичний обов'язок, і навпаки.

Розглянемо зміст та особливості деяких найбільш розповсюджених зв'язків між суб'єктами та об'єктами господарсько-правових відносин.

Одним із найбільш розповсюджених різновидів правового регулювання у сфері підприємництва є легалізація підприємницької діяльності, яку можна розглядати як складне поєднання державного впливу компетентних органів на суб'єкти підприємництва і відповідного зворотного впливу суб'єктів підприємницької діяльності.

З боку суб'єкта, що здійснює правове регулювання легалізації підприємницької діяльності, в якості прямого впливу на суб'єкти підприємництва використовуються різні засоби, прийоми, способи регулювання. Одним з основних способів регулювання підприємницької діяльності шляхом легалізації є її державна реєстрація. Суб'єктами реєстраційної діяльності є публічні органи управління (публічна адміністрація), які наділені владними повноваженнями та мають різний правовий статус, однак їхня діяльність спрямована на задоволення загального публічного інтересу у сфері реєстрації. Спеціальними способами легалізації підприємницької діяльності можна назвати ліцензування й видачу спеціальних державних дозволів на здійснення окремих видів діяльності, оскільки видача таких дозволів надає спеціальну правоздатність суб'єктам підприємницької діяльності. Ці види діяльності зовнішньо та по змісту схожі, але мають і певні особливості¹. На відміну від реєстрації у сфері підприємництва, що оче-

¹ Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». Л., 2010. С. 13.

видно ставить за мету, насамперед, облік суб'єктів підприємництва, основною метою ліцензування окремих видів діяльності й видачі спеціальних державних дозволів є дотримання спеціальних норм, правил, стандартів щодо здійснення спеціальних та специфічних видів підприємництва.

Залежно від мети, яка ставиться при легалізації підприємницької діяльності шляхом її реєстрації, нормативно-правовими актами може встановлюватися:

- 1) форма діяльності та об'єкти, що підлягають державній реєстрації;
- 2) правовий статус суб'єктів, що здійснюють регулювання у цій сфері, і статус суб'єктів підприємницької діяльності;
- 3) процедура (правила) реєстрації;
- 4) відповідальність¹.

Державна реєстрація осіб, що бажають займатися підприємництвом, є істотним юридичним фактом, оскільки реєстрація громадянина як суб'єкта підприємницької діяльності надає йому спеціальну правоздатність – право на підприємництво. Для юридичних осіб державна реєстрація є взагалі моментом виникнення правосуб'єктності.

Структурною складовою зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин у сфері підприємництва є правила поведінки для органів державної реєстрації, що реалізуються при здійсненні їхньої компетенції, а для суб'єктів підприємницької діяльності – реалізуються в їхніх конституційних правах і обов'язках стосовно ведення підприємництва.

Для суб'єктів, що здійснюють легалізацію шляхом державної реєстрації підприємницької діяльності, ця складова правосуб'єктності є правом і обов'язком. Стосовно суб'єктів, що здійснюють державну реєстрацію підприємницької діяльності, законодавець встановлює достатньо тверді правила та обмежену волю розсуду. По суті, йдеться про заявницький порядок, тобто тільки про повноваження з перевірки документів, наданих особами, що бажають зареєструвати підприємницьку діяльність, щодо відповідності нормативним правовим

¹ Господарський кодекс України: за станом на 13.02.2020 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 18.03.2020).

актам у жорстко встановлений термін і ухваленні рішення про реєстрацію або відмову в державній реєстрації. Складніші правила державної реєстрації встановлені, наприклад, для створення інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності¹.

Права та обов'язки суб'єкта, що бажає займатися підприємницькою діяльністю, мають за основу конституційне право кожного на здійснення підприємницької діяльності, обов'язок здійснення такої діяльності відповідно до закону й надання для реєстрації тільки достовірних відомостей.

Як слушно відмічає М.П. Гурковський, що реєстраційна діяльність класифікується за об'єктами реєстраційної діяльності, за суб'єктами, які здійснюють реєстраційну діяльність; за процедурою здійснення реєстраційної діяльності, за результатом, що виникає як наслідок здійсненої реєстраційної діяльності, за призначенням реєстраційної діяльності. Ця діяльність має також і свої специфічні риси: широке коло суб'єктів, уповноважених здійснювати реєстрацію, завдання і цільове призначення реєстраційної діяльності, обсяг і зміст реєстрації, зміст одержуваних матеріально-правових результатів².

Перша редакція Господарського кодексу України чітко передбачала судовий порядок оскарження дій суб'єктів, що здійснюють реєстрацію суб'єктів господарювання. Зокрема, закріплювалося право на звернення до суду у випадку відмови в державній реєстрації³. На жаль, законодавством чітко не передбачений і адміністративний порядок оскарження дій органів, що реєструють суб'єкти господарювання, що дозволило б оперативніше захищати права цих суб'єктів. Тому, логічно і правильно визначити в законодавстві, що регулює питання державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності,

¹ Про державну реєстрацію інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності: Наказ Міністерства юстиції № 194/5 від 23.04.2007 р.: станом на 27.10.2015 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0174-06> (дата звернення: 18.03.2020).

² Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». Л., 2010. С. 11-12.

³ Господарський кодекс України: за станом на 1 січня 2004 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. К.: Парламентське видавництво, 2004. 192 с., Ст.58.

як судовий, так і адміністративний порядок оскарження. Практично зробити це можна відповідним доповненням ст.58 Господарського кодексу України.

Норми, що передбачають відповідальність за порушення правил реєстрації осіб, які бажають займатися підприємницькою діяльністю, належать до різних галузей права. При цьому відповідальність встановлюється не лише для суб'єктів підприємницької діяльності або їх посадових осіб, але й стосовно реєструючих органів і їх посадових осіб.

Насамперед, це норми кримінального права, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності¹. Слід зазначити, що кримінальна відповідальність нині передбачена лише за скоєння протиправних діянь суб'єктів підприємницької діяльності або їх посадових осіб, кримінальна відповідальність реєструючих органів і їх посадових осіб відсутня. Це, напевно, потребує відповідних змін – шляхом встановлення кримінальної відповідальності посадових осіб реєструючих органів із встановленням кримінального покарання хоча б у вигляді штрафу. Для цих суб'єктів встановлена лише адміністративна відповідальність за порушення порядку видачі документа дозвільного характеру, порушення законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, порушення законодавства про ліцензування певних видів господарської діяльності².

Незважаючи на згадані статті КУпАП, подібні адміністративні проступки скоюються дуже часто та залишаються без покарання, враховуючи їх судову підвідомчість та небажання підприємців вступати в конфлікти зі владою. Про це свідчить опитування підприємців, проведене у різні роки у трьох районах Києва та двох районах Київської області³.

¹ Кримінальний кодекс України: за станом на 02.02.2020 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. К.: Парламентське видавництво, 2020., Розділ 7.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення: за станом на 03.02.2020 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. К.: Парламентське видавництво, 2020., ст.ст. 166-10 – 166-12.

³ Баклан О.В. Про поняття, різновиди та структуру адміністративно-правових відносин. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України – 2018. № 14 (2018). с. 80-87.

Враховуючи зазначене, представляється доцільним введення адміністративної відповідальності посадових осіб за невжиття заходів щодо боротьби з порушеннями порядку видачі документів дозвільного характеру, порушеннями законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, порушеннями законодавства про ліцензування певних видів господарської діяльності. Це можливо зробити, встановивши відповідну норму в Главі 12 КУпАП.

Одним із різновидів регулювання підприємницької діяльності, пов'язаної з процедурою державної реєстрації, є реєстрація прав на нерухоме майно та угод із ним. Наприклад, державній реєстрації підлягають: право власності, право господарського ведення, право оперативного управління, право користування, іпотека, сервітути, а також інші права у випадках, передбачених Цивільним Кодексом України та іншими законами. Звичайно державна реєстрація нерухомого майна необхідна не лише для здійснення підприємницької діяльності. Проте, найбільш значні за вартістю об'єкти нерухомого майна (будівлі у великих містах, промислові будівлі тощо), зазвичай, залучені до сфери підприємництва.

Правове регулювання цієї сфери спрямоване на захист прав та забезпечення безпеки громадян (юридичних осіб) і держави, права кожного на вільне використання власних здібностей і майна для підприємницької та іншої, не забороненої законом, економічної діяльності. Можна сказати, що державне регулювання цієї сфери, передусім, полягає у здійсненні спеціального обліку нерухомого майна і прав стосовно нього, також процедуру державної реєстрації нерухомості можна розглядати як один зі способів правового впливу, спрямованого на зниження ризику на ринку нерухомості, способу адміністративного захисту майнових прав фізичних та юридичних осіб.

Наступним видом державної реєстрації, яка пов'язана з підприємницькою діяльністю, є реєстрація різноманітних об'єктів інтелектуальної власності (товарних знаків, знаків обслуговування, найменувань місць походження товарів і винаходів, корисних моделей, промислових зразків).

Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 585 від 23 серпня 2016 р. «Про оптимізацію діяльності центральних органів виконавчої влади державної системи правової охорони інтелектуальної

власності». Документ підготовлено Мінекономрозвитку на виконання положень Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні та Плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік (розділ II.11). Постановою передбачено: ліквідація Державної служби інтелектуальної власності; покладення функцій з реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності на Мінекономрозвитку; передача цілісних майнових комплексів державного підприємства "Укрпатент", державної організації "Українське агентство з авторських та суміжних прав" та державного підприємства "Інтелзахист" зі сфери управління Державної служби інтелектуальної власності до Мінекономрозвитку.

Щодо компетенції цього органу слід звернути увагу на обставину, що вітчизняний законодавець, визначаючи її, як і в минули часи вживає поняття «реєстрація» поряд із терміном «державна реєстрація», що, напевно, є технічною недбалістю у вітчизняній нормотворчості та потребує уніфікованого визначення, але ж ніяк не змінює правової природи й наслідків проведення цієї процедури як виду державної реєстрації. Тобто з метою забезпечення однакового розуміння даної процедури у теперішній час при прийнятті нового положення про Державний департамент інтелектуальної власності Мінекономрозвитку варто було б перейти до використання терміну «державна реєстрація».

Також варто підкреслити та наголосити на рідкісній особливості правового регулювання зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин сфери підприємництва, яка пов'язана з реєстрацією різноманітних об'єктів інтелектуальної власності. Регулювання у цій галузі сфери підприємництва побудоване не лише на вітчизняних правових джерелах, а також і на міжнародно-правових нормах.

Так міжнародно-правовими актами, що безпосередньо регламентують державну реєстрацію об'єктів інтелектуальної власності в Україні, є:

- Паризька конвенція про охорону промислової власності;
- Договір про патентну кооперацію;
- Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків;
- Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків;

- Ніццька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків;
- Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків;
- Договір про патентне право;
- Договір про закони щодо товарних знаків;
- Всесвітня конвенція про авторське право;
- Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів;
- Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм;
- Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення;
- Міжнародна конвенція про охорону нових сортів рослин та ін.

В Україні щодо реєстрації різноманітних об'єктів інтелектуальної власності приймалися Закони¹, які визначають компетенцію органів, що здійснюють правове регулювання цієї сфери, а також правовий статус особи, що бажає зареєструвати й (або) використовувати об'єкти інтелектуальної власності. Державну політику в сфері охорони прав на винаходи і корисні моделі забезпечує і реалізує центральний орган виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності (Установа, за визначенням законодавця), для чого він, зокрема, організовує прийом заявок, проведення їхньої експертизи, приймає рішення щодо них, видає патенти на винаходи і корисні моделі; забезпечує їхню державну реєстрацію та ін.

У центральному органі виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності створена апеляційна палата – колегі-

¹ Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-ХІІ : за станом на 05.12.2012 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>; Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-ХІІ: за станом на 05.12.2012 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12>; Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-ХІІ: за станом на 11.12.2019 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> (дата звернення: 22.03.2020).

альний орган – для розгляду заперечень проти рішень Державної служби інтелектуальної власності, щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності та інших питань, віднесених до її компетенції Законом «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»¹.

Щодо проблемних правових питань корисно звернути увагу на наступні положення. Так, дії органу, що здійснює державну реєстрацію, можуть бути оскаржені як в адміністративному, так і в судовому порядку. А саме:

- заявник може оскаржити рішення Установи за заявою у судовому порядку, а також в Апеляційній палаті упродовж двох місяців від дати одержання рішення Установи чи копій матеріалів, затребуваних відповідно до частини третьої статті 16 Закону «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»;
- якщо рішення Установи за заявою оскаржено в судовому порядку після державної реєстрації патенту, то суд вирішує також і питання щодо дійсності відповідного патенту.
- право оскаржити рішення Установи в Апеляційній палаті втрачається у разі сплати державного мита за видачу патенту (деклараційного патенту) на винахід чи деклараційного патенту на корисну модель.
- оскарження рішення Установи в Апеляційній палаті здійснюється шляхом подання заперечення проти рішення у порядку, встановленому Законом «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» та на основі регламенту Апеляційної палати, затвердженого Установою. За подання заперечення сплачується збір. Якщо збір не сплачено у строк, зазначений у частині першій цієї статті, заперечення вважається неподаним, про що заявнику надсилається повідомлення².

Очевидно, що зміст зазначених положень не відповідає змісту основоположних засад Закону України «Про звернення громадян» та духу Концепції адміністративної реформи, а саме: за подання скарги (заперечення) сплачується збір; заявника примушують скаржитися

¹ Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII : за станом на 05.12.2012 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>, Ст. 3 (дата звернення: 22.03.2020).

² Там само, Ст. 24.

практично в той орган, який приймає рішення по справі (причому право оскарження взагалі втрачається на підставі норми, передбаченої п.3 ст.24 згаданого Закону). Є очевидним, що ці адміністративно-правові норми явно потребують корегування.

Законодавством України передбачена державна реєстрація деяких інших об'єктів: цінних паперів, ліків, нових харчових продуктів, матеріалів і виробів, окремих видів продукції, яка має потенційну небезпеку для людини, промислово-небезпечних об'єктів тощо. Ретельний розгляд згаданих видів державної реєстрації в рамках даної роботи не видається можливим через обмежений обсяг. Варто сказати, що змістом будь-якого виду державної реєстрації має бути, з одного боку, захист прав громадян, а з іншого – безпека суспільства й держави. Основною метою кожного з видів державної реєстрації є: необхідність здійснення компетентними державними органами обліку й ідентифікації суб'єктів підприємницької діяльності, різноманітних об'єктів, що належать цим суб'єктам, з подальшим здійсненням щодо них необхідної контрольної наглядової діяльності.

Далі звернемо увагу на розгляд змісту та особливості окремих зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки підприємницької діяльності. Безпека підприємницької діяльності, безумовно, є складовою економічної безпеки.

Вітчизняний вчений-економіст М.М. Єрмошенко поняття «економічна безпека» розглядає взагалі, як спроможність держави самостійно виробляти та здійснювати власну економічну політику, а також визначати та реалізувати власні національні інтереси тощо¹. Вітчизняні дослідники моделі аналізу економічної безпеки суб'єктів господарювання І.П. Мойсеєнко і М.Я. Демчишин, певною мірою запозичивши адміністративно-правову термінологію, визначають поняття «економічна безпека» як «стан системи управління, який дає змогу уникнути зовнішніх загроз і протистояти внутрішнім чинникам дезорганізації за допомогою використання потенціалу наявних авуарів і компетенцій, а також структурної організації та зв'язків ме-

¹ Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. С. 26.

неджменту»¹. Дехто з російських учених (А. Архипов, А. Городецький, Б. Михайлов) економічну безпеку визначають як «здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб на національному й міжнародному рівнях»². Аналогічно висловлюється вітчизняний дослідник А. Детюк, який під національною економічною безпекою розуміє стійкість національної економічної системи та її здатність до розвитку в умовах дії чинників, викликаних зовнішніми і внутрішніми факторами економічного чи політичного походження³.

Більше вдалим і точним видається визначення «економічної безпеки» експертами та фахівцями Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, які визначають її як наявність у державі достатніх можливостей для забезпечення репродукції виробничого потенціалу в промисловості, сільському господарстві та усіх сферах соціально корисної праці, а також для забезпечення стабільності суспільного ладу, суверенності держави⁴.

Узагальнюючи наведені вище думки пропонується наступне визначення поняття «безпека», а саме під безпекою можна розуміти стан захищеності людини й громадянина, суспільства та держави від будь-яких джерел небезпеки та її загроз, враховуючи небезпечні види господарської діяльності (підприємницької чи промислової або іншої).

Трансформація зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки взагалі та безпеки підприємницької діяльності зокрема, насамперед пов'язана із врегулюванням суспільних відносин громадської безпеки (безумовно, з певними винятками). В науковій літературі згадки про подібну трансформацію зв'язків між

¹ Мойсеєнко І. П., Демчишин М. Я. Моделі аналізу економічної безпеки суб'єктів господарювання. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 10 (112). С. 65.

² Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б. / Вопр. экономики. М., 1994. № 12. С. 3.

³ Детюк А. Окремі питання визначення поняття «національна економічна безпека». Підприємництво, господарство і право. 2009. №11(167). С. 131–135.

⁴ Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова: Проблеми економічної безпеки в Україні. К.: УЦЕПД, 1997. С. 17.

суб'єктами та об'єктами правових відносин можна знайти при описі певних правових режимів¹.

Правові зв'язки між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки підприємницької діяльності, на відміну від правових зв'язків щодо легалізації підприємницької діяльності, є складнішими та жорсткішими за правовими засобами регулювання. Це пояснюється наявністю у суб'єктів, що здійснюють правове регулювання, широкого кола повноважень щодо здійснення державного контролю й нагляду, можливостей залучення до кримінальної та адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Трансформація зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки господарської діяльності відбувається, наприклад, при:

- ліцензуванні й видачі дозволів на здійснення окремих видів підприємницької діяльності;
- забезпеченні добросовісної конкуренції і створенні перешкод монополістичної діяльності;
- забезпеченні екологічної безпеки;
- забезпеченні безпеки небезпечних виробничих об'єктів;
- забезпеченні пожежної, радіаційної, енергетичної безпеки, безпеки дорожнього руху, гідротехнічних споруд тощо.

Подані приклади свідчать про складність та різноманітність правових засобів правового регулювання у цій сфері. Складність такого регулювання, насамперед, зумовлена сучасним рівнем розвитку традиційної техніки та впровадженням інновацій.

Звернемо увагу на особливості, форми та правові засоби упорядкування деяких зі згаданих та інших зв'язків між суб'єктами та об'єктами окремих різновидів господарсько-правових відносин.

Нині основними принципами державної політики у сфері ліцензування є:

¹ Адміністративне право України / [Ківалов С. В., Авер'янов В. Б., Додін Є. В. та ін.]; за заг. ред. С. В. Ківалова. О.: Юридична література, 2003. С. 196; Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса. М.: Изд-во г-на Ю. А. Тихомирова, 1998. С. 432-436; Кондратов В. Общественная безопасность и административно-правовые средства ее обеспечения. М.: Юр. лит-ра, 1999. С. 240-260.

- забезпечення рівності прав, законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;
- захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави;
- встановлення єдиного порядку ліцензування видів господарської діяльності на території України та визначення його особливостей для окремих видів господарської діяльності, що зумовлені специфікою їх провадження, у законах, що регулюють відносини відповідної сфери, крім випадків, передбачених частиною другою статті 2 Закону «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»;
- встановлення єдиного переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню;
- запровадження ліцензування окремого виду господарської діяльності у разі недостатності інших засобів державного регулювання господарської діяльності, визначених відповідним законом.

Ліцензування не може використовуватися для обмеження конкуренції у провадженні господарської діяльності.

Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензія це право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню¹.

Тобто зв'язки між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки господарської діяльності та відбувається при ліцензуванні й видачі дозволів на здійснення окремих видів підприємницької діяльності можна розглядати і як зв'язки між суб'єктами та об'єктами правових відносин, що виникають при легалізації підприємницької діяльності. При цьому слід зазначити, що незважаючи на те, що однією із цілей трансформації цих зв'язків є надання суб'єктам підприємницької діяльності спеціальної правоздатності на здійснення окремих видів діяльності, що непередбачувально або потенційно (чи

¹ Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення: 22.03.2020).

іншим чином) може містити небезпеку для громадян, суспільства і держави, основним призначенням упорядкування цих зв'язків, на-самперед, є забезпечення безпеки підприємницької діяльності.

Правове регулювання діяльності підприємців передбачає, окрім ліцензування, також видачу і державних дозволів стосовно певних об'єктів, не включених у сферу регулювання Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності». Йдеться про видачу спеціальних державних дозволів на певні об'єкти. Об'єкти, на який видається документ дозвільного характеру: природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок, споруда, будівля, приміщення, устаткування, обладнання та механізми, що вводяться в експлуатацію або проектуються, окрема операція, господарська діяльність певного виду, робота та послуга, а також документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проектна документація на будівництво об'єктів, землевпорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід)¹.

Основними принципами державної політики з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності є:

- захист прав, законних інтересів суспільства, територіальних громад та громадян, життя громадян, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави;
- розвиток конкуренції;
- прозорість процедури видачі документів дозвільного характеру;
- додержання рівності прав суб'єктів господарювання під час видачі документів дозвільного характеру;
- відповідальність посадових осіб дозвільних органів, державних адміністраторів та суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства з питань видачі документів дозвільного характеру;
- зменшення рівня державного регулювання господарської діяльності;

¹ Про внесення змін до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»: Закон України від 11 лютого 2010 р. № 1869-VI. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1869-17>. (дата звернення: 22.03.2020).

- установлення єдиних вимог до порядку видачі документів дозвільного характеру)¹.

Очевидно що, не має потреби в ретельному вивченні зазначеної норми, аби стверджувати, що визначення принципу «зменшення рівня державного регулювання господарської діяльності» є невдалим. У цьому визначенні слово «зменшення» потребує заміни на слово «оптимізація» або вжити визначення «обґрунтований рівень». Це підтверджує і відомий закордонний досвід правового регулювання підприємництва.

Нині відповідальність органів, які легалізують діяльність суб'єктів підприємництва, їх посадових осіб, а також суб'єктів підприємництва за порушення ліцензування та інших дозвільних правил встановлена в КК України. Насамперед, це норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності. Встановлена також адміністративна відповідальність на порушення порядку видачі документа дозвільного характеру².

Реалізація прав і обов'язків юридичних осіб та індивідуальних підприємців у сфері ліцензування та видачі дозволів на окремі види діяльності забезпечується за допомогою норм, що встановлюють порядок ухвалення рішення про надання ліцензії (дозволу), переоформлення документів, призупинення дії ліцензій (дозволів) і їхнього анулювання, а також порядок ведення реєстрів ліцензій (дозволів). Крім цього, встановлено переліки документів, необхідних для надання ліцензій (дозволів), і строки ухвалення рішення про надання ліцензій (дозволів).

Правовідносини у сфері державного експортного контролю, державного регулювання ринків фінансових послуг, охорони державної таємниці (провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею), захисту економічної конкуренції, а також на дозвільну систему, що поширюється на операції зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими матеріалами, сильнодіючими отруйними речовинами,

¹ Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>. (дата звернення: 22.03.2020), Ст. 3.

² Кримінальний кодекс України: за станом на 02.02.2020 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. К.: Парламентське видавництво, 2020., Розділ 7; Кодекс України про адміністративні правопорушення: за станом на 03.02.2020 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. К.: Парламентське видавництво, 2020., ст.ст. 166-10.

дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії регулюються спеціальними правовими актами. Видача ветеринарних документів здійснюється з урахуванням особливостей, визначених законами України «Про ветеринарну медицину» і «Про безпечність та якість харчових продуктів». Видача, анулювання та поновлення сертифікатів суб'єкта оціночної діяльності здійснюються з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»¹. Варто також відмітити, що дані дозвільні (ліцензійні) процедури є подібними до процедур, які використовуються у рамках режиму ліцензування окремих видів діяльності і видачі спеціальних державних дозволів. Оскільки, наприклад, сертифікат якості й сертифікат відповідності стандартам також можна розглядати як спеціальний державний дозвіл, що надає певні властивості деяким об'єктам підприємницької діяльності (товарам, роботам, послугам).

Отже, незважаючи на використання різної термінології (мається на увазі визначення – ліцензії, дозволу, державного дозволу, сертифікату тощо) у нормативно-правових актах щодо регулювання підприємництва, враховуючи особливості прямих та зворотних зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, що виникають при ліцензуванні й видачі дозволів на здійснення окремих видів діяльності, за характерними притаманними лише їм ознаками ці правовідносини можна об'єднати та виокремити в єдиний різновид. З огляду на це, доцільним є на основі інкорпорації поступове зведення законодавчих актів, що регулюють дозвільні (ліцензійні) процедури, причому вони обов'язково мають містити єдині поняття і єдині (або загальні) правила поведінки суб'єктів цих правовідносин.

Далі зупинимося на характеристиці правових зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та у сфері державних закупівель. Цей елемент правових відносин пов'язаний із встановленням заборон на певні дії, а також з попереднім узгодженням певних дій на ринку товарів та по-

¹ Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>. (дата звернення: 22.03.2020), Ст. 2.

слуг з антимонопольним органом. Цією обставиною пояснюється значний обсяг повноважень суб'єкта владних повноважень, що здійснює правове регулювання цієї сфери господарювання, тобто антимонопольного органу, що має право не лише перевіряти відповідність вимогам законодавства правового стану об'єкта впливу, але й розглядати справи про порушення антимонопольного законодавства, звертатися до суду тощо. Причому регулюючий вплив антимонопольного органу стосується як суб'єктів підприємницької діяльності, так і органів державної влади та місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління. В Україні таким органом є Антимонопольний комітет – державний орган зі спеціальним статусом¹.

Антимонопольний комітет України повинен діяти за принципами:

- законності;
- гласності;
- захисту конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів².

Звернувшись до недалекого минулого, помітно що, повноваження Антимонопольного комітету України законодавець спочатку поділяв на три сфери: здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції (що включав 18 напрямів діяльності); здійснення контролю за узгодженими діями, концентрацією (7 напрямів діяльності); формування та реалізація конкурентної політики, сприяння розвитку конкуренції, нормативного і методичного забезпечення діяльності Антимонопольного комітету України та застосування законодавства про захист економічної конкуренції (19 напрямків діяльності)³. Виключення ст. 8 з Закону «Про Антимонопольний комітет України» на підставі Закону України №1294-IV видається логічним, оскільки, відповідно до теорії адміністративного

¹ Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 22.03.2020).

² Там само, Ст. 4.

³ Про внесення змін до деяких законів України з питань захисту економічної конкуренції: Закон України від 20.11.2003 р. № 1294-IV. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1294-15> (дата звернення: 22.03.2020).

права, а також юридичної техніки, деякі положення цієї норми було сформульовано некоректно. Як приклад, можна навести наступні положення ст. 8, яка визначала, що Антимонопольний комітет має право:

- взаємодіяти з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами та організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;
- здійснювати офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів;
- надавати рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції¹

Але законодавець виявив непослідовність щодо подальшого визначення повноважень Антимонопольного комітету. Звернемо увагу на деякі повноваження Антимонопольного комітету України, які, напевно, слід скорегувати суб'єкту владних повноважень, що здійснює правове регулювання щодо забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та у сфері державних закупівель. Це корегування має стосуватися наступних повноважень. Так, згідно зі ст. 13 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» винятково до компетенції Антимонопольного комітету України належать:

- затвердження разом з іншими зацікавленими органами виконавчої влади міжвідомчих нормативно-правових актів;
- офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів і надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції.

Антимонопольний комітет України як вищий колегіальний орган може розглядати будь-яке питання, що належить до компетенції його органів².

¹ Про внесення змін до деяких законів України з питань захисту економічної конкуренції: Закон України від 20.11.2003 р. № 1294-IV. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1294-15> (дата звернення: 22.03.2020), Ст. 8 пп. 6, 12, 13.

² Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 22.03.2020), Ст. 13 пп. 5,

Наведені правові норми яскраво демонструють зайву нормотворчу діяльність та мають бути просто виключені як непотрібні.

В той же час, звернемо увагу, що відповідно до Закону України N 2289-VI (2289-17) від 01.06.2010 Антимонопольний комітет має право здійснювати повноваження, передбачені Законом України «Про здійснення державних закупівель». Цей Закон є дуже об'ємним та складним за змістом, не зовсім опрацьованим нормативно-правовим актом. Але, враховуючи вже згадані приклади стосовно виняткової компетенції Антимонопольного комітету України як вищого колегіального органу, доречним представляється доповнення Закону України «Про здійснення державних закупівель» нормами, що визначають процедуру оскарження рішень щодо здійснення державних закупівель, будуть корисними.

Далі звернемо увагу на загальні особливості зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин сфери підприємництва, яка пов'язана із забезпеченням промислової безпеки. Правове регулювання у цьому сегменті підприємництва є найбільш складним та комплексним зі всіх інших, які спрямовані на забезпечення безпеки підприємництва у промисловості. Складність цих зв'язків зумовлена різноманіттям правових засобів та заходів, які використовуються при правовому регулюванні економіки загалом та підприємництва зокрема. До таких засобів можна віднести: експертизу промислової безпеки (промислових будівель, обладнання, пристроїв, різноманітних видів промислових робіт, документації тощо); ліцензування експлуатації промислових об'єктів підвищеної небезпеки; сертифікацію технічного обладнання та пристроїв, що забезпечують контроль за безпечною експлуатацією обладнання, яке застосовується на небезпечних виробничих об'єктах; реєстрацію небезпечних промислових об'єктів; спеціальну атестацію і підготовку інженерно-технічного та робочого персоналу для роботи на небезпечних об'єктах. Складність зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, що пов'язані із забезпеченням промислової безпеки, можна пояснити також використанням різноманітних видів нагляду і контролю за станом захисту небезпечних промислових об'єктів (авторський, енергетичний нагляд, внутрішньовиробничий контроль, природо-екологічний нагляд, державний контроль і нагляд за охороною праці тощо).

Очевидно, що лише із наведеного переліку згаданих засобів та заходів, які використовуються для забезпечення безпеки небезпечних промислових об'єктів, видно – такий елемент господарсько-правових відносин, як зв'язки між суб'єктами та об'єктами правових відносин сфери підприємництва, яка пов'язана із забезпеченням промислової безпеки, пов'язаний як із правовими, так із організаційними, так із технічними засобами, що використовуються при ліцензуванні, державній реєстрації, забезпеченні енергетичної, санітарно-епідеміологічної, протипожежної безпеки тощо.

Застосування широкого кола засобів та заходів правового регулювання, з одного боку, призводить до забезпечення безпеки небезпечних об'єктів, а з іншого – фактично зобов'язує суб'єктів підприємництва, що використовують небезпечні об'єкти, виконувати дуже широке коло різноманітних правових норм та стандартів, які відомий вітчизняний вчений Є.В. Додін називає техніко-юридичними¹.

Беззаперечно, що зазначені обставини, викликають неминуче збільшення, так би мовити, загальної напруги правового регулювання й наявності великої кількості обов'язків як у суб'єктів підприємницької діяльності, так і в суб'єктів, що здійснюють у цій сфері правове регулювання.

Основною метою правового регулювання у цьому сегменті підприємництва, насамперед, є забезпечення стану захисту життєво важливих інтересів окремих громадян і суспільства загалом від аварій на небезпечних виробничих об'єктах і наслідків цих аварій. Слід звернути увагу, що даний вид правового регулювання має загальний специфічний об'єкт впливу – небезпечні промислові об'єкти.

Особливості правосуб'єктності органів, що здійснюють правове регулювання у сфері підприємництва, яка пов'язана із забезпеченням промислової безпеки, і особливості правового статусу суб'єктів підприємництва, які функціонують у цій сфері, визначають міжнародно-правові акти, як наприклад, Міжнародна Конвенція 1947 року «Про інспекцію праці в промисловості і торгівлі», Міжнародна

¹ Додін Є. В. Адміністративно-правові норми та їх застосування. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. Авер'янова В. Б. К.: Юрінком Інтер, 1998. С. 259.

Конвенція 1966 року «Про гігієну в торгівлі та установах», Міжнародна Конвенція 1978 року «Про регулювання питань праці», Міжнародна Конвенція 1981 року «Про безпеку і гігієну праці у виробничому середовищі», Міжнародна Конвенція 1995 року «Про безпеку та гігієну праці на шахтах» та інші ратифіковані Верховною Радою України; Закони України: «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про охорону прав на сорти рослин», «Кодекс цивільного захисту», «Про ліцензування видів господарської діяльності» тощо; а також широке коло підзаконних актів.

До суб'єктів, які реалізують державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб, належить Державна служба України з питань праці.

До суб'єктів, які в даному випадку здійснюють підприємницьку діяльність, належать особи, які здійснюють одночасно експлуатацію небезпечних виробничих об'єктів.

Особливістю правового статусу цієї групи суб'єктів є те, що їх правовий статус, насамперед, характеризують їхні обов'язки, чітко визначені законодавством і встановлюють рамки реалізації конституційного права на здійснення підприємницької діяльності з використанням небезпечних виробничих об'єктів. Також правовий статус цієї групи суб'єктів характеризують права суб'єктів, що експлуатують небезпечні виробничі об'єкти, які визначені нормативними правовими актами. Так, наприклад, до обов'язків суб'єктів, які в даному

випадку здійснюють підприємницьку діяльність, належать: як до-тримання вимог нормативних правових актів, так і вимог норматив-них технічних документів; проведення відбору осіб, які можуть бути допущені до роботи на небезпечному виробничому об'єкті та прове-дення виробничого контролю; забезпечення проведення експертизи промислової безпеки; прогнозування аварій та інцидентів на небез-печних об'єктах; забезпечення охорони небезпечних об'єктів з ме-тою недопущення проникнення сторонніх осіб¹. Окрім цього, особам, які здійснюють експлуатацію небезпечних об'єктів, належать багато інших обов'язків, пов'язаних із необхідністю забезпечення захисту не-безпечних об'єктів. Наприклад, обов'язок страхування відповідальності за можливу шкоду та ін.

¹ Див., наприклад, Про деякі питання державного контролю якості лікарських за-собів: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2010 р. № 260: Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-2010-%D0%BF> (дата звернення: 22.03.2020); Правила з безпечної експлуатації систем вен-тиляції у хімічних виробництвах: Наказ Держнаглядохоронпраці України від 05.10.2009 р. № 164: Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-09> (дата звернення: 22.03.2020) та ін.

Частина 2

МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Правовій природі та практичному застосуванню різноманітних засобів, заходів та форм державного регулювання у сфері господарсько-правових відносин приділяється достатньо уваги з боку науковців: економістів, юристів, дослідників інших фундаментальних наук. У цьому контексті державні органи, як зазначає професор Гарвардського університету, колишній міністр фінансів Польщі Г. Колодко¹, повинні залишатися активними у виробленні економічної політики не як власник активів чи адміністратор державних підприємств, але як архітектор інституційної взаємодії, гарант фінансових основ, інвестор до людського капіталу, фінансист розвитку інфраструктури та як менеджер глобальної інтеграції. Така роль держави, особливо у постсоціалістичних перехідних економіках, вочевидь, зростатиме.

Саме у яких формах і за допомогою яких способів, прийомів, засобів, заходів, у якій послідовності, з якою швидкістю та завдяки діяльності яких органів буде оптимальним правове регулювання у сфері господарсько-правових відносин – відповіді на ці та інші питання турбують як пересічних громадян, так і державних діячів України². Деякі методи та форми правового регулювання у сфері господарсько-правових відносин будуть охарактеризовані у цій частині даної роботи.

2.1. Характеристика окремих адміністративних засобів та заходів регулювання господарсько-правових відносин

Під впливом сучасних змін у системі виконавчої влади, при визначенні належного правового становища багатьох як керуючих так і керованих суб'єктів, поступово змінюється розуміння змісту та сут-

¹ Kolodko G. Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant. Transition, 1998. 933 p.

² Амелин А. Зеленский и экономика. Что нужно понимать: електронне видання. 2019 р.: <https://nv.ua/opinion/vvp-ukrainy-zelenskiy-o-roste-ekonomiki-novosti-ukrainy-50037518.html>; Момент истины (спецпроект «Кореспондента») // Кореспондент. 2009. № 46 (385).

ності методів державного управління (наприклад, суттєве посилення самостійності підприємств у правовідносинах; певне розширення адміністративно-правових договірних зв'язків між суб'єктами підприємництва у сфері публічного управління та ін.). У цьому контексті особливо вагоме значення у часовому вимірі має перехід від планово-адміністративної до ринкової економіки. Сучасне державне регулювання господарськими відносинами (економікою в цілому) виявляється не стільки у формі прямого командного впливу, скільки у різних за змістом прийомах та формах регулювання. Водночас є сфери, де виконавча влада традиційно застосовує одночасно заходи як прямого владно-розпорядчого впливу, так і регулювання¹, до яких, безумовно, належить і сфера господарських відносин, підприємництво зокрема.

У найбільш загальному вигляді адміністративно-правові методи можуть розглядатися як способи цілеспрямованої дії суб'єкта державного управління на об'єкт з використанням юридично-обов'язкових приписів для забезпечення належної поведінки керованого об'єкта². Розглянемо окремі засоби та заходи адміністративно-правового регулювання господарських відносин, які нині найбільш актуальні для розвитку підприємництва в Україні.

2.2. Державне сприяння залученню інвестицій у сферу господарських відносин

Державне сприяння залученню інвестицій у сферу господарських відносин є одним з найбільш дієвим засобів правового регулювання підприємництва та оздоровлення економіки країн, які стають на шлях позитивних змін. Уявити сферу ефективного підприємництва сучасної країни без інвестицій практично неможливо, як, мабуть, побудувати в масштабах країни сучасне підприємництво шляхом ор-

¹ Андреевский И. Русское государственное право. – СПб., М.: Изд. М. О. Вольфа, 1966. Т. 1: О правительстве. 496 с. (Введение, Ч. 1);

Калюжний Р. А. Методи державного управління. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.

² Голяшкін О. В. Адміністративно-правове регулювання інноваційної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право". К., 2011. 20 с.

ганізації лише натурального (внутрішнього) господарства. Навіть такі високорозвинені держави, як США, Велика Британія, Японія, ФРН, Франція та інші, широко користуються іноземними інвестиціями для економічного розвитку¹. За різними міжнародними оцінками індекс інвестиційної привабливості України за п'ятибальною системою коливається у межах 2,4 – 2,6 балів. Ефективна перебудова в сфері підприємництва як матеріальної основи економіки, справді якісне реформування національного виробництва у всіх галузях суспільного життя неможливі без потужного інвестування у всіх формах та способах. Чим швидше відбувається процес інвестування, тим більша вірогідність становлення конкурентоздатного вітчизняного підприємництва (економіки в цілому).

Нині підприємництво (економіка у цілому тощо) нашої країни потребує різних видів інвестицій, за які Україні потрібно постійно боротися з іншими країнами, що також намагаються залучити капіталовкладення у власну економіку для розвитку підприємництва. Тому законодавчі органи та органи публічного управління для залучення інвесторів повинні створювати стабільні інвестиційно-сприятливі умови. Особливо це стосується гарантій, які б давали інвесторам можливість реального захисту наданих їм вітчизняним законодавством прав, свобод та інтересів у підприємницької діяльності.

Особливістю правового регулювання (сприяння) залучення інвестицій у сферу підприємництва є те, що цей різновид державного впливу на певне коло суспільних відносин здійснюється як за допомогою національного законодавства, так і завдяки застосуванню та дотриманню міжнародного законодавства: двосторонніх договорів про сприяння і взаємний захист інвестицій та багатосторонніх договорів, пов'язаних із діяльністю міжнародних інституцій, таких як Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 травня 1965 р. і Сеульська конвенція про заснування Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій 1985 р.

Поняття «інвестиційна діяльність» вчені права традиційно розглядають як у широкому, так і у вузькому розумінні, а саме: у широкому аспекті інвестиційна діяльність – це діяльність, пов'язана зі

¹ Авер'янов В. Б., Цветков В. В., Шемшученко Ю. С. Державне управління в Україні: навч. посіб. за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1999. С. 297.

вкладенням коштів у об'єкти інвестування з метою отримання прибутку (економічного ефекту), у вузькому сенсі – це процес трансформування інвестиційних ресурсів у вкладення в інвестиційну діяльність (тобто сама інвестиційна діяльність чи інвестування). Інвестиційна діяльність є змістом першої стадії «інвестиційні ресурси – вкладені кошти»; друга стадія «вкладення коштів – результат інвестування» характеризує взаємозв'язок витрат і досягнутого ефекту¹.

Суть природи інвестицій, з традиційних позицій економічної теорії², полягає в упорядкуванні відповідно до чинного законодавства з метою оптимізації відносин, що виникають між суб'єктами інвестиційного процесу з приводу формування та використання інвестиційних ресурсів, аби відтворити, реорганізувати або удосконалити підприємство (виробництво, надання послуг та ін.).

Інвестиції, з позицій теорії права³, – це майнові та речові права, які передаються одним власником іншому для організації і підтримки або вдосконалення виробництва, у багатьох випадках для отримання прибутку, що регулюються державою та мають цивільно-правовий і фінансово-правовий (бюджетні призначення) характер.

Дослідження та аналіз змісту інвестиційної діяльності при виокремленні економічної суті та її адекватного правового відображення дає можливість визначити, що інвестиційна діяльність – це комплексний інститут, який врегульовано нормами фінансового, адміністративного й цивільного права⁴. Цей перелік варто було б доповнити галузями господарського, митного та інших галузей права.

Деякі вчені напроти визначають, що з самого початку інвестиційна діяльність підлягає лише господарсько-правовому регулюванню⁵, – з цим твердженням погодиться дуже важко.

Враховуючи, що інвестиції є ключовим елементом інвестиційної діяльності, Д.В. Кравцов пропонує визначення поняття інвестицій

¹ Алексеев С. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования. М., 1999. С. 37.

² Инвестиции / [Г. П. Подшиваленко, Н. И. Лахматкина, М. В. Макарова и др.]. М., 2004. с. 8.

³ Шишка Р. Б. Инвестиционное право Украины. Х., 2000. С. 52.

⁴ Кравцов Д. О. Фінансово-правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2005. С. 162-163.

⁵ Полатай В. Ю. Правове регулювання інвестиційної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Х., 2000. С.146.

«як фінансових ресурсів і матеріальних цінностей, спрямованих на забезпечення інвестиційної діяльності з метою створення необхідних активів для задоволення потреб держави і отримання у майбутньому прибутку від виробництва продукції з об'єктів, що інвестуються, і розширення бази оподаткування»¹. Це в цілому позитивне визначення явно потребує уточнення, а саме – щодо задоволення потреб не тільки держави, а й усього населення України.

Вдало використовуючи метод синтезу економічних та правових ознак, які характеризують інвестиції в єдності та взаємозв'язку, більш змістовно визначає інвестиції В.Ю. Полатай. На його думку, інвестиціями є майно, майнові права та інші цінності, в тому числі інтелектуальні, що мають господарську цінність, належать особі на праві власності або іншому праві, які вкладаються у незаборонений законом об'єкт господарської діяльності з метою отримання прибутку, соціального ефекту або іншого позитивного результату². І в цьому загалом позитивному визначенні напрошується уточнення, а саме: – інвестиції можуть мати не лише господарську цінність, тому слово «господарську» досліднику можна було б виключити або зробити акцент: «як правило, господарську цінність».

Результатом інвестиційної діяльності, як слушно підкреслює Д.В. Кравцов, є не просте одержання доходів від «здійснення інвестицій», а формування джерел коштів (інвестицій), які забезпечують інвестиційну діяльність, і одержання економічного ефекту в результаті здійснення роботи щодо впровадження технологій та їхнього удосконалення, виробництва, розвитку матеріальної бази і відкриття нових робочих місць, створених за рахунок інвестицій у процесі здійснення інвестиційної діяльності. Це свідчить про те, що врегульована державою діяльність спрямована до залучення фінансових і матеріальних джерел як інвестицій³.

Необхідно зазначити, що чинне законодавство України не визначає поняття «захист прав суб'єктів інвестиційної діяльності», а ви-

¹ Кравцов Д. О. Фінансово-правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2005. С. 169.

² Полатай В. Ю. Правове регулювання інвестиційної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Х., 2000. С.147.

³ Кравцов Д. О. Фінансово-правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2005. С. 163.

значає поняття «захист інвестицій»¹, що не може бути тотожними поняттями. Тому на підставі аналізу наукових визначень дефініції «захист прав», а також чинного законодавства В.М. Стойка правильно констатує, що законодавчо необхідно визначити, що розуміється під захистом прав суб'єктів інвестиційної діяльності. А саме: «під захистом прав суб'єктів інвестиційної діяльності розуміється сукупність способів, установлених законодавством, метою яких є відновлення порушених або прав суб'єктів інвестиційної діяльності, що оскаржуються, та застосування санкцій щодо порушників охоронюваних законом прав та інтересів»².

Не здійснюючи глибокого аналізу понять «інвестиції» та «інвестиційна діяльність», спробуємо на основі опрацьованого матеріалу наукових досліджень визначити найбільш дієві засоби та заходи щодо сприяння залученню інвестицій у сферу господарсько-правових відносин.

По-перше, головною проблемою проведення інвестиційної політики в Україні є її невизначеність та нестабільність митного, земельного та інших споріднених галузей вітчизняного законодавства. Тому першочерговим завданням державної влади на законодавчому рівні є визначення дійсно пріоритетних галузей економіки (видів підприємництва та об'єктів інвестування), які мають відповідати стратегічним національним інтересам держави та як локомотив витягнути решту галузей економіки (видів підприємництва) на якісний рівень функціонування. До теперішнього часу це не зроблено. Так на початку незалежності в Україні як пріоритетна галузь економіки була визначена агропромислова галузь. Не дивлячись на певні організаційно-правові зусилля влади та наявність сучасних наукових досліджень, глобальних зрушень у цьому напрямі не відбулося.

Щодо практичних власних міркувань з цього приводу за необхідне варто зазначити наступне. У ст.7 Закону України «Про режим іно-

¹ Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР: за станом на 25.06.2016 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.03.2020).

² Стойка В. М. Защита прав субъектов инвестиционной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Д., 2003. С.152.

земного інвестування» визначено: щодо інвестиційних проектів із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. В цій правовій нормі доречно виключити слово «може». А також змінити ч. 2 ст. 12 того ж Закону «Про режим іноземного інвестування», яка визначає, що «Порядок переказу за кордон прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій, визначається Національним банком України». Але цей порядок, спираючись на закордонний досвід розвинутих європейських країн, слід визначити законодавчо або затверджувати постановою Уряду.

По-друге, у цьому контексті варто також підтримати точку зору тих вчених¹, які наполягають на розробленні довгострокової, і що найголовніше – «якісної», з точки зору правового врегулювання українським законодавством, стратегії притягнення прямих вітчизняних та іноземних інвестицій в Україну із застосуванням позитивного світового досвіду для збалансування інвестиційної діяльності. Оскільки, як правильно відмічає О.В. Рябий², прямі інвестиції, на відміну від будь-яких кредитів, не лягають обтяжливим тягарем на зовнішній борг держави, а іноді й наступних поколінь громадян у державі, а, навпаки, – сприяють одержанню коштів для погашення цього боргу. До того ж обсяг прямих іноземних інвестицій є своєрідним свідченням оцінки політики держави-реципієнта і підтвердженням сприятливих перспектив її розвитку.

По-третє, залучення інвестицій у сферу підприємництва та економіки в цілому повинно відповідати захисту національних інтересів України та запобіганню монополізації і встановленню стратегічного контролю іноземного інвестора над окремими сферами й галузями вітчизняної економіки (підприємництва тощо). Іншими словами стан залучення інвестицій у сферу господарсько-правових відносин повинен бути постійно під пильною увагою компетентних державних органів.

¹ Кравцов Д. О. Фінансово-правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2005. С. 167-168.

² Рябий О. В. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2008. С.3.

По-четверте, результативність розвитку підприємництва та економіки будь-якої країни, безумовно, залежать від розміру інвестицій, спрямованих як на розширення і реконструкцію існуючих підприємств, так і на створення підприємств, які використовують та впроваджують інноваційні технології та виготовляють продукцію нової споживчої якості. Тому враховуючи консервативність та «увагу» публічної влади України щодо впровадження інновацій, було б корисним доповнення до ст. 20 Закону України «Про режим іноземного інвестування» положенням наступного змісту: «Підприємства з іноземними інвестиціями, які запроваджують інноваційні технології у стратегічно-визначених галузях економіки (об'єктах інвестування) сплачують податки у розмірах та впродовж строку, що визначаються Верховною Радою України шляхом прийняття окремого закону для кожного підприємства з іноземними інвестиціями». Також логічно цю норму доповнити приміткою наступного змісту: «ч. 2 ст. 20 розповсюджується на підприємства з вітчизняними інвестиціями, які запроваджують інноваційні технології у стратегічно-визначених галузях економіки (об'єктах інвестування)».

По-п'яте, для того щоб мінімізувати випадки уникнення від оподаткування, шахрайства тощо, доречним представляється прийняття адміністративно-правової норми у Законі України «Про режим іноземного інвестування» наступного змісту: «У разі невиконання чи неналежного виконання інвестором умов інвестиційного проекту, пільги надані інвестору згідно ч. 2 ст. 7 і ч. 2 ст. 20 (що запропонована нами вище) вважаються отриманими безпідставно і підлягають поверненню». Практично цю норму можна запровадити шляхом доповнення статтею 14-1 Закону України «Про режим іноземного інвестування».

По-шосте, підприємства з вітчизняними інвестиціями також потребують захисту від примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб; компенсацій і відшкодування збитків як і іноземним інвесторам; гарантій у разі припинення інвестиційної діяльності тощо. Тому незайвим буде виглядати доповнення Розділу 3 Закону України «Про режим іноземного інвестування» приміткою наступного змісту: «ст.ст. 9, 10, 11 розповсюджуються на підприємства з вітчизняними інвестиціями». У разі прийняття зазначеної пропозиції законодавцем відповідне доповнення стосовно реєстрації (або обліку) вітчизняних інвестицій слід зробити у ст. 13

«Державна реєстрація іноземних інвестицій» Закону України «Про режим іноземного інвестування».

Зрозуміло, що вищенаведені думки щодо поліпшення інвестиційного клімату в країні або є де-юре законодавчо закріпленими (навіть у Конституції, але далеко не завжди можуть бути реалізовані), або практично можуть бути реалізовані за допомогою і інших прийомів законодавчої техніки. Але беззаперечним є той факт, що нині інвестиційна привабливість нашої країни є найнижчою з 2008 року, коли економіка України майже рухнула, підприємництво або завмерло, або істотно скоротилося. Таке становище потребує розумного, чесного та справедливого впливу з боку держави.

2.3. Організаційно-правове забезпечення щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон

Функціонування інноваційної інфраструктури як підсистеми НІС неможливо забезпечити без розвитку її елементів, а саме науково-впроваджувальних зон, наукових парків, технопарків, регіональних інноваційних кластерів, центрів трансферу технологій та ін., які сприяють зростанню та перебудові економіки країни й окремих її регіонів. У той же час зони зі спеціальним правовим режимом оподаткування розглядаються як опорний пункт для ухилення від сплати податків, джерело правопорушень, носій «тіньової» економіки, відмивання «брудних» грошей, що, безумовно, має місце нерідко і в Україні зокрема. Але ж за призначенням зони зі спеціальним режимом оподаткування повинні використовуватися для зменшення (мінімізації) сум податків, зборів (інших обов'язкових платежів), що вимагає проведення диференційованого підходу до розмежування заборонених і цілком легальних методів використання цих зон, визначення межі між правопорушенням і цілком законними методами, що застосовуються в процесі оподаткування¹.

¹ Галкін І. Г. Організаційно-правові засади податкового планування з використанням зон зі спеціальним режимом оподаткування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». К., 2006. С.1; Устименко В., Джабраїлов Р. Принцип верховенства права: неповнота врахування у законодавстві України та наслідки (господарсько-правовий аспект). Право України. 2010. № 8. С. 80–87.

СЄЗ (ВЕЗ) у науковій літературі часто розглядають як форму активізації економічної діяльності або як форму економічних відносин¹. Ці твердження, безумовно, справедливі, але СЄЗ (ВЕЗ) одночасно можна розглядати і як метод активізації підприємницької (та економічної) діяльності. Так, до речі, поняття СЄЗ (ВЕЗ) визначалося у Концепції створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні, а саме за цим програмним вітчизняним документом СЄЗ (ВЕЗ) повинні бути «одним з інструментів досягнення відкритості економіки України зовнішньому світу і стимулювання міжнародного економічного співробітництва на основі залучення іноземних інвестицій»².

Деякі фахівці тлумачать СЄЗ як певну територію, де діють особливі пільгові економічні умови для іноземних і національних підприємств³; або аналогічно: СЄЗ (ВЕЗ) (англ. *freely economic regions*) – райони (частини) національно-державної території, в яких для іноземних і національних підприємців діють особливі пільгові умови (економічні)⁴.

Створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон включає в себе не тільки одноактові дії щодо окреслення кордонів СЄЗ; створення пільгових умов для суб'єктів економічної діяльності; вкладення і вивезення капіталу та ін. Створення і функціонування СЄЗ є складним комплексом дій, що регулюється за допомогою правових норм різної правової належності. Реалізацію комплексу дій, з моменту обґрунтування та прийняття рішення про створення СЄЗ до належного функціонування СЄЗ, можна визначити як спеціальний правовий режим управління та економічної діяльності на певній частині території України, яка законодавчо визначена як СЄЗ (ВЕЗ або ТПР).

¹ Панушкина Я. Л. СЭЗ и специальный режим инвестиционной деятельности в Донецкой области: 1998–1999 гг. Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Донецк: ДонНУ, 2000. С. 140–142.

² Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 1994 р. № 167 (Постанова втратила чинність 25.08.2004 р. на підставі Постанови КМ від 25.08.2004 р. № 1109) // Урядовий кур'єр. 1994. № 66–67. 26 квітня.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 476.

⁴ Толковый юридический словарь: бизнес и право / [сост. М. А. Баскакова]. М.: Финансы и статистика, 1998. С. 395.

Цей процес оригінально визначає Л.В. Крупа: «Якщо нормою права буде встановлено інше, але в той же час однакове коло суб'єктивних прав і юридичних обов'язків національних та іноземних суб'єктів права по відношенню до того ж об'єкта правового регулювання, в цьому випадку виникає новий вид правового режиму – спеціальний»¹. Більш точним і вдалим вбачається твердження, що «спеціальний режим економічної діяльності, який полягає у наданні пільгових митних, валютно-фінансових, податкових та інших умов господарської діяльності національним та іноземним юридичним і фізичним особам, поширюється лише на суб'єктів зон, які здійснюють діяльність на території СЕЗ»². Окремі дослідники спеціальний правовий режим оподаткування визначають як основний серед спеціальних правових режимів СЕЗ. За його визначенням, це «особливий порядок регулювання відносин по сплаті податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які складаються у рамках визначеної території вільної економічної зони». Одночасно вказуються основні елементи СЕЗ із особливим порядком оподаткування, а саме: «спеціальне митне оподаткування (тобто особливе оподаткування будь-яких операцій, пов'язаних із перетином митного кордону держави та ВЕЗ); спеціальне оподаткування загальнодержавними (центральними) податками та зборами, що застосовуються до суб'єктів ВЕЗ; спеціальне оподаткування місцевими (регіональними) податками та зборами в межах функціонування ВЕЗ; інші збори, що стягуються із суб'єктів ВЕЗ і не належать до податків, зборів (інших обов'язкових платежів) у загальному національному режимі оподаткування, але існують на території ВЕЗ як обов'язкові при відповідних умовах згідно чинного законодавства; особливі правила податкового обліку доходів, витрат та прибутку (або інвестиційних проектів) суб'єктів ВЕЗ»³.

¹ Крупа Л. В. Специальный режим предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах Украины (комплексное исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2000. С. 176-177.

² Бек Ю. Б. Правове регулювання іноземних інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах України (на матеріалах СЕЗ «Яворів»): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Л., 2005. С. 163.

³ Коссе Д. Д. Особливості правового режиму оподаткування суб'єктів спеціальних економічних зон: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». К., 2007. С. 8, 13.

Спеціальний правовий режим – це особливий порядок правового регулювання певних своєрідних суспільних відносин, який встановлюється відповідно до конкретного кола специфічних суб'єктів або специфічної сфери їх діяльності, та який відрізняється від загального режиму або пільговою, або обмежувальною спрямованістю правового регулювання, зумовленою публічним інтересом, проявляючись у всіх елементах його механізму, зокрема через державні гарантії, пільги, інші форми державної підтримки, а також обмеження, заборони й додаткові підстави юридичної відповідальності. Спеціальний правовий режим, на ґрунтовну думку вченого, реалізується у всіх елементах механізму правового регулювання СЕЗ (ВЕЗ), а саме: а) при прийнятті спеціального нормативного акту для створення СЕЗ (ВЕЗ) окремого – закону, а також для регулювання окремих правовідносин, що складаються в процесі її функціонування; б) при юридичному факті, який у механізмі правового регулювання СЕЗ (ВЕЗ) відіграє визначальну функцію в питаннях надання СПР суб'єктам права; в) у правовідносинах, що виникають, змінюються та припиняються в процесі функціонування СЕЗ (ВЕЗ); г) в актах застосування права тощо¹.

Після цих у цілому слушних думок Л.В. Крупа сама собі суперечить, стверджуючи, що спеціальний правовий режим ВЕЗ – це «особливий порядок регулювання інвестиційних, підприємницьких і зовнішньоекономічних відносин (які в широкому сенсі слова можна назвати підприємницькими), що складаються в рамках певної території ВЕЗ, який встановлюється відповідно до суб'єкта такої ВЕЗ і до певної сфери його діяльності, і який відрізняється від загального режиму саме пільговою спрямованістю регулювання, проявляючись у всіх елементах його механізму через закріплення гарантій, пільг, форм державної підтримки, обмежень, заборон і додаткових підстав юридичної відповідальності»².

Не можна спеціальний правовий режим ВЕЗ ототожнювати з регулюванням переважно підприємницьких відносин. Це ствердження легко підтвердити тим фактом, що сам Закон «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон»

¹ Крупа Л. В. Специальный режим предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах Украины (комплексное исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2000. С. 176-177.

² Там само С. 177.

є джерелом як господарського, так і адміністративного та фінансового права.

В Україні через поширення корупції, зловживання та намагання використовувати С(В)ЕЗ не за цільовим призначенням з 2005 р. усі суб'єкти С(В)ЕЗ реалізують інвестиційні проекти у загальному режимі оподаткування¹. Варто зазначити, що часткове скасування пільг стало обмежуючим чинником інвестиційно-інноваційної діяльності, спричинивши хвилю судових позовів інвесторів.

В якості прикладу значного розвитку СЕЗ (ВЕЗ) у останні роки можна навести практику КНР. У цій країні СЕЗ (ВЕЗ) відіграють значну роль у торговому і платіжному балансах країни, наприклад, їхня питома вага в експорті Китаю складає 37%). І ці процеси тривають до нині. Так, за даними Мінкомерції КНР, лише за перші 10 місяців 2019 року у Китаї були засновані 33 407 нових компаній за участю іноземного капіталу, а прямі іноземні інвестиції в економіку континентальної частини Китаю збільшилися в річному обчисленні на 6,6% – до \$107,4 млрд. З 1 січня цього року в Китаї вступив в силу новий закон про іноземні інвестиції, який містить 41 статтю, кожна з яких регулює використання, захист, управління іноземними інвестиціями, відповідальність сторін, а також розширення доступу іноземних інвесторів до китайського ринку².

Так само СЕЗ (ВЕЗ або ТПР) увійшли у світову господарчу практику і діють у різних державах. За оцінками деяких науковців³ нині у світі є від 600 до 2000 зон, але ж до цього переліку не можна віднести ні одну українську, бо території, що в Україні тепер називають «спеціальними (вільними) економічними зонами», не відповідають вимогам, що постають перед такими територіями.

¹ Закон України про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2005 р." та деяких інших законодавчих актів України // Відом. Верховної Ради України. 2005. № 17. № 18-19. Ст. 267.

² В Китаї почав діяти закон про іноземні інвестиції:: електронне видання. 2019 р.: <https://mind.ua/news/20206172-v-kitayi-pochav-diyati-zakon-shcho-zahishchae-inozemnih-investoriv> (дата звернення: 25.03.2020).

³ Коссе Д. Д. Особливості правового режиму оподаткування суб'єктів спеціальних економічних зон: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». К., 2007. С. 3.

Тільки за ефективної реалізації економічних та адміністративних реформ, дерегулювання, боротьби з корупцією, вдосконалення законодавства і правозастосовної практики, поряд з активною роботою із залучення іноземних інвесторів, країна зможе стати потенційно привабливою. Нині в Україні, на жаль, присутні випадки одиничного скасування податкових ставок для фірм в СЕЗ та інші «незручності» щодо діяльності інвесторів¹.

Аналізуючи нормативно-правові акти, що регулюють створення СЕЗ дослідники відмічають найбільш поширені завдання, які, незалежно від функціональної спрямованості СЕЗ, держава-фундатор закріплює у відповідних нормативно-правових актах, а саме:

- порядок залучення зарубіжних кредитів та інвестицій, нових технологій для удосконалення галузевої структури виробництва, проведення реконструкції і модернізації вітчизняної виробничої бази;
- правові основи придбання сучасних технологій у нематеріальних формах за рахунок підготовки і навчання іноземними фахівцями вітчизняних кадрів, прищеплювання робочим ресурсам навичок і здібностей до роботи в ринкових умовах господарювання;
- стимулювання розміщення капіталів у зоні проведення економічного експерименту і його включення в створення інфраструктури зони;
- забезпечення включення підприємств країни в умови становлення ринкових відносин у міжнародний поділ праці, розвиток внутрішньодержавної кооперації і господарських зв'язків;
- практична апробація на локальному рівні моделей розвитку господарського механізму країни в умовах становлення ринкових відносин;
- подолання економічної відсталості розвитку інфраструктури зони та ін.².

Не дивлячись на зовнішню схожість цих завдань зі змістом правової норми «Визначення і мета створення спеціальної (вільної) еко-

¹ Хто і як інвестує в Україну: електронне видання. Разумков центр. 2019: <http://razumkov.org.ua/statti/khto-i-iak-investuie-v-ukrainu> (дата звернення: 25.03.2020).

² Собакар А. О. Організаційно-правові основи утворення і функціонування спеціальних економічних зон в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07.— Донецьк, 2002. – С. 20.

номічної зони» доречно визнати за необхідне та доцільне доповнення у назві цієї норми слова «завдання», а у змісті цієї норми наступне доповнення: «Завдання щодо створення спеціальних (вільних) економічних зон визначаються в законі для кожної спеціальної (вільної) економічної зони окремо».

Виходячи з чинних законодавчих положень правовими засобами та заходами спеціального режиму спеціальних економічних зон, що визначає зміст правовідносин між державою та СЕЗ (ВЕЗ), є: індивідуальні пільги, різноманітні форми державної підтримки, державні гарантії, додаткові визначені підстави юридичної відповідальності, а також коло спеціальних заборон та обмежень у діяльності.

Представляється очевидним, що компетенція по застосуванню цієї сукупності засобів та заходів повинна бути законодавчо закріплена. В цьому контексті доречно підтримати пропозиції¹, що до спеціальних підстав скасування державної реєстрації суб'єкта СЕЗ (ВЕЗ) слід було б віднести: невідповідність визначеної спеціальним законом діяльності суб'єкта функціональної спрямованості СЕЗ (ВЕЗ) або нездійснення діяльності взагалі впродовж одного року; злісне невиконання умов адміністративного договору про реалізацію інвестиційного проекту. При чому така відміна повинна здійснюватися лише в судовому порядку; заслуговує на підтримку також і те що закон «Про загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» необхідно доповнити главою V, що регулює порядок надання спеціального правового режиму підприємницької діяльності.

У цьому ж сенсі не можна прийняти такі пропозиції, як: «Для спрощення та скорочення термінів ліцензування у ВЕЗ здійснення даної процедури необхідно делегувати місцевим державним адміністраціям та Адміністрації ВЕЗ»², які начебто зовнішньо привабливі та які можна віднести до модного на сучасному етапі способу дерегуляції економіки (та підприємництва), але за змістом є популістськими, оскільки очевидно, що й світовий досвід доводить: ліцензування є прерогативою центральних органів державного управління.

¹ Крупа Л. В. Специальный режим предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах Украины (комплексное исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2000. С. 181.

² Там само.

У випадку доповнення (про що говорилося вище) закону «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» главою V, що регулює порядок надання спеціального правового режиму підприємницької діяльності, варто прийняти точку зору про доцільність прийняття наступних правових норм:

«а) свідоцтво про реєстрацію суб'єкта СЕЗ видається на термін, який відповідає строку договору (контракту) на реалізацію інвестиційного проекту;

б) відмовлено у реєстрації суб'єкта СЕЗ може бути у випадку: невідповідності поданих документів законодавству України; коли відомості, що містяться у поданих документах є такими, що не відповідають дійсності;

неукладання інвестором договору (контракту) на реалізацію інвестиційного проекту;

в) скасування реєстрації суб'єкта СЕЗ здійснюється Адміністрацією СЕЗ у випадках:

- за ініціативою суб'єкта СЕЗ на підставі поданої письмової заяви;
- у разі скасування, у встановленому законодавством порядку, державної реєстрації його як суб'єкта підприємницької діяльності;
- у разі скасування місцевою державною адміністрацією рішення про затвердження інвестиційного проекту;
- у разі дострокового розірвання договору (контракту) на реалізацію інвестиційного проекту;
- у разі невиконання або неналежного виконання інвестиційного проекту, умов договору про його реалізацію на території СЕЗ, недотримання суб'єктом СЕЗ вимог нормативних документів, якими регулюється діяльність суб'єктів СЕЗ.

г) у разі розірвання договору з ініціативи суб'єкта СЕЗ, невиконання чи неналежного виконання договору суб'єктом СЕЗ, пільги, надані суб'єкту СЕЗ, вважаються отриманими безпідставно й підлягають поверненню»¹.

¹ Бек Ю. Б. Правове регулювання іноземних інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах України (на матеріалах СЕЗ «Яворів»): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03.Л., 2005. С. 163-172.

Закріплення зазначених норм виглядає доречнійше не у підзаконних актах як вище пропонується¹, а саме на законодавчому рівні.

2.4. Правове сприяння розвитку малих та середніх підприємств

Беззаперечним та дієвим засобом організаційно-правового регулювання підприємництва та підйому економіки в цілому традиційно є державне сприяння розвитку малих та середніх підприємств.

В Україні суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва.

Суб'єктами мікропідприємництва є: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України; юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Суб'єктами малого підприємництва є: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ; юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

¹ Там само.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва¹.

Мале підприємництво деякими вченими² розглядається як вид підприємництва, що формує визначальний, невід'ємний елемент ринкової економіки держави, до якого, за визначеними державою критеріями, відносять ряд суб'єктів підприємництва, яким притаманні певні масштаби й особливості ведення діяльності. Або схоже, але дещо інакше³. Та все ж таки слід погодитися з думкою, що єдиного визначення «мале підприємство», яке ґрунтується на схожих ознаках, які б дозволяли віднести того чи іншого суб'єкта підприємницької діяльності до категорії малих, у світі практично не існує⁴. Тому й держав-

¹ Господарський кодекс України: за станом на 13.02.2020 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. К.: Парламентське видавництво, 2020. 192 с.

² Червона О. Ю. Особливості державної підтримки малого підприємництва у країнах Євросоюзу: *Narzedzia ekonomiczno-inzynieryjne w stymulowaniu wzrostu gospodarczego: Materiay III Konferencji Naukowej*, Rzeszow, 19 kwienia 2007. Rzeszow, 2007. S. 211–212; Похиленко І. С. Організаційно-правова форма суб'єктів малого підприємництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. К., 2009. С. 184; Куницкая О. М. Правовой статус субъектов малого предпринимательства в Республике Беларусь: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Минск, 2005. С. 16.

³ Быстров Г. Е. Правовое положение сельскохозяйственных кооперативов: проблемы и перспективы развития кооперативного законодательства. Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХ століття: зб. наук. праць учасн. конф. К.: НАУ, 2001. С. 75-88; Ващенко Ю. В. Основні напрямки державної підтримки малого та середнього підприємництва за програмними документами законодавства Європейського Союзу. Бюлетень Міністерства юстиції. 2006. № 2. С. 45–48; Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. С. 270-273.

Логуш Л. В. Фермерство в США: правові аспекти (досвід для України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». – Л., 1997. – С. 19.

⁴ Гордієнко О. Малі підприємства: критерії правового статусу і проблеми його вдосконалення. Підприємництво, господарство і право. 2002. № 6. С. 8.

не регулювання діяльності малих підприємств повинно, з одного боку, враховувати особливості національного підприємництва (економіки в цілому), з іншого боку – ґрунтуватися на загально визнаному позитивному світовому досвіді.

У зарубіжних країнах накопичено великий досвід державної підтримки суб'єктів підприємництва, причому не тільки на загальнонаціональному, але і на регіональному рівні. Основні напрямки державної підтримки малого й середнього підприємництва практично у всіх країнах містять у собі законодавчу, фінансову, консультаційну, інформаційну, освітню підтримку підприємців, а також державне пряме або непряме (наприклад, через великі підприємства) замовлення на продукцію малих підприємств. Основним інструментом державного регулювання суб'єктів підприємництва, як в Україні, так і в інших країнах, є розробка і реалізація цільових державних та регіональних програм його підтримки¹.

У Сінгапурі впроваджується величезна кількість різноманітних програм по пільговому кредитуванню, які включають спеціальні позики, страхування кредитних ризиків, надання субсидій. Для малих підприємств, чисельність робітників на яких складає не більше 10 чоловік, створюються спеціальні пільгові умови на отримання позик. Уряд Сінгапура фінансує навчання і підвищення кваліфікації кадрів, які зайняті у сфері малого підприємництва. Для цього функціонують державні і деякі приватні навчальні заклади².

У країнах ЄС, а також США та Японії більше половини ВВП створюється малими та середніми підприємствами. Найбільший вклад у ВВП належить малому та середньому підприємству в Італії (68%). Розвиток підприємництва має великий вплив на забезпечення зайнятості та нових робочих місць. У країнах ЄС малі та середні підприємства забезпечують робочими місцями понад 70 млн. осіб, що становить майже 70% від усіх робочих місць у приватному секторі. У США понад 50% зайнятих у приватному секторі працюють на підприємствах малого та середнього бізнесу. В Японії на них

¹ Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: Монографія / За заг. ред. канд. економ. наук, професора А. З. Підгорного. Одеса: Атлант, 2012. С. 120.

² Ю. О. Ольвінська Особливості державного регулювання малого підприємництва у країнах світу: електронне видання 2015: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2951> (дата звернення: 25.03.2020).

припадає майже 70,2% усіх робочих місць¹. У республіці Білорусь суб'єкти підприємницької діяльності з категорії малих розрізняються за кількістю працюючих залежно від сфери діяльності².

У Японії – аналогічні критерії, але малі та середні підприємства поділяють на сім груп залежно від кількості зайнятих: 1-4, 5-9, 10-29, 30-49, 50-99, 100-299, 300-499³.

У Великій Британії суб'єктом малого підприємництва є підприємство, яке має не більше двох із трьох показників встановлених за наступними критеріями: чисельність зайнятих (до 75 осіб – у будівництві та виробництві, до 50 чол. – в інших галузях виробничої сфери, до 25 осіб – у галузях невиробничої сфери, до 15 осіб – у роздрібній торгівлі), річний валовий дохід (до 500 тис. євро), вартість власних активів (до 1 млн. євро)⁴.

До малих підприємств у США відносять: в обробній промисловості підприємства з кількістю працюючих до 1000 осіб, в торгівлі – до 100, у секторі надання послуг – річний обсяг продажу не повинен бути більшим ніж 13,5 млн. дол. США, у сільському господарстві – 3,5 млн. дол. США⁵.

Питання градації підприємств малого бізнесу в ЄС також намагаються врегулювати в нормативному порядку. Так, Положення Рекомендації ЄС 361 від 6.05.2003 р. щодо визначення малих та середніх підприємств⁶ визначають середні підприємства як такі, що задовольняють наступні критерії:

¹ Ольвінська Ю. О. Роль розвитку малого бізнесу у реструктуризації регіонального ринку праці. Соціально-економічні аспекти промислової політики. Управление трудовими ресурсами: государство, регион, предприятие. Донецк: ІЕП, 2006. Т.2. С. 345-350.

² О государственной поддержке малого предпринимательства в Республике Беларусь: Закон Республики Беларусь от 16.10.1996 г. // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. 1996. № 34. Ст. 607.

³ Барановський О. Державна підтримка малого бізнесу: світовий досвід і Україна / О. Барановський // Економіка України. 1993. № 6. С. 74–79.

⁴ Кузнецова І. С. Трансформація державного регулювання малого підприємництва в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою». К., 2002. С. 8.

⁵ Там само.

⁶ Положення Рекомендації ЄС 361 від 06.05.2003 р. щодо визначення малих та середніх підприємств (QJ L 124, 20.05.2003 р.36) // Регулювання правовідносин у сфері контролю за концентраціями у законодавстві ЄС та в Україні / [за ред. О. О. Мережка]. К.: Центр учбової літератури, 2007. 120 с.

- кількість найманих працівників менша за 250;
- річний оборот менший 40 млн. євро та/або прибуток менший 27 млн. євро;
- незалежне.

У зазначеному контексті відносно середніх підприємств слід звернути увагу до правосуб'єктності органів виконавчої влади, які здійснюють регулювання правовідносин у сфері підприємництва, а саме до повноважень Антимонопольного комітету України у сфері здійснення контролю за узгодженими діями та концентрацією. Порівняння рекомендацій ЄС щодо визначення середніх підприємств та вітчизняних вимог Положення «Про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання» щодо попереднього одержання дозволу АМУ на концентрацію, коли сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації еквівалентна 30 мільйонам євро (чи 8 мільйону євро у кожного або хоча б у одного учасника концентрації) призводить до висновку, що ці грошові межі варто підвищити на порядок вище і привести до відповідності цивілізованим підприємницьким стандартам ЄС.

На думку Н.І. Кравця, політика різних держав щодо малих підприємств суттєво різниться за глибиною та темпами, але її об'єднують такі основні елементи, як:

- створення нормативно-правової бази;
- формування системи фінансової підтримки;
- інформаційне, консультативне та кадрове забезпечення¹.

Причому ці складові елементи багато в чому різняться в залежності від виду суб'єкта господарювання та галузі його діяльності, території розташування та деяких інших факторів².

Як видно з вищезазначеного, в Україні класифікація малих, середніх або великих підприємств більш проста та менш гнучка ніж

¹ Кравець Н. І. Зарубіжний досвід підтримки малого та середнього підприємництва. Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми): матер. міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. В. Ф. Опришко. К.: КНЕУ, 2004. С. 319.

² Нів'євський О. В. Правове регулювання державної допомоги в ЄС та в Україні. Шляхи адаптації законодавства України: навч. посіб. / Нів'євський О. В., Таран С. В., Лещенко Н. І. К.: Центр учбової літератури, 2007. 180 с.

за кордоном, що, напевно, не є плюсом для вітчизняних підприємців.

Ґрунтовний аналіз стосовно класифікації малих підприємств проведено І.С. Похиленко, яка на підставі цього виводить достатньо слушне узагальнююче визначення, а саме: «суб'єкт малого підприємництва – це суб'єкт господарювання, який здійснює підприємницьку діяльність, зареєстрований у встановленому законом порядку та відповідає встановленим законом критеріям, а саме: належить до певної галузі економіки, має встановлену законом чисельність працюючих, обсяг виручки від реалізації товарів, робіт і послуг не перевищує встановленого розміру, обсяг виготовленої продукції (виконаних робіт, здійснених послуг) в натуральному вигляді для організацій відповідних галузей не перевищує встановлених розмірів, має певний обсяг інвестицій та розмір основного капіталу відповідно до сфери діяльності; чи їх комбінації»¹.

Влучно визначає інструменти організаційного й організаційно-правового характеру щодо стабільного, продуктивного і безконфліктного співіснування підприємців з органами місцевого самоврядування (які характерні, і можуть бути повністю корисними й для органів державного управління) В.І. Андреев. До критеріальних характеристик цих інструментів вчений з конституційного права відносить «організаційну; нормативну; суб'єктну; об'єктну; поведінкову (діяльність); інституціональну; гносеологічну (пізнавальну); аксіологічну (ціннісну); методологічну; конститууючу; доктринально-прагматичну; статутарну; емпіричну; проспективну (прогностичну); дефінітивну; компаративну; евристичну (алгоритмічну)»².

В.І. Андреев також розрізняє два види організаційних і організаційно-правових форм підтримки малих та середніх підприємств. А саме, перший вид включає: а) діяльність, що спрямована на створення інфраструктури підтримки малих та середніх підприємств;

¹ Похиленко І. С. Організаційно-правова форма суб'єктів малого підприємництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. К., 2009. С. 184.

² Андреев В. І. Роль органів місцевого самоврядування в становленні малого та середнього підприємництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Х., 2010. С.16.

б) діяльність із розробки форм, умов і порядку підтримки малих та середніх підприємств. Другий вид діяльності містить у собі такі конкретні форми підтримки зазначених суб'єктів: а) фінансову; б) майнову; в) інформаційну; г) консультаційну підтримку; д) у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації їхніх працівників; е) у сфері інновацій; є) у сфері промислового виробництва; ж) у сфері ремісництва; з) підтримка суб'єктів малого та середнього підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність і) підтримка суб'єктів малого та середнього підприємства¹. Безумовно, що цей перелік можна й продовжити.

Так, наприклад, деякі економісти найважливішими заходами щодо розвитку малих та середніх підприємств називають: створення умов для швидкого встановлення горизонтальних зв'язків; збільшення кредитних ресурсів; мобілізація власного капіталу; зниження податкового тягара; усунення податкової невизначеності; боротьба з корупцією та мафією; збільшення кількості приміщень і виробничих площ; розвиток підприємницького ноу-хау; підвищення фахового рівня зайнятих у малих та середніх підприємствах та їх соціальна підтримка².

Відмінності в управлінні підприємствами, на думку іншого відомого вченого-економіста Г.О. Швиданенка, покладено в основу виокремлення різних моделей управління, які характеризують специфіку менеджменту підприємств, притаманну різним країнам, яка визначається національними культурними особливостями. Під методами управління, вважає вчений, розуміються способи та прийоми впливу керівників на власних підлеглих з метою досягнення мети, яка ставиться перед підприємством. Ці засоби та заходи відрізняються як за моделями, так і за використанням на конкретних підприємствах з огляду на різноманіття змісту елементів управління, однак мають об'єднуючу ознаку – врахування потреб підлеглих. При цьому потреби підлеглих задовольняються на організаційній, матеріальній і соціальній засадах, відповідно виділяється і метод

¹ Андреев В. І. Роль органів місцевого самоврядування в становленні малого та середнього підприємництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Х., 2010. С. 14-15.

² Заболоцький Б. Ф. Національна економіка: підруч. Л.: Новий Світ. 2010. С. 324.

управління, зазначає Г.О. Швиданенко¹. При цьому вчений своєрідно характеризує організаційні методи управління (мабуть, під ними можна з великою долею вірогідності розуміти адміністративно-правові методи (засоби). – примітка наша. – О.Б.). А саме, на думку Г.О. Швиданенка, організаційні методи управління базуються лише на мотивах примусового характеру. (Саме з цим, погодиться важко – примітка автора. – О.Б.). Існування й практичне застосування управлінських методів, як стверджує вчений, зумовлені зацікавленістю працівників у спільній організації праці. Організаційні методи управління – це комплекс засобів і прийомів впливу на працівників, що ґрунтуються на використанні організаційних відносин та адміністративній владі керівництва. Усі організаційні методи управління, на думку Г.О. Швиданенка, можна поділити на регламентні й розпорядчі. Зміст регламентних методів полягає у формуванні структури менеджменту, розподілу повноважень та відповідальності певних категорій працівників, постановці завдань у діяльності підлеглих працівників, здійсненні методично-інструктивної та іншої допомоги виконавцям. Розпорядчі управлінські методи охоплюють поточну роботу й базуються, як правило, на вказівках керівників. Ці засоби та заходи полягають у плануванні – визначенні конкретних завдань для виконавців; здійсненні організаційних дій – розподілі повноважень, проведення нарад з питань поточної діяльності підприємства та іншої організаційної роботи; контрольно-наглядових функціях тощо².

Узагальнюючи вищезазначені попередні наукові думки, можна стверджувати, що правове сприяння розвитку малих підприємств як суб'єктів господарювання є вагомою складовою організаційно-правового забезпечення стратегії та тактики державної регуляторної політики у сфері господарських відносин (та економіки в цілому). Напрямами цієї регуляторної політики, повинно бути:

- постійне удосконалення законотворчості (нормотворчості) в сфері малого підприємництва з урахуванням світових та вітчизняних тенденцій в економіці;

¹ Економіка підприємства: підруч. / Швиданенко Г. О., Васильков В. Г., Гончарова Н. П. [та ін.]; за заг. ред. Г. О. Швиданенко. К.: КНЕУ, 2009. С.100-102.

² Економіка підприємства: підруч. / Швиданенко Г. О., Васильков В. Г., Гончарова Н. П. [та ін.]; за заг. ред. Г. О. Швиданенко. К.: КНЕУ, 2009. 598 с.

- чітке, стабільне та прозоре встановлення з боку держави предмету та меж правого регулювання малого підприємництва;
- намагання встановлення абсолютно рівних умов для розвитку та функціонування всіх суб'єктів малого підприємництва;
- всіляке покращення правової культури як органів виконавчої влади, які здійснюють регулювання правовідносин як у сфері малого підприємництва, так і малих підприємств як суб'єктів господарювання, розвиток соціального партнерства між ними.

Безумовно, що напрями подібної державної стратегії та тактики можуть бути використані й при розвитку не тільки малих підприємств. Так, вчений-економіст Б.Ф. Заболоцький вважає, що для ринкової економіки важливе правильне співвідношення вертикальної і горизонтальної промислової політики. Якщо використовувати адміністративно-правову термінологію, можна, мабуть, думку вітчизняного вченого перекласти як підкреслення правильного співвідношення адміністративно-імперативного і адміністративно-диспозитивного методів, з чим можна погодитися. Але далі Б.Ф. Заболоцький стверджує, що «в умовах лібералізації, передання виробничої ініціативи безпосереднім власникам капіталу вертикальні системи та директивні методи організації управління не сприяють ефективній функції праці й капіталу»¹. З цим ствердженням погодиться важко.

Практично протилежну думку висловлюють такі вчені, як: В.Ф. Опришко, В.П. Нагребельний, Г.Й. Пузанова, Ф.П. Шульженко, О.О. Гайдулін², які небезпідставно стверджують, що регулювання так званих «вертикальних» відносин в економіці має бути реалізовано поза межами цивільного законодавства, де органи виконавчої влади можуть втручатися за допомогою адміністративних засобів та заходів у сферу економічних відносин, зокрема і у сфері підприємництва. На думку цих учених, це насамперед стосується таких галу-

¹ Заболоцький Б. Ф. Національна економіка: підруч. Л.: Новий Світ. 2010. С.300.

² Опришко В. Ф. Загальна характеристика державного управління економікою та його правові засади / В. Ф. Опришко, В. П. Нагребельний, Г. Й. Пузанова // Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. Авер'янова В. Б.. К.: Юрінком Інтер, 1998. С. 293–302; Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства та держави / [Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П., Гайдулін О. О. та ін.]; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. К.: КНЕУ, 2006. 702 с.

зей економічної діяльності як: енергетика (насамперед ядерна), транспорт і зв'язок загальнонаціонального призначення, охорона здоров'я, соціальний захист, природокористування й захист навколишнього середовища, громадська безпека тощо.

У даному випадку твердження таких вчених як В.Ф. Опришко, В.П. Нагребельний, Г.Й. Пузанова, Ф.П. Шульженко, О.О. Гайдулін виглядає більш переконливо.

Також стосовно розвитку малого підприємництва, доречно зазначити, що, згідно загальновідомої статистики, мізерна кількість корпорацій в кожній з розвинених країн (у порівнянні з десятками тисяч дрібних і середніх фірм) створює 30-50% ВВП, забезпечує роботою 20-40% працездатного населення і здійснює 80-90% недержавних витрат на науку та інновації. Та ж статистика засвідчує: США, Японія, ФРН виходили на перше місце в світі за рівнем продуктивності праці, коли займали перше місце за рівнем корпоративності.

З цього приводу хотілось би приєднатись до висновків Н.С. Гнусь, яка дає влучну теоретичну характеристику корпораціям, як суб'єктам великого бізнесу. А саме, спираючись на чинні законодавчі положення, вчена з господарського права стверджує, що корпорація – це юридична особа, якій притаманні ознаки, які можна поділити на дві групи; до першої відносяться ознаки – загальні для всіх юридичних осіб, до другої – ознаки, сукупність яких і визначає специфіку самої корпорації та відрізняє її від інших юридичних осіб, а саме:

«а) корпорація – це союз осіб;

б) відношення учасників корпорації до самої корпорації, особливість яких головним чином проявляється в тому, що такі учасники безпосередньо беруть участь в управлінні корпорацією;

в) майнова (інвестиційна) участь учасників у корпорації;

г) корпорація – це передусім об'єднання капіталів;

д) вона діє на підставі статуту та установчого договору;

е) складне корпоративне управління, яке характеризується системою органів із чітким розмежуванням компетенції і визначеним порядком підпорядкованості».

Щодо виникнення та управління корпорацією Н.С. Гнусь вказує, що корпорацією є юридична особа, яка створюється і діє на підставі установчого договору й статуту, управління якої здійснюється через

складну систему органів і яка створена у формі акціонерного товариства, чи товариства з обмеженою відповідальністю, або товариства з додатковою відповідальністю, учасники якої по відношенню до неї здійснюють інвестиційну діяльність, і така участь породжує у них сукупність корпоративних прав¹.

Одночасно слід зауважити (у сенсі постановці питання щодо того, що справа науковців – це, насамперед дослідження та рекомендації), що фахівцям з державного управління слід визначатися з такими нез'ясованими важливими аспектами моделювання інноваційного розвитку, як:

- хто стане основною рушійною силою інновацій – великі підприємства чи малий і середній бізнес?
- у яких пропорціях необхідно поєднувати прямі й непрямі заходи державної підтримки інновацій?
- який ринок буде визначати розвиток інноваційного процесу – внутрішній або зовнішній?

¹ Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. К., 2000. С. 177.

Частина 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Нині виникає об'єктивна необхідність поєднання державного впливу на макроекономічні процеси з одночасним наданням самостійності у прийнятті господарських рішень суб'єктам підприємництва. Саме ця обставина в основному мінімізує відмінності в таких дефініціях, як «державне втручання», «державне управління», «державне регулювання».

Враховуючи зазначене, спробуємо дати загальну характеристику основним формам правового регулювання (управління, забезпечення, втручання або іншого впливу) господарсько-правових відносин.

Як відомо, форми державного управління (регулювання також) – це організаційно-правове вираження конкретних однорідних дій, що здійснюються виконавчо-розпорядчими органами, посадовими особами державного управління. Отже, форма управління (регулювання тощо) – це зовнішній прояв управлінської (регуляторної так само) діяльності. Форма в даному випадку є ні чим іншим, як об'єктивним вираженням сутності роботи органів і посадових осіб, що займаються державним управлінням (регулюванням тощо).

За допомогою форм практично реалізуються і функції управління (регулювання), тому від використання тих чи інших форм у більшій або меншій ступені залежить ефективність управлінської (регуляторної тощо) діяльності.

Вид конкретної форми управлінської (регуляторної тощо) діяльності визначається характером дій (та прийнятих рішень) органів державного управління по здійсненню покладених на них державних функцій. В одних випадках дані дії тягнуть за собою юридичні наслідки, в інших – ні. Саме ця обставина дозволяє ученим права поділяти форми такої діяльності на правові й неправові та багато ін.

За найбільш розповсюдженою класифікацією, а саме за способом реалізації методів управління, виділяють такі форми:

- видання нормативних (ненормативних) правових актів;
- укладання адміністративно-правових договорів;

- вчинення реєстраційних та інших юридично значимих дій;
- організаційні дії;
- матеріально-технічні операції¹.

Дотримуючись цієї класифікації, розглянемо основні форми правового регулювання господарсько-правових відносин та підприємництва.

3.1. Видання нормативних правових актів.

До правових актів, що першочергово регулюють суспільні відносини в сфері господарювання слід віднести нормативно-правові акти, які ґрунтуються на нормі Конституції України, яка на рівні основного закону країни закріпила право громадян на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом, а саме статті 42. Конституція України передбачає верховенство права та верховенство закону в системі національного законодавства як інструмент забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Основний закон країни також визначає межі повноважень усіх гілок влади та місцевого самоврядування щодо їх владного впливу на сфери (галузі) суспільного життя².

Якщо дивитися на державне регулювання господарсько-правових відносин в широкому розумінні, тобто уявляти, що це регулювання в тій чи іншій мірі здійснюється за участю державних органів усіх гілок влади, то в першу чергу слід назвати кодекси та закони, що містять норми, за допомогою яких відбувається упорядкування господарсько-правових відносин. Це Господарський та Податковий кодекси, Господарський процесуальний кодекс; Закони України, що приймалися Верховною Радою для регулювання правовідносин в окремих галузях суспільного життя або в окремих напрямках розвитку господарсько-правових відносин, підприємництва, економіки країни в цілому тощо та багато ін..

Доречно підкреслити одну з особливостей змісту законів, які регулюють суспільні відносини в сфері економіки та підприємництва, яку або не помічають фахівці різних галузей права або не зовсім вір-

¹ Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: [підруч.]. К.: Юрінком Інтер, 2003. С.202.

² Конституція України: Закон України від 04.02.2011 р. № 254 к / 96-ВР: за станом на 12.03.2020 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. К.: Парламентське видавництво, 2020. 49 с.

но трактують (яка в меншій ступені, але також характерна і для інших нормативно-правових актів).

Мається на увазі випадки (вони у вітчизняній науці є скоріше правилом) безальтернативного віднесення тих чи інших законів (які складаються з норм різної галузевої належності) лише до однієї галузі права або згадування цих законів під помилковою об'єднуючою назвою¹ та багато ін.. Це є шкідливим явищем як у навчальній, так і в дослідницькій роботі.

Це можна яскраво проілюструвати на прикладі простого юридичного аналізу змісту Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту». Стаття 4 цього Закону «Повноваження Комісії щодо захисту національного товаровиробника від субсидованого імпорту» та стаття 5 «Строки», та стаття 28 «Проведення перевірки інформації за межами України» є нормами адміністративного права. Додаток 4 до цього Закону «Засади державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції. Загальні положення» є сукупністю норм адміністративного, фінансового та міжнародного торгового права. Стаття 27 «Загальні положення щодо справляння компенсаційного мита» є сукупністю норм адміністративного та митного права². Цей аналіз можна продовжувати. Але представляється, що, керуючись цими та іншими прикладами, можна стверджувати, що цей закон, як і переважна більшість інших законів, які регулюють суспільні відносини в сфері економіки та підприємництва, є за змістом сукупністю норм адміністративного, господарського, аграрного, фінансового, митного, міжнародного та інших галузей права.

У цьому сенсі слід визнати вірною точку зору учених щодо того, що ознаки, які утворюють якість закону, доцільно диференціювати за двома видами:

¹ Адміністративне право України / [Ківалов С. В., Авер'янов В. Б., Додін Є. В. та ін.]; за заг. ред. С. В. Ківалова. О.: Юридична література, 2003. С. 342-343, 377-378; Щербина В. С. Господарське право: [підруч.]. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 21-24; Правознавство: навч. посіб. / [Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. П. Пастухов та ін.]; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. К.: Український інформаційно-правовий центр, 2002. С. 49-62.

² Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22.12.1998 р. № 331-XIV: за станом на 13.02.2020 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14> (дата звернення: 25.03.2020).

а) ознаки, що характеризують закони як форму (джерело) права, як нормативно-правові акти;

б) ознаки, властиві нормам права, які утворюють безпосередній зміст закону як регулятора суспільних відносин¹.

Одне з етимологічних тлумачень поняття «закон» визначає цю дефініцію, як те, що сприймається як незаперечне розпорядження, веління обов'язкове для неухильного виконання². Тому, наприклад, аналізую розходження визначень поняття «зловживання монопольним становищем» у Господарському кодексі України та Законі України «Про захист економічної конкуренції»³, ще раз хотілось би підкреслити, що зміст ключових дефініцій в основних нормативно-правових актах, які визначають правові основи господарської діяльності, потребує формального узгодження та приведення до формальної відповідності один до одного. Це має принципове значення як для науки, так і для правотворчості та правозастосування.

Подібні думки періодично висловлюють також інші учені⁴, аналізуючи організаційно-правове забезпечення адміністративної реформи справедливо стверджують що протягом її здійснення спостерігається поступове зниження її позитивного потенціалу та розходження між очікуваннями від її проведення і реальним станом та результатами. Цьому сприяють різні причини, зокрема такі:

- недоліки науково-теоретичного та організаційно-юридичного супроводу самої адміністративної реформи;
- мінливість обставин політичного характеру, що змушують відмовлятися від єдиного стратегічного задуму даної адміністративної реформи й демонструють безуспішність тактичних, короткострокових дій влади з її втілення;

¹ Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2003. С. 181; Погорілко В., Федоренко В. Джерела права України (загальна теорія джерел конституційного права України). Вісник Академії правових наук України. 2002. № 1(28). С. 46–59.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 396.

³ Баклан О. В. Про принципи господарювання в Україні. Зовнішня торгівля: право та економіка. 2010. № 1. С. 101–105.

⁴ Ониськів М. М. Організаційно-правове забезпечення адміністративної реформи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. 196 с.

- частий перегляд самого формату адміністративної реформи та її залежність від конституційної реформи, яка також не супроводжується послідовністю та системністю дій владних суб'єктів її організації та реалізації;
- відсутність критичної маси зацікавлених у проведенні адміністративної реформи політичних сил, гранична вузькість соціальної бази її проведення, брак відповідної політичної волі у вищих органах державної влади та їх схильність до ревізії навіть базових положень цієї реформи, *відсутність суспільної підтримки, що вкрай важливо у теперішній час у будь якій сфері суспільного життя* (примітка і курсив автора. – О.Б.) тощо.

Безумовно, учений виходить за межі юридичної оцінки організаційно-правового забезпечення адміністративної реформи в Україні, але з першою причиною поступового зниження позитивного потенціалу адміністративної реформи, яку називає М.М. Ониськів, слід повністю погодитися. Продовжуючи думку щодо змісту ключових понять, визначень, дефініцій у сфері підприємництва, слід підкреслити – що чим більше буде встановлено основних правил поведінки в законодавчому порядку, то стабільніше будуть функціонувати всі суб'єкти господарської діяльності.

Але зрозуміло, що сьогодні правове регулювання як провідна форма державного впливу (втручання) у сфері господарсько-правових відносин (підприємництва тощо) не може відбуватися лише за допомогою законів, оскільки закони повинні знаходити органічне продовження у різноманітних підзаконних актах. Тому й важливого значення нині набуває проблема досягнення законності змісту норм підзаконних нормативно-правових актів. При цьому норми права цих підзаконних актів, що приймаються компетентними суб'єктами виконавчо-розпорядчих повноважень у сфері господарсько-правових відносин (підприємництва тощо), повинні відповідати та в жодному випадку не суперечити нормам Конституції і законів України, заповнювати прогалини чинного законодавства, в основному визначати процесуальний порядок реалізації матеріальних норм, що містяться в основному в законах. Тільки в такому випадку вони можуть бути основою правомірної поведінки суб'єктами господарювання в сфері підприємництва. Як правильно

вказує Г.І. Дутка, попри той факт, що законодавчим регулюванням охоплюються всі сфери суспільних відносин, які потребують правового регулювання, проте в одних випадках таке регулювання здійснюється в повному обсязі, виключно з будь-яким підзаконним регулюванням, у інших – до предмета закону, відповідно до Конституції України, віднесено тільки визначення засад регулювання суспільних відносин. Конкретизація цих засад є предметом регулювання підзаконних нормативних актів або ж актів об'єднань громадян¹.

В цьому контексті слід звернути увагу на думку Л.М. Горбунової, яка зазначає, що «дослідження питань нормотворчої діяльності, яка проводиться останнім часом, стосується у першу чергу шляхів реалізації конституційної ідеї про зростання ваги закону в регулюванні суспільних відносин у державі. Що ж до проблем підзаконних нормативно-правових актів, то вони залишаються поза увагою науковців. Попри те, що з року в рік кількість законів у нашій державі збільшується, число підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються органами виконавчої влади, зростає ще динамічніше. Так, наприклад, якщо у 1995 році органами державної влади було прийнято 4100 нормативно-правових актів, з яких 153 закони (3,7%), в 1997 році – понад 6000, у тому числі 196 законів (3,3 %), то у 2004 році – в межах держави набули чинності близько 14500 нормативно-правових актів, із яких 330 закони (2,2%), а усі інші – підзаконні джерела права»². У 2017 році – в межах держави набули чинності 184 закона та 4027 підзаконних нормативно-правових актів³. Парламентом VIII скликання було розглянуто 463 законопроектів, з яких повністю прийняті 158⁴.

¹ Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2003. С.181.

² Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». К., 2005. С. 3.

³ Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <http://www.reestrnpa.gov.ua/REESTR/RNAweb.nsf/vWWWGroupParam1/searchext?OpenDocument>

⁴ Разумков рассказал, сколько законов приняла Рада IX созыва.: електронне видання. 2020. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1847503-razumkov-rozpoviv-skilki-zakoniv-prinyala-rada-ix-sklikannya> (дата звернення: 25.03.2020).

Зазначене значно підвищує важливість досліджуваної проблеми, ставить завдання розробки теоретико-методологічних засад підзаконної нормотворчості та відповідних пропозицій щодо законодавчого врегулювання цієї діяльності органами управління держави, – про що починають висловлюватися не тільки науковці, а і впливові державні діячі.

Безперечно, що історично закон як нормативно-правовий акт пройшов складний та тривалий шлях становлення і розвитку – від його розуміння як певного правила поведінки фізичних і юридичних осіб, встановленого чиєюсь свідомою волею (на початкових етапах становлення), до сучасного розуміння законів як актів, що розроблюється та приймаються законодавчою владою або ж народом на референдумі та у подальшому регулюють найважливіші суспільні відносини і мають вищу юридичну силу по відношенню до інших нормативно-правових актів.

Підзаконні нормативно-правові акти є різновидом нормативно-правових актів, що видаються повноважними органами публічного управління на основі та на виконання положень законів, відповідно до них, для їхньої подальшої конкретизації та розвитку. Основними відмінностями підзаконних нормативно-правових актів від законів, на узагальнюючу думку Л.М. Горбунової, є наступні:

1) закони мають більшу юридичну силу, ніж підзаконні нормативно-правові акти;

2) закони є основними проявами реалізації компетенції законодавчої влади, а підзаконні нормативно-правові акти є проявами реалізації компетенції виконавчих органів влади;

3) в той час як закони приймаються виключно законодавчим органом влади, підзаконні нормативно-правові акти в системі механізму діяльності органів державної влади видаються здебільшого органами виконавчої влади, які не формуються народом України безпосередньо;

4) закони відносно стабільні, в той же час підзаконні нормативно-правові акти можуть бути більш оперативно змінені, доповнені або скасовані;

5) закони виступають фундаментом (підґрунтям) для підзаконного правового регулювання. Підзаконні джерела права розвивають,

конкретизують, уточнюють положення законів, деталізують процедури їх реалізації;

б) законами регулюється тільки основні правовідносини, коло яких у загальному окреслюється у ст. 92 Конституції України, а підзаконними нормативно-правовими актами урегульовується все різноманіття суспільних відносин, що виникають між всіма суб'єктами правовідносин;

7) підзаконні нормативно-правові акти, як правило, розраховуються на менш тривалий часовий період чинності, тобто є менш стабільними ніж закони¹.

Серед нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання підприємництва, особливе місце належить актам, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані з податками, митною справою тощо. Підзаконні акти у цих галузях видаються здебільшого Державною податковою службою, а також Міністерством економічного розвитку та торгівлі України.

Грунтовному аналізу правозастосовчої практики цих державних органів присвячено (і в майбутньому також буде) не одне наукове дослідження. Відштовхуючись від принципів державного регулювання (та управління), спробуємо висловити й деякі власні думки з цього приводу.

На загальних принципах господарювання та на принципах підприємницької діяльності повинна ґрунтуватися діяльність усіх органів, які здійснюють упорядкування суспільних відносин у сфері господарсько-правових відносин (підприємництва тощо). Чи відповідає діяльність органів публічного управління в сфері підприємництва задекларованим законодавцем принципам? Відповідь на це питання краще за все дають незалежні ЗМІ та опитування зацікавлених суб'єктів, до того ж ця відповідь нерідко негативна.

Так, наприклад, компанія Європейська Бізнес Асоціація та проект підтримки малого бізнесу Unlimit Ukraine спільно презентували Індекс настроїв малого бізнесу. Результати дослідження засвідчили, що цього року підприємці стали більш стримані в оцінці свого

¹ Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». К., 2005. С. 13.

становища й перспектив власного розвитку. Два питання з тих, які було поставлено підприємцям під час анкетування, стосувалися безпосередньо перепон для малого бізнесу: «Що стоїть на заваді розвитку?» і «Яку одну сферу в житті країни ви б змінили на користь свого бізнесу?». Підприємці назвали багато проблем, серед яких рівень корупції, війна на Сході, доступність кредитування, державна підтримка бізнесу. А втім, на кожне з цих питань саме сферу податків більшість опитаних назвала як головну перепону на шляху розвитку. Частка підприємців, які вважають податкове навантаження та складність адміністрування податків головною завадою на шляху розвитку бізнесу зростає із 42 % (в Індексі-2017) до 56 %¹.

Аналогічні результати авторського опитування підприємців, проведеного у трьох районах Києва та двох районах Київської області². Так, наприклад, на питання: «Чи траплялися у Вашій практиці випадки – коли працівники податкової служби вимагали від Вас заплатити податки «авансом» або відверто повідомляли про своє завдання – стягнути податки до бюджету «будь якою» ціною?» більш ніж 70 % респондентів відповіли позитивно. Аналогічні результати опитування як у 2013р., так і у 2019 р. (див. додатки).

Наведений приклад явно показує порушення принципів: законності; чесності та справедливості; участі громадськості в державному управлінні (регулюванні також); відкритості та гласності державного управління (регулювання тощо) тощо, але, на жаль, підтверджує існування принципу, визначеного ГК України, а саме: комерційного розрахунку та власного комерційного ризику підприємців.

Наступний приклад, на якому хотілось би зупинитись, теж стосується здійснення правового регулювання підприємництва шляхом видання нормативно-правових актів, які аналізують контрольно-перевірочну роботу, оформлення й реалізацію матеріалів перевірок та розгляду скарг, що призводять до звернення підприємців із повторними скаргами до регіональних управлінь (відділів) Державної податкової служби. Так, Наказом Державної податкової адміністрації

¹ Таранова О. Як податки впливають на настрої малого бізнесу?: електронне видання 2020: <https://eba.com.ua/article/yak-podatky-vplyvayut-na-nastrij-malogo-biznesu/>.

² Баклан О. В. Деякі питання щодо зв'язків між суб'єктами та об'єктами адміністративно-правових відносин в процесі легалізації підприємницької діяльності. Зовнішня торгівля: право та економіка. 2011. № 1. С. 88–90.

України № 82 від 02.03.2001 «Про внесення змін до Положення про порядок розгляду скарг платників податків органами державної податкової служби»¹ передбачалось:

- обов'язок (який встановила сама ДПС України) платника податків письмово повідомляти орган державної податкової служби про кожний випадок судового оскарження його рішень;
- вказівка (встановлено також самою ДПС України) в скарзі (заяві) платника податків про подання чи неподання позовної заяви до суду (арбітражного суду), у якій йдеться про визнання недійсним податкового повідомлення або рішення органу державної податкової служби;
- ДПС України також сама встановила, що скарга (заява) повинна бути викладена лише в письмовій формі;
- скарга (заява), оформлена без дотримання цих вимог, що не дає можливості розглянути скаргу (заяву) по суті, повертається особі, яка її подала, з відповідними роз'ясненнями не пізніше п'яти днів від дня отримання такої скарги (заяви).

Крім цього, податкові органи України на власний розсуд встановлюють випадки щодо граничних строків для подання заяв про перегляд рішень органів державної податкової служби, які підлягають продовженню керівником органу державної податкової служби (його заступником) за письмовим запитом платника податків, якщо такий платник податків протягом зазначених строків:

- 1) перебував за межами України;
- 2) перебував у плаванні на морських суднах за кордоном України у складі команди (екіпажу) таких суден;
- 3) перебував у місцях позбавлення волі за вироком суду;
- 4) мав обмежену свободу пересування у зв'язку з ув'язненням чи полоном на території інших держав або через інші обставини непереборної сили, підтвержені документально;

¹ Про внесення змін до Положення про порядок розгляду скарг платників податків органами державної податкової служби: Наказ Державної податкової адміністрації України від 11.12.96 р. № 29 зі змінами, внесеними згідно з наказом від 02.03.2001 р. № 82 та 16.12.2005 р. № 578 (Наказ втратив чинність 31.01.2011 р. на підставі Наказу Державної податкової служби від 23.12.2010 р. № 1001) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 11. – Ст. 113.

5) був визнаний за рішенням суду зниклим безвісти або перебував у розшуку у випадках, передбачених законодавством¹.

Також у цьому контексті варто підтримати думку О.А. Мостового про неконституційність положення пункту 9 згаданого акту ДПС, за яким: «Рішення, прийняте за розглядом скарги, може бути менш сприятливе для платника податків, ніж рішення, яке оскаржувалося»², оскільки на підставі змісту статті 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи». Тобто правові норми зазначених підзаконних актів явно суперечать ст. 58 Конституції України.

З вищенаведеного видно, що ДПС України своїм нормативним актом, м'яко кажучи, здійснює зайву нормотворчу діяльність, яка суперечить законодавству України, і відверто перетягує на себе законотворчу функцію, порушуючи при цьому низку принципів державного управління (також і регулювання).

Л.М. Горбунова подає певний перелік прийомів юридичної техніки, які можна використовувати для досягнення законності в положеннях підзаконних нормативно-правових актів, а саме: «застосування такої ж юридичної термінології, як і в законах; запровадження уніфікованих юридичних конструкцій; врахування при підготовці проектів підзаконних нормативно-правових актів, аргументів та обставин, які враховувалися при прийнятті законів у відповідній сфері суспільного життя; надання підзаконному нормативно-правовому акту певного органу управління тільки тієї форми, що передбачена у Конституції та законах України, які встановлюють правові основи для його діяльності». Причому ці прийоми Л.М. Горбунова називає

¹ Про внесення змін до Положення про порядок розгляду скарг платників податків органами державної податкової служби: Наказ Державної податкової адміністрації України від 11.12.96 р. № 29 зі змінами, внесеними згідно з наказом від 02.03.2001 р. № 82 та 16.12.2005 р. № 578 (Наказ втратив чинність 31.01.2011 р. на підставі Наказу Державної податкової служби від 23.12.2010 р. № 1001) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 11. – Ст. 113., Ст. 4, 7.

² Мостовой О. А. Адміністративно-правові та організаційні засади провадження за зверненнями громадян до органів виконавчої влади України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2011. С. 156.

основними¹. При в цілому слушності даного твердження варто зауважити, що даний перелік далеко не повний. Стосовно основного при виданні підзаконних нормативно-правових актів за потрібне логічно продовжити певним чином філософські погляди німецьких вчених минулих століть² та філософсько-правові погляди окремих вітчизняних учених³ власним твердженням, що для досягнення як законності, так і іншої поставленої мети при виданні підзаконних нормативно-правових актів діяльність компетентних органів публічного управління повинна ґрунтуватися на принципі чесності, так само, як і принцип честі повинен бути основною цеглиною у фундаменті для будь-якої діяльності державних службовців (службовців місцевого самоврядування), особливо керівників. Запровадження зазначених засад у правосвідомість та праворозуміння сучасних вітчизняних державних діячів буде кроком уперед у подальшій розробці та побудові «сучасної дайсієвої концепції правовладдя»⁴ в нашій країні у справедливій і чесній оптимізації суспільних відносин у сфері господарсько-правових відносин (підприємництва тощо) зокрема.

Завершуючи огляд питань, пов'язаних із виданням нормативних (ненормативних) правових актів, хотілось би висловити декілька думок стосовно процедури видання індивідуальних правових актів. А саме, на підставі аналізу закордонного досвіду щодо видання підзаконних індивідуальних правових актів та зіставляючи його з наданням адміністративних (управлінських) послуг громадянам з боку органів публічної влади України, доречно підтвердити думку про доцільність запозичення адміністративно-процесуальних норм наступного змісту: «у провадженні по справі за зверненням громадян не може бути відмовлено, якщо форма звернення (прохання) не відповідає

¹ Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». К., 2005. С. 14.

² Гегель Г. В. Ф. Система наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; [пер. Г. Шпета]. – СПб.: Наука, 1999. Ч. 1: Феноменологія духа. 444 с. (Репринт 4 тома 1959 г.).

³ Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія. К.: МАУП, 2005. 336 с.

⁴ Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. Право України. 2011. № 10. С. 163.

змісту». Такі норми можна передбачити у Законі «Про звернення громадян» та Податковому Кодексі України та інших нормативно-правових актах.

3.2. Вчинення реєстраційних та інших юридично значимих дій

Державну реєстрацію Ю.М. Козлов, Д.М. Овсянко, Л.Л. Попов визначають як акт офіційного визнання законності відповідних дій і правових актів¹. Молодий вітчизняний дослідник О.А. Мостовой стверджує, що державна реєстрація – це акт офіційного визнання законності існування визначених матеріальних об'єктів і юридичних фактів². Допускає ототожнення реєстрації та обліку А.Л. Правдюк³. А.Б. Агапов основним призначенням державної реєстрації вважає наділення особи-заявника правами юридичної особи або власника⁴. Основними критеріями якості реєстраційної діяльності, як правильно зазначає М.П. Гурковський, є: результативність, своєчасність, доступність, зручність реєстраційної діяльності, повага до особи в процесі реєстраційної діяльності, професійність надання та дотримання принципів реєстраційної діяльності⁵.

Реєстрація в сфері підприємництва є такою формою правового регулювання, яка відображає врегульовані нормами права такі суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між компетентними і зобов'язаними в цій сфері суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, а також інтересів. Здійснення реєстрації в сфері підприємництва відбувається на основі осо-

¹ Козлов Ю. М. Административное право: [учеб.] / Козлов Ю. М., Овсянко Д. М., Попов Л. Л. М.: Юрист, 2005. С. 381.

² Мостовой О. А. Адміністративно-правові та організаційні засади провадження за зверненнями громадян до органів виконавчої влади України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2011. С. 54.

³ Правдюк А. Л. Деякі питання державної реєстрації та ідентифікації сільськогосподарських тварин як виду адміністративного провадження. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць. 2007. № 4. С. 156–164.

⁴ Агапов А. Б. Учебник административного права. М.: Зеркало, 1999. С. 91-92.

⁵ Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». Л., 2010. С. 13.

блких нормативних (та ненормативних) правових актів (які є дже-релами різних галузей права), тому трансформація правовідносин за участю окремих суб'єктів цих відносин під впливом дії законів (підзаконних нормативно-правових актів) відбувається і за допомогою таких галузей права як адміністративне, господарське, податкове, міжнародне, митне, аграрне та деяких інших.

Реєстрація в сфері підприємництва як форма правового регулювання, з одного боку, є зовнішнім проявом волі держави та її компетентних органів, оскільки правовідносини в сфері підприємництва при реєстрації виникають переважно на підставі зобов'язальних адміністративно-правових норм. З іншого боку, реєстрація в сфері підприємництва є волевиявленням (здійсненням інтересу) інших учасників господарсько-правових відносин (чи майбутніх суб'єктів господарювання), які прагнуть досягти бажаного результату, наприклад, легалізувати власний бізнес.

Таким чином, реєстрацію в сфері підприємництва як форму правового регулювання можна представити як особливу форму взаємодії (правового зв'язку) між суб'єктами, які наділені повноваженнями реєстраторів, та суб'єктами господарювання (чи майбутніми суб'єктами господарювання), що зовнішньо виявляється через їх законодавчо визначені права (та інтереси), обов'язки, повноваження і відповідальність та закріплені у відповідних правових нормах, що регламентують різноманітні процедури реєстрації.

Враховуючи вищезазначене, властивостями реєстрації в сфері підприємництва, як форми правового регулювання, є:

а) це форма правового регулювання, що знаходить свій прояв в особливій сфері суспільного життя – сфері підприємництва;

б) реєстрація в сфері підприємництва, що виконує особливу функцію – функцію обліку (дозволу на здійснення) дозволених державою видів підприємницької діяльності;

в) ця форма правового регулювання, що регламентується спеціально створеними правовими нормами, переважно адміністративно-процесуальними;

г) суб'єкти господарювання (чи майбутні суб'єкти господарювання), що підлягають реєстрації в сфері підприємництва, також здійснюють її добровільно з метою отримання певної право-

суб'єктності: господарської, податкової, митної, аграрної, адміністративної та деяких інших;

д) реєстрація в сфері підприємництва, що може характеризуватися достатньо широким колом адміністративних процедур, які можуть бути як суто реєстраційними, так і охоплювати ліцензійні, дозвільні, облікові та деякі інші процедури;

е) реєстрація, що є актом офіційного визнання законності майбутніх дій і правових актів певних суб'єктів у сфері підприємства.

Правильною є думка тих дослідників, які вважають що такі юридично значимі дії як реєстрація, облік, видача дозволів за своїм змістом часто збігаються¹. Хоча відмінності між цими юридично значимими діями, безумовно, можуть бути предметом наукових досліджень.

Провідне місце (враховуючи частоту застосування) серед подібних юридично значимих дій належить реєстрації. Так, наприклад, Л.М. Горбунова звертає увагу на те, що, здійснюючи державну реєстрацію нормативно-правових актів органів виконавчої влади, органи юстиції України за весь час виконання цих функцій запобігли прийняттю понад 17 тисяч незаконних правових норм. У середньому щороку в такий спосіб не допускається набуття чинності близько півтори тисячі незаконних правових положень. Опрацьовуються найбільш розповсюджені види порушень законності, які виявляють органи юстиції під час державної реєстрації підзаконних нормативно-правових актів. Ними в цілому є: порушення чи обмеження актом встановлених законом прав, свобод або законних інтересів громадян, підприємств, установ та організацій; покладення на них непередбачених законодавством обов'язків; видання акту з перевищенням компетенції відповідного органу виконавчої влади; невідповідність акту вимогам законодавства про мови; невиконання процедур узгодження акту із зацікавленими органами, коли це відповідно до чин-

¹ Кудря В. Види проваджень по зверненням громадян до органів виконавчої влади та адміністративні (управлінські) послуги громадянам з боку органів виконавчої влади України. *Право України*. 2006. № 3. С. 12–15; Правдюк А. Л. Деякі питання державної реєстрації та ідентифікації сільськогосподарських тварин як виду адміністративного провадження. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць*. 2007. № 4. С. 156–164.

ного законодавства є обов'язковим¹. У основному також слід підтримати думку Л.М. Горбунової щодо запровадження адміністративної відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за порушення законодавства про державну реєстрацію. Але оскільки порушення законодавства про державну реєстрацію відбувається не лише в формі спрямування до виконання незареєстрованих нормативно-правових актів та актів, у державній реєстрації яких відмовлено, чи намагання встановити норми права в індивідуальних або інформативних документах, то практично реалізувати пропозицію про запровадження адміністративної відповідальності за порушення законодавства про державну реєстрацію пропонується встановити не у вигляді абсолютно визначеної диспозиції (як пропонує Л.М. Горбунова), а у вигляді бланкетної норми «Порушення законодавства про державну реєстрацію правових актів» Розділу 15 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» наступного змісту: «порушення законодавства про державну реєстрацію правових актів тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Відповідно слід передбачити доповнення Розділу 17 КУпАП нормою про підвідомчість цієї категорії справ органам Міністерства юстиції України та доповнити ст. 255 КУпАП нормою, що передбачає адміністративну юрисдикцію щодо посадових осіб, які мають право складання протоколів про адміністративні правопорушення законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів.

З іншого боку, заслуговує на увагу запровадження адміністративної відповідальності за порушення законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та індивідуальних підприємців. Представляється цікавою конструкція правової норми, що складається з чотирьох частин, які забороняють наступні дії та бездіяльність:

- несвоєчасне або неточне внесення записів про юридичну особу в єдиний державний реєстр юридичних осіб або про індивідуа-

¹ Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». К., 2005. С. 14-15.

льного підприємця в єдиний державний реєстр індивідуальних підприємців;

- незаконну відмову у наданні або несвоєчасне надання відомостей і (або) документів, що містяться в єдиному державному реєстрі юридичних осіб або єдиному державному реєстрі індивідуальних підприємців чи інших передбачених законодавством про державну реєстрацію юридичних осіб і індивідуальних підприємців, зацікавлених в отриманні таких відомостей і (або) документів;
- неподання, або несвоєчасне подання, або подання недостовірних відомостей про юридичну особу чи про індивідуального підприємця в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та індивідуальних підприємців, у випадках, якщо таке подання передбачено законом;
- подання до органу, який здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та індивідуальних підприємців, документів, які містять завідомо неправдиві відомості, якщо така дія не містить кримінально-карного діяння.

Вже перший погляд на юридичний зміст даної норми підказує, що запровадження подібної норми до вітчизняного законодавства як мінімум заслуговує на уважне вивчення. Закордоний досвід показує, що подібні правопорушення вважаються як досить суспільно небезпечні, оскільки їх розгляд відноситься до компетенції суду¹.

В цьому ж контексті висловлюється М.П. Гурковський, який слушно зазначає, що «принципами реєстраційної системи є науково обґрунтовані й апробовані, закріплені прямо або опосередковано в нормативно-правових актах основи, які виражають сутність і специфіку реєстраційної системи як самостійного правового явища і які є орієнтиром для практичної діяльності органів публічної адміністрації». При цьому М.П. Гурковський вказує, що особливу групу принципів реєстраційної діяльності складають спеціальні принципи, властиві лише адміністративно-правовому інституту реєстрації, такі, як: «принцип визначеного та оптимального порядку реєстраційної

¹ Кодекс РФ об административных правонарушениях (КРФоАП): по состоянию на 02.07.2019 г. // Библиотека российского законодательства. М.: Омега-Л, 2019. Ст.ст. 14.25; 23.1.

діяльності публічної адміністрації щодо здійснення відповідних видів реєстрації; принцип взаємодії органів реєстраційної системи між собою і з іншими публічними органами; принцип достовірності даних єдиного реєстру; принцип пріоритету раніше зареєстрованих об'єктів; принцип платності реєстраційних послуг; принцип загальнодоступності реєстраційних даних; принцип інформаційного, наукового, технічного, матеріального і кадрового забезпечення реєстраційних органів»¹.

Можна схвалити та підтримати ці висновки ученого, за винятком твердження про існування принципу платності реєстраційних послуг. Це ствердження суперечить положенню адміністративної реформи в Україні про те, що управлінські послуги повинні бути платними тільки у випадку, коли громадянин (чи юридична особа) має вибір – чи користуватися, цією послугою, чи ні². У вітчизняних реаліях це відбувається далеко не завжди.

Виходячи з вищезазначеного більш логічно запровадити принцип альтернативи в оплаті реєстраційних послуг, який відповідає положенням Концепції адміністративної реформи в Україні та є більше взаємопов'язаним із принципом справедливості в державному управлінні.

Далі торкнемось питань, що стосуються застосування дещо менш поширених інших форм правового регулювання в сфері підприємництва.

3.3. Укладання адміністративних договорів

Про укладання адміністративних договорів Ю.М. Козлов, Д.М. Овсянко, Л.Л. Попов вважають, що можна розмовляти в декількох варіантах їх розуміння³, а саме:

¹ Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». Л., 2010. С. 13.

² Концепція адміністративної реформи в Україні / Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи. К.: Центр політико-правових реформ та Центр розвитку українського законодавства, 1998. 61 с.

³ Козлов Ю. М. Административное право: [учеб.] / Козлов Ю. М., Овсянко Д. М., Попов Л. Л. М.: Юристъ, 2005. С. 279.

1) Договори (угоди) змішаного типу, в рамках яких адміністративно-правові елементи знаходять прояв частково поряд з юридичними інструментами, що використовуються іншими галузями права;

2) Договори (угоди) виконавчих органів з недержавними суб'єктами з приводу реалізації їх суб'єктивних прав. Цей варіант договорів (угод) російські вчені також не вважають категорично адміністративно-правовим;

3) Договори (угоди) між різними суб'єктами виконавчої влади з приводу об'єму повноважень з практичної реалізації влади. Цей варіант договорів (угод) російські вчені вважають суто адміністративно-правовими, але наприкінці зауважують, що визнання можливості укладання не тільки горизонтальних, але й вертикальних договорів є предметом подальшого наукового дослідження. Не дуже відрізняються з цього приводу думки В.Г. Розенфельда, Ю.М. Старилова¹.

Відомі вітчизняні вчені В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко адміністративні договори все ж таки вважають своєрідною формою державного управління. Але також, як і вищезгадані російські вчені, з самого початку вважають за доцільне зазначити, що досить інтенсивно використовуваний в адміністративно-правовій літературі термін «адміністративний договір» у нормативних джерелах не вживається.

Основне питання цієї проблеми, на слушну думку В.К. Колпакова та О.В. Кузьменко², полягає в тому, що договірні відносини характерні для цивільного права й відрізняються юридичною рівністю волевиявлення сторін, які в них вступають. Тобто, як відомо, договір – це угода юридично рівноправних сторін. У той же час, природа державного управління передбачає імперативність, юридичну владність волевиявлень однієї зі сторін і як наслідок – юридичну підвладність іншої сторони. Враховуючи вищезазначене, сам термін «адміністративний договір» нібито суперечить правовій логіці. В цьому контексті варто зазначити, що деякі вітчизняні вчені, по суті, аналізуючи правову природу державно-приватного

¹ Розенфельд В. Г., Старилов Ю. Н. Проблемы современной теории административного договора. Правоведение. 1996. № 4. С. 47–63.

² Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: [підруч.]. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 205.

партнерства, прямої згадки про їх адміністративну природу не роблять¹.

Проте, на думку В.К. Колпакова та О.В. Кузьменко, змінювані в процесі історичного розвитку суспільні відносини і сучасна практика їх регулювання все ж таки викликали до життя такий вид угод, як плановий договір. Відомі вітчизняні вчені мають на увазі – договір, який укладається внаслідок того, що вступ у договірні відносини передбачений планом (аналогічним документом), який за своєю сутністю є управлінським (вольовим і владним) актом. Адміністративний договір, на думку В.К. Колпакова та О.В. Кузьменко, представляє систему взаємних зобов'язань, між названими в акті управління суб'єктами, формулювання і виконання яких має метою вирішення визначених державою завдань².

Вище наведені два різних погляди на таку відносно нову в науці адміністративного права форму державного управління, як адміністративний договір. Категорично висловитись із цього приводу складно, але все ж таки нам ближче позиція вищезгаданих російських вчених. Яка дозволяє стверджувати про існування не рідкісного, але й не дуже розповсюдженого і не зовсім дослідженого, складного правового явища – адміністративного договору (певним чином зовнішньо схожого на цивільно-правовий договір), який за деякими ознаками і в деяких випадках може бути не категорично адміністративно-правовим або його адміністративно-правові елементи знаходять прояв частково поряд з юридичними засобами, що використовуються іншими галузями права. При цьому обов'язково слід зазначити та визнати і право на існування і дещо інших точок зору³.

За ст. 626. «Поняття та види договору» ЦКУ: «Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків»⁴.

¹ Вінник О. Спори, що виникають з відносин державно-приватного партнерства: проблеми підвідомчості. Право України. 2011. № 6. С. 62–65.

² Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: [підруч.]. К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 205, 208.

³ Куйбіда Р. Проблема адміністративного договору у доктрині законодавства та практиці. Право України. 2009. № 3. С. 76–85.

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: за станом на 13.02.2020 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 31.03.2020).

За ст. 179 «Загальні умови укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання» ГКУ: «Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання і не господарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями». Разом із тим, деякі положення Глави 20 «Господарські договори» передбачають участь держави в процесі укладання господарських договорів та містять правила поведінки з елементами імперативного характеру¹. У контексті дослідження питань щодо здійснення державної підтримки суб'єктів господарювання, державного замовлення та надання з боку держави пільг (податкових, соціально-податкових) суб'єктам підприємництва не важко помітити, що в ході здійснення згаданих заходів можливо укладання між органами публічного управління та господарюючими суб'єктами різного роду угод з метою вирішення визначених державою завдань. У певних випадках ці угоди можуть мати ознаки адміністративних договорів. Спробуємо уявити собі випадки, коли інтереси держави та інтереси суб'єктів підприємництва можуть потребувати укладання договорів для задоволення суспільних (або державних) потреб. В цьому контексті державі доцільно створювати такі умови для суб'єктів підприємництва, які були б спеціальними стимулами до вчинення соціально спрямованих дій та являлися предметом укладання угод для задоволення суспільних (або державних) потреб. Маються на увазі наступні:

а) фіскальні заходи заохочення (в першу чергу податкові) соціальної відповідальності підприємництва. Відповідно до відомої практики розвинених країн світу, в середньому такі стимули зазвичай складають до 5 % оподаткованого прибутку підприємств. Подібні заходи можуть застосовуватися у галузях, у яких реальний ефект для суспільства (місцевої громади) суттєво перевершує позитивний економічний ефект для підприємства²;

¹ Господарський кодекс України: за станом на 26.03.2020 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 31.03.2020).

² Стародубська М. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні. Пріоритети. 2005. № 7. – С. 12–14.

б) створення клімату щодо пропаганди обґрунтованих соціально-визнаних стандартів життя суспільства (місцевої громади, громадян), досягненню яких сприяють суб'єкти господарювання, застосування з боку публічної влади різноманітних форм заохочення підприємців: надання почесних звань, нагород та ін.;

в) укладання адміністративних договорів, як прийнято у цивілізованих країнах, повинно полягати у встановленні стабільних та довгострокових правових відносин між органами публічного управління та суб'єктами підприємництва (їх об'єднаннями) з приводу вирішення важливих для суспільства (місцевої громади) і держави соціально-економічних проблем¹.

Як зазначається у деяких дослідженнях, міжнародний досвід підказує, що найпоширенішими галузями державно-приватного співробітництва є:

- житлово-комунальна сфера (виробництво та транспортування електроенергії, водопостачання, експлуатація приміщень і територій та їх благоустрій);
- будівництво та утримання автошляхів;
- екологічна сфера, енергозбереження;
- експлуатація будівель бюджетного сектору економіки;
- науково-технічна та інноваційна діяльність².

г) державна підтримка провідних загально національних і міжнародних ініціатив, визнаних у світі успішними³, які пов'язані із соціальною відповідальністю, сприянням запровадженню міжнародних соціальних стандартів ведення бізнесу та приєднанню підприємств, що працюють на території України, до національних програм та міжнародних ініціатив соціальної спрямованості.

Такі умови держава може створити лише там і тоді, де взаємозв'язки між суб'єктами правовідносин зумовлені спільною метою, тобто спочатку необхідно забезпечити баланс інтересів суб'єктів щодо спільного формування мети, а потім визначити механізм за-

¹ Там само.

² Социальная политика российских компаний / А. Нецадин, Н. Горин, Г. Тульчинский [и др.]; Науч.-благотвор. фонд «Экспертный институт». М.: ТЕИС, 2005. С.39.

³ Економічний діалог: партнерство заради прогресу / [Акімова І. М., Жаліло Я. А., Пищуліна О. М. та ін.]. К.: НІСД, 2007. С. 39.

безпечення взаємодії, за рахунок якої має підтримуватися зазначений баланс (створюються та реалізуються прямі та зворотні зв'язки)¹.

У цьому контексті, як вірно зазначає Я.А. Жаліло, великого значення набуває розвиток «соціального підприємництва» – мережі компаній, які працюють безпосередньо у сфері надання соціальних послуг різного виду: освіти, охорони здоров'я, догляду, соціальних консультацій, житлової сфери тощо. Такі компанії повинні ефективно функціонувати в ринкових умовах. Потенційні замовники їхніх послуг – насамперед громадяни, а також місцеві територіальні громади – повинні ефективно користуватися такою можливістю диверсифікації джерел отримання послуг. Хоча офіційно провідні принципи партнерських взаємовідносин з бізнесом у незалежній Україні ніколи не піддавалися сумніву, вони є надто загальними, щоб на їхній основі можна було побудувати тривалу й надійну взаємодію. Конкретні ж механізми такої взаємодії залишаються фактично у зародковому стані², що є приводом для подальших теоретичних розробок правової природи укладання адміністративних договорів взагалі та в сфері підприємництва зокрема.

3.4. Організаційні дії та матеріально-технічні операції

Організаційні дії, матеріально-технічні операції не спричиняють юридичних наслідків. Це неправові форми управлінської (регуляторної) діяльності. Але від них багато в чому залежить ефективність сучасних управлінських (регуляторних) взаємозв'язків між органами публічного управління та суб'єктами підприємництва.

До організаційних дій в сфері підприємництва можна віднести проведення органами публічного управління зборів, конференцій підприємців; роз'яснення, наради, семінари з приводу видання нормативних (ненормативних) правових актів; пропаганду виконання взаємних зобов'язань між суб'єктами управління та підприємцями; спільну розробку заходів щодо впровадження новітніх досягнень науки й техніки; вивчення громадської думки та інші подібні.

¹ Ярмук О. М. Адміністративно-правові засади взаємодії органів державної виконавчої влади України у правоохоронній сфері: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. 240 с.

² Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. С. 328, 316.

До матеріально-технічних операцій в сфері підприємництва належать матеріально-технічні дії з підготовки до проведення організаційних заходів та з приводу видання нормативних (ненормативних) правових актів, діловодство, комп'ютерне супроводження, складання та оформлення звітів, довідок інших документів та інші подібні.

Таким чином, роль і значення неправових форм адміністративно-правового регулювання (та управління) підприємництва не варто применшувати, оскільки, коли організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності органів виконавчої влади є недостатнім, це в кінцевому результаті негативно впливає на ефективність виконання завдань і обов'язків цих органів управління¹. Враховуючи проаналізований матеріал стосовно форм та методів державного регулювання господарсько-правових відносин, з приводу характеристики даних форм правового регулювання слід зазначити наступне.

Специфіка природи та функціонального призначення організаційних дій та матеріально-технічних операцій в сфері підприємництва переважно визначається щодо їх присутності в адміністративних, фінансових, митних (які регулюються в основному нормами імперативного характеру) або цивільних, підприємницьких чи інших правовідносинах (які регулюються нормами в основному диспозитивного змісту).

До спеціальної правоздатності, яка зовнішньо характеризує діяльність суб'єктів господарювання у взаємостосунках з органами публічного управління в сфері підприємництва, відноситься можливість: займатися визначеною господарською діяльністю (після легалізації цієї діяльності); згідно укладених угод з органами публічного управління здійснювати певні організаційні дії та матеріально-технічні операції; надання платних (безоплатних) послуг у встановленому порядку; отримувати від органів публічної влади інформацію, кредити, пільги та інші преференції; виконувати інші господар-

¹ Ільницький М. С. Адміністративно-правове регулювання фінансового забезпечення матеріально-технічного постачання органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. С. 192; Зайцев М. Ю. Правові питання фінансування органів внутрішніх справ в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2006. С. 15; Монаєнко А. О. Правове регулювання видатків на освіту та науку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 2010. С. 26, 28.

ські, організаційні та матеріально-технічні дії, які не суперечать законодавству.

Ефективне здійснення організаційних дій та матеріально-технічних операцій в сфері підприємництва повинно ґрунтуватися на: а) науково – обґрунтованих концептуальних засадах формування державної політики щодо регулювання підприємництва, які передбачають організаційно-правові механізми реалізації сучасного, бажано соціально-спрямованого підприємництва; б) принципах конструктивної взаємодії між органами публічного управління та суб'єктами підприємництва (їх об'єднаннями) в) новому сучасному розумінні змісту форм та методів державного регулювання підприємництва; г) врахуванні позитивного закордонного досвіду державного регулювання підприємництва тощо.

Своєчасне ефективне та раціональне застосування необхідних форм (та методів) державного регулювання в сфері підприємництва є важливою умовою для: співіснування громадянського суспільства та правової держави; дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина; створення та існування соціально-орієнтованої держави з соціально-ринковою економікою; для функціонування стабільної політичної системи суспільства та держави, яка застосовує новітні адміністративні та інші правові механізми державного управління (регулювання тощо).

Частина 4

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

4.1. Закордонний досвід державного регулювання господарсько-правових відносин

Аналіз наукової літератури та нормативно-правової бази показує, що багато учених, як економістів, так і юристів, вважають, що у країнах з розвиненою ринковою економікою держава активно та різнопланово втручається у сферу господарсько-правових відносин¹.

Вагомий досвід державного регулювання ринкової економіки в цілому та підприємництва зокрема зустрічається в багатьох країнах. Спробуємо виокремити деякі основні риси та особливості державного впливу на економіку та підприємництво, які можуть бути корисними для України.

Будь-яке державне втручання в господарсько-правові відносини передбачає впровадження певних змін. Сучасний дослідник еволюційних трансформацій в економіці В.Д. Якубенко схематично представляє можливі зміни в економічних системах наступним чином (див. Рис. 4.1.).

¹ Кубко Є. Б. Щодо наукової дискусії про предмет адміністративного права: додаткові аргументи. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Факт, 2003. С. 106-108;

Про гігієну в торгівлі та установах: Міжнародна Конвенція від 29.03.1966 р.: за станом на 1.01.2013 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_7x/pg_ihgmxh.htm. – Ст. 120-127 (дата звернення: 05.06.2020);

Про регулювання питань праці: Міжнародна Конвенція 1978 р.: за станом на 01.07.2004 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/13257/13293/>. – Ст. 167-173 (дата звернення: 05.06.2020);

Про безпеку і гігієну праці в виробничому середовищі: Міжнародна Конвенція 1981 р.: за станом на 02.11.2011 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_050. – Ст. 43-45 (дата звернення: 05.06.2020).

Зосередженість трансформаційних підходів на аналізі змін окремих підсистем

Очевидні розбіжності у визначенні змісту трансформаційної економіки з позицій формаційного, цивілізаційного, постіндустріального, інституціонально-еволюційного підходів пов'язані, на думку В.Д. Якубенка¹, з тим, що в рамках цих підходів основна увага зосереджується не на еволюції економічної системи як цілості, а на історичних змінах у структурі її окремих підсистем.

Слід підтримати цю думку та визнати, це зауваження слушним.

Справедливим є і певна умовність «прив'язки» сучасних трансформаційних підходів до визначених підсистем економічної системи (під якими учений має на увазі власність, владу, управління та працю) не заперечує того, що для формаційного підходу зміна домінант у факторній структурі економіки призводить до змін у суб'єктній підсистемі; у рамках цивілізаційного підходу інституціональні зміни є лише іншим виразом та підґрунтям змін цивілізаційних структурних утворень; для постіндустріальної парадигми факторні зрушення є лише виміром, зміною домінант у відтворювальному процесі; інституціонально-еволюційний підхід до аналізу трансформаційної економіки передбачає розгляд впливу інституціональних змін на можливість та ефективність макроекономічного відтворення².

¹ Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: [монографія]. К.: КНЕУ, 2004. 252 с.

² Там саме. С. 136-137.

У світовій практиці існує декілька концепцій, що розкривають зміст різноманітних способів державного регулювання ринкової економіки та місця підприємництва як матеріальної основи будь якої економічної системи.

Як в основному вірно вважає В.Г. Бодров¹, для постсоціалістичних країн трансформація економічних систем на початку 90-х років ХХ ст. зводилася до вибору однієї з двох можливих стратегій: «шокової терапії» або «градуалізму» (лат. *gradus* – крок, ступінь).

Як відомо, стратегія «шокової терапії» передбачає здійснення радикальних реформ у найкоротші строки. На загальнодержавному рівні здійснюється швидке проведення лібералізації і фінансової стабілізації з одночасним започаткуванням системних інституційних змін.

При цьому уряд країни, який застосовує стратегію «шокової терапії», має на меті швидке створення вільного ринку і досягнення макроекономічної стабілізації через одночасне швидке вживання заходів короткострокового характеру: лібералізація цін; обмеження зростання заробітної платні та доходів або навіть їх заморожування; помітно різке скорочення бюджетних витрат, централізованих та інших інвестицій, державних дотацій і субсидій; значне обмеження сукупного попиту через зменшення дефіцитного фінансування і підвищення податків; ускладнення умов та можливостей надання та отримання кредитів, жорсткий державний контроль за обсягом грошової маси в обігу; забезпечення відкритості національної економіки відносно світового ринку через усунення адміністративних обмежень зовнішньої торгівлі, встановлення і дотримання плаваючого обмінного курсу вітчизняної валюти з метою запровадження її конвертованості й подальшої тривалої стабілізації. Невиконання хоча б одного із зазначених пунктів, як правило, ставить під загрозу очікувані результати всієї економічної реформи.

Як відомо, яскравим прикладом економічних реформ за сценарієм «шокової терапії» була програма радикальних економічних перетворень «план Бальцеровича», започаткована у Польщі з січня 1990 року.

¹ Бодров В. Г. Трансформаційні процеси в перехідній економіці. Політична економія / за ред. проф. В. О. Рибалкіна, проф. В. Г. Бодрова. К.: Академвидав, 2004. С. 575.

На відміну від «шокової терапії», економічна стратегія «градуалізму» передбачає поступовий, поетапний перехід до ринку (вільного або регульованого), який має запобігти високим соціальним витратам і непередбачуваним наслідкам для населення та підприємців зокрема. Як правило, стратегія «градуалізму» трансформаційних процесів реалізовується спочатку експериментально, з наступним поширенням успішного досвіду (лібералізація у будь якої ступені може початися в окремих галузях чи регіонах, які перебувають у кризовому стані, вільне ціноутворення у приватному секторі економіки так само). Ринкові перетворення поступово мають утверджуватися в інших сферах (галузях) економіки (у сфері підприємництва тощо) з появою необхідних елементів загальноновизнаної цивілізованої інституційної інфраструктури.

У повсякденному житті прихильники стратегії «градуалізму» виступають проти одноактової разової лібералізації цін і швидкої приватизації. На їхню думку, у перебігу реформ вкрай важливо не допустити руйнації виробничо-підприємницького потенціалу і зберегти зайнятість на певному задовільному рівні. Тому прихильники цієї стратегії відводять провідну роль стабілізації виробництва і тільки при сталому випуску продукції вважають за можливе забезпечити безперервне надходження ресурсів, необхідних для підтримання певного рівня споживання та інвестицій і соціальної адаптації населення до умов ринкової трансформації економіки (у сфері підприємства зокрема). Така економічна стратегія ґрунтується на очікуванні підвищення ефективності зростання доходів унаслідок перманентних часткових реформ в окремих сферах (галузях) суспільного життя, покликаних сприяти наступним, складнішим по структурі економічним перетворенням.

В таких умовах обрана стратегія «градуалізму» висуває особливі вимоги також до уряду країни. Передусім прихильники поступових економічних заходів мають бути здатними не звернути з курсу реформ при появі перших (як правило, відчутних) ускладнень і зуміти подолати або мінімізувати побічні негативні ефекти вибіркової лібералізації економіки. Оскільки ринок і планове господарювання певний час співіснуюватимуть, у приватних осіб-підприємців і юридичних осіб-підприємств може з'явитися могутній стимул до одержання легкого прибутку завдяки переміщенню товарів і фінансових ресур-

сів із дешевої і контрольованої державою сфери економіки у лібералізовані галузі підприємництва з вищими цінами та дивідендами. Усе вищезгадане створює сприятливі передумови для корупції і тінізації економіки.

Найхарактернішим в світі прикладом вдалого переходу до ринкового господарства через стратегію «градуалізму» є досвід Китаю, який з 1978 р. поступово розгортав і заохочував ринкові механізми; децентралізував умови, процес та компетенцію прийняття економічних рішень; розширював матеріальні, моральні та національні стимули й конкурентні засади економіки. На початку і нині китайським реформам властиві поетапність, експериментальний підхід, заснований на методі спроб і помилок, а способи, інструменти і форми перетворень суттєво відрізнялися за сферами (галуззями) застосування, регіонами й санкціонувалися центральною владою тільки після помітних успіхів на місцевому рівні.

Таким чином, досвід більшості країн з перехідною економікою, здобутий на межі ХХ-ХХІ століть, свідчить, що вибір між «шоковою терапією» і «градуалізмом» є досить умовним. Хоча все більше й більше дослідників розвитку економіки і підприємництва віддають перевагу неоліберальній парадигмі розвитку¹. Так, стратегія «шокової терапії», зосереджуючи увагу на фінансових і цінових питаннях, є лише першим кроком у тривалому процесі перетворень і потребує подальшого розвитку. Так само навіть найрадикальніші реформи обов'язково використовують елементи стратегії «градуалізму». Тому, слід підтримати думку В.Г. Бодрова² про те, що діалектика державних і ринкових регуляторів економічного оновлення в Україні на сучасному етапі потребує посилення регулюючої ролі держави з огляду на системну перебудову економіки, поглиблення її ринкової трансформації. Зі зміцненням ринкових структур і механізмів, забезпеченням їх автономного функціонування і соціальної спрямованості змінюватимуться характер і межі державного втручання. Але поки що утвердження в Україні моделі економічного зростання, заснова-

¹ Єщенко П. С., Арсєнко А. Г. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу. Економіка і прогнозування. 2011. № 2. С. 28–47.

² Бодров В. Г. Трансформаційні процеси в перехідній економіці. Політична економія / за ред. проф. В. О. Рибалкіна, проф. В. Г. Бодрова. К.: Академвидав, 2004. С. 575-576.

ної на активному стимулюванні всебічного розвитку ринкових відносин і використанні регульованих державою механізмів, є однією з базових позицій економічної стратегії.

Деякі теорії державного впливу на економіку та підприємництво в правовій науці наприкінці ХХ ст. вдало проаналізувала відома вітчизняна вчена Н.О. Саніахметова¹, яка зазначає що правове регулювання в сфері підприємництва, як будь-який державний вплив на економіку та підприємництво обґрунтовується прихильниками теорії «недосконалості ринку» («market failures»). Відповідно до цієї теорії, у випадку коли абсолютно вільний ринок зазнає невдач, державне регулювання може покращити економічну ситуацію². Яскраво ця теза підтверджується китайським досвідом правового регулювання економіки та підприємництва. Чинниками, які сприяють розвитку підприємництва, як стверджує відомий дослідник цього напрямку В. Попов в КНР є: в країні проводиться поступова, а не «обвальна» демократизація; на початку реформ влада Китаю запроваджувала поступову дерегуляцію, а нині запроваджує поступову економічну лібералізацію; влада дотримується «плюралізму форм власності та контролю»; запроваджується потужна експортно-орієнтована державна політика; умисно занижується валютний курс через накопичення валютних резервів, що стає інструментом стимулювання експортно-орієнтованого росту³. Подібні правові інструменти регулювання господарсько-правових відносин пропонуються як відомими вітчизняними ученими-економістами⁴, так і молодими дослідниками⁵.

¹ Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. 403 с.

² Claire Wilcox. Public Policies Toward Business: 3 ed. / Wilcox Claire. Homewood, III: Richard D. Irwin, 1966. P. 71, 88, 107-116, 260-264;

Dudley F. Pegrum. The Public Regulation of Business / F. Dudley. Homewood, III: Richard D. Irwin, 1965. P. 17, 44-46, 170, 322-323.

³ Попов В. "Пекинский консенсус" против "Вашингтонского": "азиатские ценности" более конкурентоспособны, чем либерализм? // Прогнозис. 2007. № 3. С. 346.

⁴ Єфименко Т. Публічно-приватне партнерство як істотний вектор антикризових програм // Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності: сб. науч. тр. / [редкол.: И. П. Булев и др.]; НАН України; Ин-т экон. промышлен. Донецк, 2009. Вып. 2. Т. 1. С. 25–38.

⁵ Місяць Т. В. Торгівля України та ЄС під час і після світової кризи. Економіка і прогнозування. 2010. № 3. С. 49–61.

Необхідність державного регулювання економіки ґрунтується і на теорії «громадського інтересу» («public interest»)¹. Суть цієї теорії полягає в тому, що якщо вільний ринок не здатний до ефективного розміщення ресурсів і задоволення вимог споживачів, то держава має регулювати цей ринок для трансформації економічного положення в інтересах суспільства. Це є реальністю у багатьох країнах світу. Так, в свій час в США був прийнятий федеральний план, яким було передбачено протягом 10 років інвестувати 150 млрд. доларів США в розвиток інноваційних підприємств, щоб створити 5 млн. робочих місць, і який у розрізі інвестицій був в основному виконаний. Японія до 2015 р. також розширила обсяг ринку за рахунок державної підтримки екологічних технологій на 100 трлн. ієн з метою збільшення ринку зайнятості на 2,2 млн. робочих місць².

Але подібне регулювання не повинно здійснюватися формально, без належного нагляду правоохоронних органів. Так, наприклад, в РФ грошові асигнування підприємствам за виконання розроблених урядом довгострокових державних програм підлягають затвердженню Держдумою. Внаслідок корупції, формального підходу до розгляду, непрозорої процедури спостереження за цим процесом та відсутності належного нагляду стають можливими випадки, коли, наприклад, лише на розробку списку медикаментів аптечки водія витрачається 13 млн. рублів бюджетних коштів³.

Теорія «громадського інтересу» критикується в літературі прихильниками теорії «секціонального (галузевого) інтересу» («sectional interest»). Вони вважають, що державне регулювання (адміністративно-правове зокрема) ефективно може бути застосовано лише в

¹ Посібник з публічно-приватних партнерств / Уайт Е., Дезілець Б., Маслюківська О., Шевчук Ю. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2008–2009. 80 с.; Elisha E. Andrews. The United States in our Time / Elisha E. Andrews. New York і Carles Scribner's Sous, 1963. P. 910-914;

Берестов А. П. Теория и практика государственно-частного партнерства. Екатеринбург: Ин-т экономики Уро РАН, 2008. 135 с.

² Федулова Л. І. Тенденції розвитку інноваційної політики та її вплив на економічне зростання. Економіка і прогнозування. 2011. № 2. С. 71.

³ Ивлева М. Ф. Современное российское бюджетное право: путь от кодификации к подзаконному правовому регулированию. Выступление на пленарном заседании Международной научно-практической конференции «Финансовое право в XXI веке: достижения и перспективы», 05.10.2011. Ирпень: НИИ финансового права НУГНС Украины, 2011.

окремих сферах (та галузях) промисловості та підприємництва, і призначене для розвитку саме цих сфер та галузей¹.

Як правильно підкреслюють П.С. Єщенко і А.Г. Арсеєнко², за останні сто років у цивілізованих країнах з капіталістичним способом виробництва та підприємництва, де контроль над капіталом здійснюють переважно власники засобів виробництва і головною метою є отримання максимального прибутку, використовуються дві концепції економічної ролі держави: кейнсіанство і лібералізм (таблиця 4.1.). Представлені економічні теоретичні концепції капіталістичного способу виробництва, починаючи з загальної теорії Дж. М. Кейнса, на відміну від засновників класичної школи та неокласиків розглядають національну економіку як поєднання не одного, а двох начал: 1) конкурентного ринку на основі приватної власності, включаючи монополію; 2) регулюючої ролі держави. Зазначене яскраво демонструють порівняльні дані таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

**Основні форми і методи державного
регулювання капіталістичної економіки**

Кейнсіанство	Неолібералізм
<p>а) Жорстка податкова політика, включаючи прогресивно зростаючі податкові ставки на доходи підприємців;</p> <p>б) Збільшення бюджетних витрат на стимулювання виробництва, включаючи створення потужного державного сектору економіки, а також на соціальні й регіональні програми;</p>	<p>а) Ліберальна податкова політика;</p> <p>б) Скорочення і взагалі мінімізація бюджетних витрат як на економіку (в т.ч. урізання до мінімуму різних дотацій, субсидій як у регіонах, так і в галузях економіки, включаючи сільське господарство тощо), а також на соціа-</p>

¹ Бобкова А. До питання господарського керівництва екологічним підприємством. Право України. 2010. № 8. С. 26–32;

Макаркіна Г. В. Модель оптимізації розвитку економіки індустріального регіону в умовах невизначеності інформації. Економіка і прогнозування. 2008. № 4. С. 139–151.

² Єщенко П. С., Арсеєнко А. Г. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу. Економіка і прогнозування. 2011. № 2. С. 28–30.

<p>в) Збільшення бюджетного дефіциту в період економічного спаду для стимулювання попиту;</p> <p>г) Стимулювання зростання реальних інвестицій, особливо в високоефективній наукомісткій виробництві, і зменшення різних форм заощаджень, не пов'язаних з економічним зростанням;</p> <p>д) Жорсткі адміністративні заходи, спрямовані на обмеження монополізму та регулювання ринку в інтересах більшості населення (різноманітні форми пільг, заборон, ліцензування, квотування, сертифікації тощо);</p> <p>ж) Підтримка ефективного (національного) виробника.</p>	<p>льні потреби (перехід освіти, охорони здоров'я, комунального господарства, дошкільних установ і навіть пенсійної системи на ринкові відносини і т.п.);</p> <p>в) Неприпустимість в принципі бюджетного дефіциту;</p> <p>г) Скасування будь-яких адміністративних обмежень, що заважають свободі конкуренції та підприємницькій діяльності;</p> <p>д) Свобода пересування капіталу як усередині країни, так і між країнами;</p> <p>ж) Повна лібералізація зовнішньоекономічної діяльності; Ліквідація неефективних виробництв, у т.ч. через систему банкрутств.</p>
---	---

У цьому контексті слід зазначити, що для кейнсіанства (і його варіантів) характерно те, що держава в особі компетентних регуляторних органів є активним і рівноправним економічним суб'єктом ринку. Головні об'єкти державного регулювання національної економіки – підтримка й формування ефективного попиту з метою забезпечення сталого помітного економічного зростання, в тому числі й захист доходів населення та вітчизняних підприємців тощо.

Навпаки концепція лібералізму в різних його формах, включаючи такий модний нині напрям, як монетаризм, має генетичний зв'язок з

теорією вільного ринку, вільної конкуренції А. Сміта і А. Маршалла. Представники цього напрямку вважають корисним мінімізувати державний вплив на підприємництво не схвалюють його глибокого проникнення його в ринкову економіку, не допускають широкого втручання державних органів у будь які сфери (галузі) промисловості та підприємництва. Держава, на їхню думку, в цілому необхідна, але роль її в економічному розвитку не визначальна. Прихильники різних концепцій лібералізму бачать економічну роль держави лише в нагляді за дотриманням законодавства щодо функціонування ринкової економіки.

Варто підтримати висновок, який наводять П.С. Єщенко і А.Г. Арсеєнко¹, що жодна з цих концепцій у реальній економічній практиці в чистому вигляді ніколи не застосовується, оскільки життя є завжди складніше і різноманітніше будь-яких теоретичних концепцій.

Також аналізуючи положення теорій державного впливу на економіку та підприємництво, Н.О. Саніахметова робить наступний правильний узагальнюючий висновок: «Оскільки регулювання економіки приймає безліч різноманітних форм і впливає різноманітними засобами, зрозуміло, що немає єдиного пояснення його підстав та можливих позитивних результатів впливу на економіку. Державне регулювання ринкової економіки в усіх його проявах охоплює таке велике число ринків товарів та послуг і настільки істотно різниться за формою та обсягом, що однією теорією важко пояснити бодай частину випадків регулювання»².

При цьому Н.О. Саніахметова також слушно зауважує, що окремі теорії мають свої позитивні сторони, однак у цілому кожна з них не здатна повністю пояснити та обґрунтувати державне регулювання економіки³. Так, згідно з теорією «недосконалої (невдачі) ринку», єдиною основною метою регулювання є максимізація добробуту суспільства шляхом оптимального розміщення ресурсів. Але при цьому не враховується характер регулювання як процесу, здійснюваного

¹ Єщенко П. С., Арсеєнко А. Г. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу. Економіка і прогнозування. 2011. № 2. С. 30.

² Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 84-85.

³ Там саме. – С. 85.

конкретними державними органами і посадовими особами, а також і інші фактори, що впливають на державне регулювання економіки.

В той же час, теорія «громадського інтересу» також не досконала, оскільки вона не пояснює механізм, шляхом якого невдача ринку після її виявлення стає предметом державного регулювання. Разом із тим такі важливі сфери (та галузі) регулювання, як антимонопольна і конкурентна політика, захист прав споживачів, регулювання концентрації підприємництва в адміністративно-територіальних одиницях цілком зрозумілі з точки зору теорії «громадського інтересу». Діяльність великих монополій може призвести до недосконалості й невдачі ринку в країні різними засобами. В інтересах громадськості, тобто з метою поліпшення ефективності розміщення ресурсів, застосовуються антимонопольні засоби державного регулювання, що призначені впливати на монополію. Таким чином, можна погодитися, що теорія «громадського інтересу» як теорія регулювання більшим чином здатна допомогти та пояснити необхідність антимонопольної політики як складової регулювання економіки та підприємництва.

Але в той же час, коли антимонопольна політика, а також захист прав споживачів чи регулювання концентрації підприємництва чи контроль за забрудненням навколишнього середовища, можуть розглядатися як прояви здійснюваної в громадських інтересах відповіді держави на поведінку вільного, нерегульованого ринку, є багато інших випадків регулювання, що не можуть бути пояснені, виходячи з теорій «недосконалості (невдачі) ринку» і «громадського інтересу». Це насамперед адміністративні заходи. Так, наприклад, встановлення квот і тарифів, значні субсидії окремим підприємствам і націоналізація галузей промисловості, що не є природними монополіями, – це випадки регулювання ринкової економіки, що не мають прямого відношення до невдачі ринку і не можуть бути пояснені, виходячи з теорії «громадського інтересу».

У цьому випадку можна знайти необхідну відповідь за допомогою теорії «секціонального (галузевого) інтересу», яка хоч і здатна пояснити необхідність державного регулювання в окремих галузях підприємництва та промисловості, але і він також не дає повного розуміння необхідності і вдалих способів регулювання економіки. Зокрема, ця теорія не здатна пояснити такі засоби регулювання економіки, як заходи захисту прав споживачів або захисту навколишнього

середовища від забруднення, що застосовуються протягом останніх десятиліть у розвинених країнах світу. В таких випадках для пояснення необхідності регулювання більш переконливою є теорія «громадського інтересу».

Таким чином, варто підтримати думку, що обґрунтування необхідності державного регулювання економіки залежить від конкретної сфери (галузі) регулювання, про що у підсумку узагальнює Н.О. Саніахметова¹.

Здійснюючи аналіз ролі державного регулювання підприємництва, доречно звернутися до досвіду державного регулювання економіки й підприємницької діяльності в індустріальних країнах, де процеси державного втручання в економіку існують протягом тривалого часу.

Для узагальнення характерних особливостей державного втручання в економіку в різних індустріально розвинутих країнах звернемось до досвіду в регулюванні економіки Китаю, деяких країн ЄС, США і Японії.

Як вже згадувалось, реформування економіки в Китайській Народній Республіці пройшло в період 1979-1991 рр. Слід додати, що вдалою цільовою моделлю економічної реформи проголошувалася така оригінальна на той час форма з'єднання плану й ринку, за якою у сфері господарсько-правових відносин в 1979-1983 роках існував пріоритет під гаслом: «план – головне, ринок – допоміжне», який в 1984-1991 роках органічно змінився на цінності, що передбачали, насамперед, «органічне поєднання плану й ринку» в рамках соціалістичного планового товарного господарства. Цей підхід дав значні помітні у світі результати. Починаючи з 1992 року, економічні процеси в Китаї характеризуються помітним зростанням зовнішньоекономічної відкритості, радикалізацією економічної реформи, кінцевою метою якої в 1993 році було створення дієвої «системи соціалістичної ринкової економіки».

Визначальним видався період найглибших радикальних змін в економіці Китаю та, насамперед, у сфері господарсько-правових відносин – це останні 20 років ХХ століття. Так, з 1978 по 1998 р. валовий національний продукт збільшився з 362,4 млрд. юанів до

¹ Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 85-86.

7955,3 млрд., а темпи річного економічного росту в середньому склали 8%. Це одні з найвищих показників у світі¹. Орієнтація одночасно на потужний розвиток вітчизняного підприємництва та збут продукції майже по всьому світу дозволила економіці КНР «витримати удар» світової економічної кризи та швидко знову розвиватися (хоча і не такими темпами як до кризи – за статистикою у 2017 р. ВВП Китаю зріс до 6,8 %, а у 2018 р. до 6,6 %, а у 2019 р. до 6,1 % що став самим низьким показником за останні посткризові роки). Цей яскравий досвід показує, що нинішні досягнення Китаю – результат того, що в ході економічних реформ і відкритості економіки державний, приватний і змішаний сектори підприємництва відіграють рівнозначну роль у розвитку економіки, і уряду вдається досягати їхньої ефективної взаємодії. Роль держави полягає в утриманні під своїм контролем основних життєзабезпечуючих галузей господарства, відіграючи тим самим провідну роль у розвитку суспільства.

Як підсумовує китайський вчений Чжан Шуйбао, економіка змішаної форми власності з'явилася в процесі залучення іноземного капіталу. Швидкий розвиток цього сектору сприяє більше успішному використанню закордонних фінансів, передових технологій й управлінського досвіду, сприяє підняттю планки якості продукції КНР².

З початком дієвих реформ пропорції між державним й іншим секторами економіки КНР стали швидко змінюватися. Власність місцевої громадськості вирішено було підтримувати як основу економіки країни. Але й у цьому випадку державним підприємствам надавалася свобода активного пошуку ефективних форм діяльності. Завдяки такій трансформації, уже з середини 90-х років ХХ століття на сектор громадської (комунальної) власності припадало 67,5% випущеної продукції у промисловості, що на 10% менше, ніж у період до проведення реформ. В той же час індивідуальні підприємства міста й села виробили 15,5% промислової продукції, а 17% – інші сектори. До того ж у громадському секторі економіки державні підприємства виробили 42%, тоді як колективні – 58% промислової продукції. Особливо швидкий підйом відзначений у роботі селищних підпри-

¹ Крутик А. Б., Пименова А. Л.. Введение в предпринимательство. СПб.: Политехника, 1995. С. 41.

² Крутик А. Б., Пименова А. Л. Введение в предпринимательство. СПб.: Политехника, 1995. С. 41-42.

ємств. Приріст продукції, виробленої в цьому секторі, досяг 39,4% загального промислового виробництва, що склало 24,1% ВВП¹.

Можна відмітити, що наприкінці ХХ століття Китай уже вийшов на друге місце у світі по залученню іноземних капіталів, і понад 170 держав світу мали свої капіталовкладення у КНР. Так у 1979-1997 рр. у загальному обсязі використаного в КНР іноземного капіталу прямі інвестиції з закордону склали 220,18 млрд. доларів США, позикові кредити – 139 млрд. А кошти, вкладені в цінні іноземні папери, – 13 млрд. доларів США.

В період так званої "Дванадцятої п'ятирічки" (якщо брати в розрахунку незмінну вартість долара США в 2010 році) середньорічний внесок зростання китайської економіки в зростання світової економіки досягав 30,5%, посівши перше місце в світі. Сталося підвищення на 16,3 процентних пунктів порівняно із середньорічним вкладом в періоди "Десятої п'ятирічки" і "Дванадцятої п'ятирічки" в розмірі 14,2%. В аналогічний період вклади США і Європи склали 17,8% і 4,4% відповідно. Якщо дивитися по роках, то в 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 років. внесок Китаю склав 28,6%, 31,7%, 32,5%, 29,7%, 30,0% відповідно, а внесок США – 18%, 20,4%, 15,2%, 19, 6%, 21,9% відповідно².

У Китаї вже санкціоноване створення 300 тисяч підприємств із іноземним капіталом. З 500 найбільших у світі виробничих ТНК 300 компаній інвестували свої кошти в Китай. У цілому ж іноземні інвестиції сьогодні складають 14% вкладень в основний фонд країни, а вартість продукції, випущеної на підприємствах з іноземною часткою, досягла 14% промислового виробництва КНР. Із цих даних видно, що залучення іноземного капіталу стало невід'ємною частиною політики реформ і відкритості Китаю.

У часовій динаміці, як зазначає Чжан Шуйбао, спочатку інвестиції закордонних підприємств направлялися головним чином на розвиток обробної промисловості. Потім вони поступово поширилися на фундаментальні галузі підприємництва, що виготовляють готову продукцію. Держава сприяла інвестуванню в реконструкцію старих

¹ Там саме. С. 42.

² Вклад Китая в рост мировой экономики непрерывно увеличивается: інформаційний веб-сайт.: http://ru.theorychina.org/chinatoday_2483/statdata/201703/t20170310_350972.shtml (дата звернення: 22.05.2020).

підприємств і створення підприємств, що орієнтуються на зовнішній ринок. Сьогодні державою створюються такі умови, коли іноземні інвестиції охоплюють як традиційно привабливі галузі – торгівлю, фінанси, так і інформатику, консалтинг, нерухомість. Завдяки цим інвестиціям в обробно-промисловому підприємстві почався перехід від працевитратних виробництв до високотехнологічних. Уже сьогодні держава створює умови для того, щоб іноземні інвестиції поступово з короткострокових трансформувалися в довгострокові, та змінили орієнтацію на капітальні об'єкти в електроенергетиці, розвиток машинобудування і залізниць, портів, реконструкцію старих міських районів і комунально-побутове будівництво, тобто перейшли у не зовсім привабливі галузі.

З всього вищезазначеного видно, що інвестиційний клімат і висока віддача від вкладених коштів помітно зміцнюють упевненість інвесторів Китаю. Тому дуже багато іноземних компаній нарощують обсяг капіталовкладень у КНР, розширюють власне підприємництво у цій країні. А деякі великі підприємства навіть прийняли середні й довгострокові плани інвестування в Китаї. Завдяки цьому строки інвестиційного співробітництва стають усе тривалішими, а економічне становище здобуває більшу стабільність¹.

За деякими прогнозами в період "Тринадцятої п'ятирічки" очікується збільшення ВВП Китаю на душу населення приблизно на 30%, буде здійснена повна ліквідація бідності серед населення, що вважається бідним в рамках діючих стандартів. У 2015 році в Китаї в містах та селах група осіб з відносно високими доходами становила 20% від населення, загальне число таких осіб перевищувало 150 мільйонів. Їх реальний наявний дохід на душу населення становив близько 10 тисяч доларів США. Їх загальна споживча здатність порівнянна зі здатністю багатьох середньорозвинених країн разом узятих. Куди буде вкладена їхня купівельна спроможність, там і буде процвітання ринку. В період "Тринадцятої п'ятирічки" очікується, що підсумковий масштаб китайського імпорту товарів досягне 9 трильйонів доларів США, а масштаб імпорту послуг перевищить 2 трильйони доларів США. У 2020 році Китай всебічно побудує суспільс-

¹ Крутик А. Б., Пименова А. Л. Введение в предпринимательство. СПб.: Политехника, 1995. С. 43-45.; Ліу Й. Електронна демократія в інформаційну епоху: досвід Китаю. Право України. 2011. № 10. С. 163.

тво середньої заможності, а його величезний і зріє з кожним днем ринок принесе світу безпрецедентні можливості для бізнесу. Якщо озирнутися на минуле, можна побачити що Китай став державою з найбільшим населенням у світі, позбавив понад 700 мільйонів населення від злиднів, умови життя народу, в яких раніше не вистачало тепла і харчування, стали в цілому заможними. Будучи державою з низькими доходами, Китай розвинувся до держави з високими доходами, тим самим вніс величезний внесок в світову економіку. Світова історія ще не знала таких масштабів і темпів індустріалізації і урбанізації, з якими вони проходили в Китаї¹.

На жаль, подібні зрушення лише поступово та набагато повільніше знаходять своє місце і в країнах пострадянського простору², зокрема в Україні.

У країнах Західної Європи історично втручання державних органів у економічні процеси змінювалось від повної її відсутності до сьогоденної в тому чи іншому ступені безпосередньої активності. Зазвичай, у Західній Європі держава може виступати у якості виробника, продавця, постачальника послуг. Державне втручання в економіку може відбуватись завдяки прогнозуванню і плануванню в сфері економіки та її галузях; прийняттю, зміні та скасуванню законодавчих та підзаконних актів; шляхом націоналізації окремих галузей економіки, різноманітних господарюючих суб'єктів, окремих підприємств; здійснення державними органами контрольно-наглядової діяльності за суб'єктами господарювання та іншими способами.

Як підкреслює Н.О. Саніахметова, в державах-членах ЄС немає єдиного розуміння концепції та обсягу економічного права (Law of the Economy), але однаково розуміється роль, яку право може і повинно грати в регулюванні економіки³. Нині в Європі спостерігається загальна тенденція щодо «цілого комплексу інституційних та процедурних ре-

¹ Вклад Китая в рост мировой экономики непрерывно увеличивается: інформаційний веб-сайт.: http://ru.theorychina.org/chinatoday_2483/statdata/201703/t20170310_350972.shtml (дата звернення: 22.05.2020)

² Інформаційне законодавство країн СНД та Балтії: Латвія, Литва, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан / уряд. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України. – К.: Юридична думка, 2005. Т. 3. 440 с.

³ Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 87.

форм, які дають змогу ЄС: встановити єдині правові рамки та інституційну структуру формування простору свободи, безпеки та юстиції, покласти край прийняттю паралельних законодавчих актів і т. ін...», про що зазначають вітчизняні дослідники з міжнародного права¹. Це підтверджується тим фактом, що коли в 1970 р. Комісія ЄС використала проект аналізу і порівняння економічного права в державах-членах ЄС, всі національні експерти прийняли загальне робоче визначення. З метою цього дослідження економічне право розуміли як «єдину групу правил законодавчого регулювання, призначених обслуговувати економічну політику». В межах цього визначення було також досягнуто згоди, що не менше 8 сфер регулювання можуть бути визначені: законодавче регулювання економічних прогнозів; короткострокове і середньострокове економічне планування в поєднанні із засобами реалізації прийнятих планів; форми фінансової допомоги, призначеної сприяти реалізації економічної політики; контрактні відносини між державними органами і підприємцями для підтримки окремих державних програм; усі інші законодавчі правила, що мають економічну мету або наміри; спеціальні законодавчі правила, в межах загальної економічної політики, що діють лише в окремих сферах економічної діяльності; правила, призначені для реалізації економічного права; правовий захист підприємств та індивідуальних осіб від дій державних органів, пов'язаний з економічним правом². Здається це правильний підхід.

В Україні подібну позицію відстоює відомий учений з господарського права В. Щербина, який висловлюється категорично проти прийняття в нашій країні Економічного Кодексу, правильно аргументуючи свою точку зору тим, що предмет регулювання цього Кодексу «окрес-

¹ Макаруха З. Правове регулювання розвитку свободи, безпеки та юстиції в рамках ЄС: реформи Лісабонського договору 2007 року. Право України. 2010. № 11. С. 193.

² Verloren van Themaat. Economic Law of the Member States of the European Communities in an Economic and Monetary Union, 1975 [Електронний ресурс]. 342 p., p. 9–11. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=zvPEkhnrrCEC&pg=PA376&dq=Verloren+%22Economic+Law+of+the+Member+States+of+te+European+Communities+in+an+Economic+and+Monetary+Union%22&lr=&as_brr=0&hl=ru&cd=1#v=onepage&q=Verloren%20%22Economic%20Law%20of%20the%20Member%20States%20of%20the%20European%20Communities%20in%20an%20Economic%20and%20Monetary%20Union%22&f=false; Саниахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 87.

лити неможливо, оскільки він мусив би регулювати всі суспільні відносини у сфері економіки, у тому числі: адміністративні, трудові, фінансові, податкові, земельні, екологічні тощо»¹. Аналогічно висловлюється і О.В. Гарагонич стосовно досвіду державного регулювання в Чехії та Словаччині, де умовний поділ права на приватне і публічне від початку перехідного періоду був обумовлений необхідністю охорони не лише публічних, але й приватних інтересів. Разом із тим, на думку ученого, розвиток законодавства про підприємництво в Чехії та Словаччині підтверджує необхідність поєднання елементів публічно правового та приватно правового характеру при правовому регулюванні підприємництва².

Франція, як відмічає Л.А. Швайка³, є однією з небагатьох промислово розвинених країн, де існував досить жорсткий режим державного регулювання підприємництва, який частково зберігся донині, оскільки традиційно механізм державного регулювання економіки у Франції мав та має власну історію і вирізняється різноманіттям економічних і фінансових інструментів. Нині у сфері господарсько-правових відносин країни особливо важливу роль відіграють такі організаційно-правові заходи як: стратегічне планування, заохочення конкуренції, управління цінами, контроль за оплатою праці, удосконалення оподаткування підприємств тощо. У Франції існує розвинена система заохочень для внутрішніх та іноземних інвестицій, яка охоплює податкові пільги, режим прискореної амортизації, «дослідницькі податкові кредити», субсидії. Добре розвинута також мережа органів, яка займається консультуванням, науково-інформаційним та іншим забезпеченням підприємницької діяльності. У галузях транспорту, поштових послуг, постачання води, енергії знаходять місце укладання адміністративно-правових договорів⁴.

¹ Щербина В. Деякі проблеми господарського і господарського процесуального законодавства. *Право України*. 2010. № 8. С. 15.

² Гарагонич О. В. Правове регулювання підприємницької діяльності в Чеській та Словацькій республіках: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Гарагонич Олександр Васильович. Донецьк, 2004. С. 190.

³ Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. С. 429.

⁴ Куйбіда Р. Проблема адміністративного договору у доктрині законодавства та практиці. *Право України*. 2009. № 3. С. 81.

Нині у Франції податкові органи відвідують з перевіркою підприємців один раз на 5 років. Адміністрація підприємств витрачає 80 % робочого часу безпосередньо на бізнес-питання і лише решту на контакти з органами публічної адміністрації. Майже протилежне становище демонструють результати авторського опитування вітчизняних підприємців (див. Додатки). Але правове регулювання фінансової сфери представлене: регулюванням банківської системи, яка передбачає регламентування і контроль над кредитними організаціями; регулюванням фондового ринку, яке охоплює контроль за дотриманням стандартів, розкриття внутрішньої інформації емітентами, видачу ліцензії на створення інвестиційних компаній та управління цінними паперами, сприяння діяльності, яка стосується операцій з цінними паперами¹. При чому «до органів місцевого самоврядування у Франції можуть бути вжиті певні санкції за не виправдані соціальні або економічні заходи, необхідність яких не виправдана»².

В якості своєрідного співіснування правового регулювання і ринкової економіки можна представити систему державного планування у Франції, яка пройшла певні етапи ринкового розвитку. Досить потужне втручання в економіку та підприємництво органів публічного управління відбувалося у період після другої світової війни. Негайна необхідність швидкої відбудови продуктивних сил і наявність величезного державного сектору зумовлювали прийняття директивних обов'язкових планів для різних типів підприємств. Наприкінці 60-х років ХХ століття, коли помітно розширився приватний сектор, економічні умови дозволили державі послабити свій вплив та здійснити перехід до індикативного планування, що дало змогу на демократичних засадах координувати позиції держави й приватного підприємництва.

Для сфери господарсько-правових відносин України слід визнати можливим запозичення з досвіду Франції те, що індикативний план у країні не має директивного значення, хоч і приймається Національною асамблеєю (нижньою палатою парламента). Він охоплює обме-

¹ Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. С. 429.

² Писаренко В. Правові аспекти формування фінансової системи органів місцевого самоврядування в Україні в контексті застосування міжнародних та європейських стандартів. Право України. 2009. № 11. С. 209.

жену кількість обов'язкових завдань і має більш спрямований, рекомендаційний характер, по суті, є зведенням пропозицій різних державних інститутів і неурядових організацій. Однак це не означає, що його роль як інструмента управління розвитком економіки малозначуща – окремі його цільові завдання, а саме: стосовно зменшення масштабів безробіття, стримування інфляції, обмеження підвищення заробітної плати, підвищення технологічного рівня виробництва, поліпшення професійної підготовки кадрів, вирівнювання платіжного і торговельного балансів, дуже важливі для життєдіяльності підприємств. Це зумовлено, як підкреслює Д.М. Стеченко¹, не тільки і не стільки актуальністю постановки таких проблем, скільки тим, що вони безпосередньо або побічно потребують принципових змін фінансової і кредитної політики держави, що є основою економічного середовища.

Важливим напрямом державного регулювання ринку у Франції є стимулювання розвитку конкуренції. Роль держави виявляється в організаційно-правому аспекті в заохоченні розвитку малих підприємств – індустріальних, сімейних, групових, яким надається допомога в отриманні довгострокових і короткострокових державних кредитів, підвищенні кваліфікації управлінського персоналу, надаються податкові пільги, комерційна інформація тощо². Крім цього поряд із широким використанням у державному плануванні механізму мотивації праці підприємств держава постає в якості замовника продукції, робіт і послуг. Досвід Франції виразно підтверджує висновок про те, що ринок, якими б не були його досягнення, не розв'язує багатьох проблем (особливо у соціальних сферах та галузях суспільного життя), передусім тих, що зумовлені загальними потребами різних верств населення і мають велике значення для майбутнього країни.

До раніше відміченого можна додати, що ринок не розв'язує проблем соціального захисту населення, не забезпечує проведення фундаментальних, пріоритетних наукових досліджень, бере вкрай обмежену участь у створенні інфраструктури й розвитку громадського транспорту загального користування. Ці та інші проблеми покликана

¹ Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.]. 3-тє вид., випр. К.: Знання, 2006. С. 46-47.

² Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. С. 432.

розв'язувати держава, використовуючи правовий механізм видачі виробникам спеціальних державних замовлень, які мають для багатьох підприємств пріоритетний характер, оскільки в умовах жорсткої конкуренції на ринку забезпечують постійність капіталовкладень та отримання як прибутків так і соціальних результатів. Можливе також пряме стимулювання державних замовлень через пільгове ціноутворення, оподаткування і кредитування.

Як відмічає А. І. Крисоватий, Франція розвиває розгалужений соціальний сектор і при цьому намагається згладжувати структурні диспропорції економіки шляхом інтервенцій з бюджету¹. Тому індикативний план має велике значення і для адміністративно-територіальних одиниць Франції. Після схвалення парламентом він є орієнтиром для укладання державно-приватних та публічно-приватних договорів з регіонами, департаментами та комунами щодо матеріальних і фінансових аспектів їх розвитку, зокрема і з отримання з центрального бюджету субсидій і дотацій. Це є позитивним прикладом укладання адміністративно-правових договорів між різними органами публічного управління, суб'єктами підприємництва тощо. Від індикативного плану безпосередньо залежить характер бюджетної політики на місцях: чим більше субсидій, тим, зрозуміло, менше потрібно залучати власні фінансові джерела і навпаки.

Як підкреслює Д. М. Стеченко, дедалі тісніше зближення національних ринків країн з розвиненими ринковими відносинами зумовило необхідність переходу від індикативного планування до стратегічного. Його суть полягає у виборі основних пріоритетів розвитку національної економіки, провідну роль у реалізації яких має відігравати держава. За допомогою стратегічного планування визначають шляхи, якими належить іти суспільству, вирішують, на яких ринках краще діяти, якою технологією оволодівати щонайперше, у який спосіб забезпечувати соціальну єдність країни, на який сектор економіки й громадські структури при цьому варто спиратися². Так, суть стратегічного планування у Франції полягає у виборі головних

¹ Крисоватий А. І., Коцук Т. В. Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн. Економіка і прогнозування. 2009. № 4. С. 128.

² Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.]. 3-тє вид., випр. К.: Знання, 2006. С. 47.

пріоритетів розвитку національної економіки, провідну роль у реалізації яких відіграє держава.

Наприклад, до 1946 р. досвіду планування в умовах ринку практично не було, тому виникла складна проблема: як сумістити ідею плану з ринковою економікою і демократією? Для цього було проголошені основні засадничі принципи:

1. Франція була і залишається країною зі змішаною економікою, тобто в ній поєднувалися державний і приватний сектори.

2. Країна повинна стати відкритою для міжнародної конкуренції, на відміну від довоєнних років, коли Франція проводила вкрай протекціоністську зовнішньоторгову політику.

3. Французький план не повинен був носити директивного характеру, тобто бути індикативним, що надає економіці бажаного напрямку і використовує засоби, які використовує держава, щоб рухатися в потрібному напрямку; проте план не повинен обтяжувати підприємства.

4. План повинен складатися не бюрократичним, не технічним шляхом, не вузьким колом спеціалістів, а його слід розробляти за участю організацій підприємців, профсоюзів, представників всіх зацікавлених міністерств і відомств, адміністрацій всіх рівнів. Крім того, в розробці плану повинні брати участь і незалежні експерти із світу науки¹.

Вже у плані на 1992 р. визначалося шість головних напрямів розвитку, які набули статусу цільових комплексних проблем. Формуванням стратегічних і поточних планів займається Генеральний комісаріат з планування (за функціями аналог Мінекономрозвитку України – примітка автора, – О.Б.), який підпорядкований безпосередньо прем'єр-міністрові. Приватні фірми не зобов'язані надавати будь-які відомості державним органам управління, крім тих, що зазначені в декларації про доходи. Проте ті фірми, які зацікавлені в отриманні державних замовлень та пов'язаних з ними фінансових і кредитних пільг, направляють комісаріату заяви про наміри, які містять прогностичні дані про розвиток². Після світової фінансової кризи 2008-2009 рр. таких підприємств у Франції, як і в інших західно-

¹ Державне планування Франції: інформаційний веб-сайт: http://pidruchniki.com/12191010/menedzhment/derzhavne_planuvannya_frantsiyi (дата звернення: 23.05.2018)

² Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. – С. 431.

європейських країнах, стає все більше і більше, оскільки коли об'єм продаж у США та ЄС впав більш ніж на 10% ті підприємства які шукали або вже мали збут продукції в країнах поза межами ЄС пережили кризу набагато простіше.

У Великій Британії¹ не було періоду коли економіка могла функціонувати вільно від державного регулювання того або іншого виду, хоч його поширення і напрямок змінювалися. Сьогодні Велика Британія проводить доволі активне бюджетне фінансування економічних (пов'язаних з розвитком інфраструктури й нарощуванням потенціалу окремих галузей економіки) та соціальних програм². Велика Британія, як в цілому й інші індустріальні держави, істотно посилила деякі форми державного регулювання економіки після закінчення Другої світової війни. Основною причиною цього, принаймні спочатку, незалежно від введених типів регулювання, був захист або сприяння інтересам громадськості. Багато державних засобів, що регулюють виробництво і реалізацію продуктів харчування та ліків, мають це на меті. Дослідження домінуючих ринкових позицій і запобігання значному злиттю компаній спрямовані на підтримку конкуренції і сприяють ефективному розвитку економіки. Після закінчення Другої світової війни число законів, що регулюють економіку, у Великій Британії значно зросло і тримається й нині³. Навіть утвердження у другій половині ХХ сторіччя форм та жорстких методів регулювання, притаманних Уряду М. Тетчер, не призвело до «повернення на більш низький рівень держави», як було обіцяно прем'єр-міністром. Неоліберальна модель державного регулювання

¹ Verloren van Themaat. Economic Law of the Member States of the European Communities in an Economic and Monetary Union, 1975 [Електронний ресурс]. – 342 p., p. 9 – 11. – Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=zwPEkhnrrCEC&pg=PA376&dq=Verloren+%22Economic+Law+of+the+Member+States+of+te+European+Communities+in+an+Economic+and+Monetary+Union%22&lr=&as_brr=0&hl=ru&cd=1#v=onepage&q=Verloren%20%22Economic%20Law%20of%20the%20Member%20States%20of%20the%20European%20Communities%20in%20an%20Economic%20and%20Monetary%20Union%22&f=false; Utton M. A. The Economics of Regulating Industry [Електронний ресурс] / Utton M. A. – Oxford: Basic Black-well, 1986. 243 p. Режим доступу: <http://www.economyprofessor.com/economictheories/regulation.php>.

² Крисоватий А. І., Коцук Т. В. Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн. Економіка і прогнозування. 2009. № 4. С. 128.

³ Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 87-88.

у Великій Британії поширила свій вплив на коло комунальних підприємств та інші сектори економіки¹. На думку чинного уряду Великобританії, інвестиційні рішення повинні прийматися ринком при розумному втручанні з боку держави. Важливість наявності діючої підприємницької економіки визнається всіма основними політичними партіями країни. Нині у Великій Британії державна власність в основному обмежується сферою послуг національного поштового зв'язку. У сфері освіти, охорони здоров'я та місцевого управління переважають підприємства державного сектора, але при цьому багато видів діяльності, які відносяться до даних сфер, передаються підприємствам приватного сектора на умовах субпідряду².

Законодавчі правила Великої Британії, в першу чергу, пов'язані із такими інституціями, як: економічна база даних; фінансові стимули, ціни й доходи, кредит, зовнішньоекономічна торгівля; монополії і злиття; регулювання поведінки на ринку, захист споживачів, інтелектуальна власність, контроль за навколишнім середовищем. Державне регулювання підприємництва, перш за все, застосовується у таких галузях економіки, як сільське господарство, рибне господарство, енергетика, транспорт³. Економічне зростання у Великій Британії не в останню чергу зумовлене стабільністю податкової системи⁴. Протягом кількох остан-

¹ Pabst A. The Crisis of Capitalist Democracy. Telos Fall 2010. P. 47.

² Экономика Великобритании: інформаційний веб-сайт: <http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&newsid=1388&type=news> (дата звернення: 21.05.2018).

³ Daintitfa J. Report of the Economic Law of the United Kingdom [Електронний ресурс] / J. Daintitfa. – Part 2. London, 1974. – 569 p. – Режим доступу: <http://books.google.com/books?id=uR6ieLveZZIC&pg=PA257&dq=Report+of+the+economic+law+of+the+united+kingdom&lr=&hl=ru&cd=22#v=onepage&q=Report%20of%20the%20economic%20law%20of%20the%20united%20kingdom&f=false>;

Damtith J. Some Characteristics of Economic Law in the United Kingdom [Електронний ресурс] / Rinck (Ed.). London, 1971. 312 p. Режим доступу: http://books.google.com/books?id=ieD5nT0ndHcC&pg=PA94&dq=Some+characteristics+of+economic+law+in+the+United+Kingdom+%22Some+characteristics+of+economic+law+in+the+United+Kingdom%22&lr=&as_brr=0&hl=ru&cd=1#v=onepage&q=Some%20characteristics%20of%20economic%20law%20in%20the%20United%20Kingdom%20%22Some%20characteristics%20of%20economic%20law%20in%20the%20United%20Kingdom%22&f=false.

⁴ Крисоватий А. І. Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн / А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 4. – С. 126–139.

ніх десятиріч галузі економіки та підприємництва в країні націоналізувалися і денаціоналізувалися, ціни й доходи були предметом обов'язкового добровільного контролю, робилися спроби контролю відносин в промисловості шляхом законодавчих обмежень, «джентльменських угод» і т.п.¹. Тобто, у Великій Британії вибіркоче правове втручання держави в економіку не було випадковим і короткостроковим. Тут робляться спроби заохотити розвиток окремих галузей промисловості, підприємництва тощо. У Великій Британії (як і в США) існують чіткі правові механізми та відповідні підрозділи при державних органах підтримки підприємництва, які займаються розміщенням державних замовлень у малому підприємстві на конкурсних засадах. Окрім того, існує система субконтрактації, яка надає великим підприємствам можливість передавати частину замовлень малим підприємствам². Втручання на мікрорівні стало основною частиною державної економічної стратегії³.

І нині Велика Британія є визнаним лідером в області передових технологій, дизайну і творчого підходу до бізнесу. Ця позиція також підкріплена політикою уряду, яка спрямована на досягнення першості в науково-дослідній сфері. Завдяки цьому економіка Великобританії змогла стати найпривабливішим місцем в Європі для інноваційних компаній з усього світу, особливо для компаній з високою доданою вартістю, що працюють в області медицини і біології, інформаційних і телекомунікаційних технологій, інноваційного машинобудування, а також в науково-дослідній сфері тощо⁴.

¹ Government Intervention in the Developed Economy [Електронний ресурс]. – New York: Praeger Publishers, 1979. – 226 p. – Режим доступу: http://books.google.com/books?id=8HYOAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Government+intervention+in+the+developed+economy&lr=&as_brr=0&hl=ru&cd=1#v=onepage&q&f=false;

Козырин А. Н. Финансово-правовые аспекты приватизации / А. Н. Козырин // Выступление на пленарном заседании Международной научно-практической конференции «Финансовое право в XXI веке: достижения и перспективы», 05.10.2011. – Ирпень: НИИ финансового права НУГНС Украины, 2011.

² Клим О. В. Адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. С. 125.

³ Саниахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 88.

⁴ Экономика Великобритании: інформаційний веб-сайт: <http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&newsid=1388&type=news> (дата звернення: 21.05.2018).

Правове втручання в регулювання економіки в цілому та підприємництва зокрема більше розповсюджено у країнах із соціальною ринковою економікою, побудову якої, до речі, декларують і політичні лідери України. Майже загально визнано, що прикладом класичної країни із соціально-орієнтованою ринковою економікою є ФРН. У цій країні державне регулювання зачіпає діяльність більшості суб'єктів господарювання та підприємництва, які виробляють майже половину валового продукту. І це при тому, що статистика ФРН враховує лише ті галузі економіки, де рівень правового регулювання найвищий, і не враховує галузі підприємництва, що регулюються опосередковано.

Висока конкурентоспроможність німецької промисловості на світових ринках забезпечується, як правило, за рахунок переваг в її нецінових параметрах, зокрема, переваг в якості і технічному рівні продукції, відмінному сервісі, чіткому дотриманні термінів поставок і ін. ФРН є одним з найбільших у світі експортерів капіталу. Німецькі компанії займають 3-тє місце в міжнародному рейтингу ОЕСР за обсягом інвестицій за кордон. Експорт капіталу з Німеччини був офіційно дозволений у 1952 р. Зворотну тенденцію має динаміка прямих інвестицій. Частка прямих капіталовкладень німецьких фірм за кордон у загальному обсязі зарубіжних інвестицій останніми роками складає від 25 до 35 %, тоді як аналогічний показник для іноземних капіталовкладень в економіку ФРН не перевищує 5 %. Головні інвестори ФРН – кредитні інститути, інвестиційні і страхові компанії. У виробничому секторі найбільша інвестиційна активність спостерігається в хімічній промисловості і автомобілебудуванні. Уряд ФРН надає гарантії для прямих інвестицій німецьких компаній за кордон і цим підвищує свою експансію на світовому ринку¹.

На думку сучасного вітчизняного дослідника-економіста Д.М. Стеценка, глобальна мета державного регулювання у ФРН конкретизується в таких спеціальних завданнях:

- сприяння організації ринку і ринково-конкурентних відносин; вирішення економічних та економіко-організаційних питань, що висуваються окремими впливовими групами економічних суб'єктів;

¹ Гутник В. Модели социально-экономического развития стран Западной Европы // Общество и экономика. 2000. № 2. С. 92-98.

- досягнення економічних, політичних, соціальних і фіскальних цілей, спрямованих на підтримку та забезпечення ринкового порядку в країні;
- коригування розподілу ресурсів з метою впливу на народно-господарську структуру та структуру національного продукту.

При цьому Д.М. Стеченко справедливо зазначає, що різні завдання потребують різної форми державного втручання: прямого адміністративного, з одного боку, і суто економічного впливу – з іншого. З огляду на це в системі державного регулювання можна виокремити два рівні: ринково-організаційний і фінансовий¹.

Організаційно-правове забезпечення є зовнішнім галузевим втручанням органів публічної адміністрації у промисловість, підприємництво і свободу державно-приватних договорів тощо, що здійснюється через відмову окремих галузей суспільного виробництва та підприємств від загальних принципів ринкового порядку Німеччині. Так, «положення про публічно-правові договори, що передбачено параграфами 54-62 Закону ФРН «Про адміністративну процедуру», широко використовується у сфері будівельного права, доріг, освітнього права, господарсько-адміністративного права і права субвенцій»². Практика ФРН показує, що ринково-організаційне регулювання є також формою економічної макрополітики. Як носій політики економічного порядку держава контролює ринкову поведінку всіх економічних суб'єктів³.

Також прикладом класичної цивілізованої моделі регулювання соціально-ринкової економіки є шведська модель регулювання. Суть державного регулювання економіки Швеції полягає в максимальному зростанні виробництва і розвитку підприємництва приватного сектору і якомога більшому перерозподілі державою частини прибутку через прогресивну податкову систему і державно-соціальну інфраструктуру для підвищення життєвого рівня пересічного населення.

¹ Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.]. 3-тє вид., випр. – К.: Знання, 2006. С. 48-49.

² Куйбіда Р. Проблема адміністративного договору у доктрині законодавства та практиці. Право України. 2009. № 3. С. 81.

³ Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.]. 3-тє вид., випр. К.: Знання, 2006. С. 49.

Викликає захоплення той факт, що Швеція спрямовує більше 50% ВВП для фінансового забезпечення виконання державою її економічних функцій і вирішення цілої низки соціальних завдань¹. Активна і масштабна соціальна політика Швеції позитивно відображається на темпах економічного зростання та суспільному добробуті. Разом з тим є певні проблеми, зокрема це:

- зниження конкурентоздатності на внутрішніх і зовнішніх ринках через високий рівень непрямого оподаткування;
- відчутний вплив капіталу;
- зниження рівня трудової активності населення через надвисоку соціальну захищеність;
- розвиток утриманства².

Державна підтримка в країні може надаватися найменш мобільним та привабливим у сенсі підприємництва галузям, таким як: чорна металургія, суднобудування й гірничодобувна промисловість. За шведським законодавством в окремих випадках деякі державні підприємства, які призначені для виконання особливих державних функцій управління, навіть є монополіями. Це стосується таких галузей суспільного життя як виробництво електроенергії, транспорт, пошта та зв'язок³. Потужний державний вплив у сфері господарсько-правових відносин у Швеції підтверджує доктрина розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки, яка передбачає централізацію близько 33% ВВП лише за рахунок непрямого та персонального оподаткування⁴, що було б не можливо без застосування адміністративно-правових засобів та заходів. Особливістю шведської економіки, як зазначає Л.А. Швайка⁵, є розвинений кооперативний рух. Він був вагомим фактором перет-

¹ Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн. Економіка і прогнозування. 2009. № 4. С. 129.

² Новікова О.Ф., Гріневська С.М., Шамілова Л.Л. Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання. Монографія. НАН України Інститут економіки промисловості. Донецьк. 2009. С. 105.

³ Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. С. 434-438.

⁴ Крисоватий А. І., Т. В. Кошук Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн. Економіка і прогнозування. 2009. № 4. С. 130.

⁵ Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. С. 434-438.

ворення Швеції з аграрної в промислово розвинену країну. У Швеції кооперативний рух найбільш розвинений в сільському господарстві, промисловості, роздрібній торгівлі, житловому будівництві. На кооперативи у Швеції припадає 5% промислового виробництва, 7,5% усіх, зайнятих у промисловості, 14% у роздрібній торгівлі і 5% від числа всього працюючого населення. У Швеції 2/3 домашніх господарств так чи інакше пов'язані з кооперативами. Так, на споживчі кооперативи припадає 20% продажу товарів повсякденного користування.

Як і у більшості західноєвропейських країн у Фінляндії найважливішим інструментом державного регулювання економіки є оподаткування. Як і для згаданих вище країн, для Фінляндії також характерний високий рівень державного регулювання економіки і вагоме втручання держави у сферу господарсько-правових відносин. Система оподаткування країни має кілька прямих і непрямих податків. Головним прямим податком є податок на доходи, комунальний та майновий податки. Найважливішим непрямим податком є податок з обороту, митні податки, вирівнювальний податок і акцизи на автомобілі, алкогольні напої, тютюн та деякі інші товари. Податкові органи Фінляндії наділені правами дізнання та слідства. Л. А. Швайка¹ відмічає, що державні та напівдержавні компанії країни становлять 14% загальної кількості великих промислових компаній Фінляндії. Вони забезпечують 35% загального продажу, виконують 30% обсягу експортних операцій, зосереджують на своїх виробництвах 25% робочої сили. Умови для ведення бізнесу у Фінляндії, включаючи законодавче забезпечення, доступність фінансових ресурсів, підтримка держави, відсутність бюрократії і корупції відповідають усім умовам для зростання конкурентоспроможності підприємництва².

Серед заходів правового регулювання підприємництва значне місце посідає забезпечення здорової та дієвої конкуренції. Цими питаннями у Фінляндії займається Рада з вивчення конкуренції при Міністерстві торгівлі і промисловості та Відомство з питань конкуренції, яким підпорядковуються губернські правління. Ці державні

¹ Там саме. С. 439.

² Макара О. В. Конкурентоспроможність економічного середовища в Україні. Порівняльний аналіз рейтингів окремих країн. Економіка і прогнозування. 2007. № 2. С. 48.

органи у своїй роботі керуються антимонопольним законодавством Фінляндії, мета якого – «захист здорової конкуренції» від практики необґрунтованих обмежень.

У період економічного спаду 1980 року Державна рада Фінляндії створила робочу групу, в яку входили фінансисти та керівники підприємств, з метою аналізу та розвитку національної промислової політики. Результатом діяльності групи стало формування організації Tekes, яка повинна була сприяти інноваційному розвитку фінських компаній шляхом створення приватно-державних партнерств між урядовими структурами і агентствами, промисловістю, наукою і освітою для розвитку нових технологій. Законодавством про регіональний розвиток (що складається з низки законів), стимулюється підвищення конкурентоспроможності щонайменше однієї міської території (незалежно від її розміру) в рамках кожного регіону Фінляндії. На підставі чинного законодавства прийнята державна Програма про регіональний розвиток, яка реалізується в 34 регіонах. Прикладом подібної взаємодії регіонів є діяльність організації Tekes, яка останнім часом виділяє сотні мільйонів євро на фінансування навчальних закладів та на спонсорів приватних підприємств регіонів¹.

У той же час межах фінського законодавства діяльність підприємств повністю незалежна. Держава визначає лише загальні умови діяльності компаній через законодавство, грошову й кредитну політику, валютний контроль, оподаткування, правила техніки безпеки, норми щодо захисту навколишнього середовища, стандарти тощо, підкреслює Л. А. Швайка².

Сфері господарсько-правових відносин Італії, як відмічає В. Гутник, властиві: переважання “сімейного” типу власності, що супроводжується високим рівнем концентрації капіталу у верхній ланці виробничої структури при надзвичайному його розпорощенні в нижньому, базовому ешелоні; пряма і активна участь держави у виробничому процесі; випереджаючі темпи зростання ВВП протягом усього післявоєнного періоду, разом з прискореною модернізацією соці-

¹ Основні віхи розвитку Tekes. – Режим доступу: <http://www.tekes.fi/en/community/Milestones/628/Milestones/1552>. (дата звернення: 22.05.2018)

² Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. С. 440.

альної сфери; експортна спеціалізація на галузях середнього технологічного рівня, включаючи деякі види послуг (туризм), при хронічно негативному сальдо обміну технологією з країнами-лідерами. Разом з тим, у регіоні зберігаються національні особливості¹.

В Італії важливу роль держава відводить правовому регулюванню діяльності підприємств, у яких держава або безпосередньо, або шляхом холдингових компаній має контрольний інтерес. Держава здатна впливати на широке коло економічної діяльності, до якої належить банківська справа, транспорт, комунікації, енергетика, машинобудування. Крім того, існує державне інвестування і програми допомоги, реалізація яких здебільшого покладена на регіональні органи й спеціальні відомства².

Як зазначає Н.О. Саниахметова, у Бельгії раніше загальним правилом було невтручання держави в економічну діяльність, за винятком здійснення державою контролю за комунальними послугами. Однак внаслідок вступу Бельгії в ЄС втручання держави в економіку було значно поширене і розвинуте, що викликано необхідністю розв'язання економічних проблем і використання переваг вступу до ЄС. Початок цієї тенденції покладений у 1959 р., коли було прийнято ряд законів відносно економічного і, зокрема, промислового й регіонального розвитку. Ця політика згодом була доповнена державними гарантіями і кредитами, інвестиційними стимулами і податковими пільгами. Ці засоби регулювання створили основу для постійного планування в формі п'ятирічних економічних планів, що розробляються державним відомством і Бюро економічного планування (Bureau de Programmation Economique)³. Особливістю правового регулювання економічних процесів у Бельгії є те, що, за Законом 1970 р., уряд має право надавати регіональну, галузеву і технологіч-

¹ Гутник В. Модели социально-экономического развития стран Западной Европы. Общество и экономика. 2000. № 2. С. 97.

² Blake D. Business Regulation in the Common Market [Електронний ресурс] / D. Blake. – London, 1969. Vol. 2. 375 p. – Режим доступу: http://books.google.com/books?id=k2t56ydHVkAC&pg=PA114&dq=Business+Regulation+in+the+Common+Market%22Business+Regulation+in+the+Common+Market%22&lr=&as_drrb_is=q&as_min_m_is=0&as_miny_is=&as_maxm_is=0&as_maxy_is=&as_brr=0&hl=ru&cd=24#v=onepage&q=Business%20Regulation%20in%20the%20Common%20Market%20%22Business%20Regulation%20in%20the%20Common%20Market%22&f=false.

³ Саниахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 90.

ну допомогу інвесторам, що може набувати форми пільгових процентних ставок по кредитах, податкових пільг тощо. Фінансова допомога також можлива у формі так званих «progress contracts», шляхом яких, для комплексних проектів технологічного і промислового розвитку, держава пропонує широке коло економічних стимулів¹.

Аналогічним шляхом відбувається розвиток правового регулювання підприємницької діяльності в Чеській та Словацькій республіках, які серйозно почали розвивати підприємництво на початку 90-х років ХХ століття.

О.В. Гарагонич відмічає, що становлення і розвиток державного регулювання підприємницької діяльності в Чехії та Словаччині має свої виразні особливості, які визначаються багатьма факторами. З одного боку, зберігаються правові принципи і норми права соціалістичного періоду. З іншого, у Чехії та Словаччині спостерігається тяжіння до континентального права. Крім того, у правовому регулюванні підприємницької діяльності стає все більш помітним міжнародно-правовий фактор. Пояснюється це тим, що перспективи інтеграції до єдиного європейського ринку змусили законотворців Чехії та Словаччини від самого початку постсоціалістичного існування шукати шляхи гармонізації та уніфікації окремих найбільш важливих для економіки сфер права.

Досягнутий високий рівень ефективності підприємництва в Чехії та Словаччині підтверджує можливість переростання перехідної економіки в розвинену, але на принципах не саморозвитку, а завдяки проведенню з боку держави планомірної стратегії реформування, елементом якої є державне регулювання підприємництва².

¹ Blake D. Business Regulation in the Common Market [Електронний ресурс]. London, 1969. Vol. 2. 375 p. – Режим доступу: http://books.google.com/books?id=k2t56ydHvkAC&pg=PA114&dq=Business+Regulation+in+the+Common+Market+%22Business+Regulation+in+the+Common+Market%22&lr=&as_drrb_is=q&as_minm_is=0&as_miny_is=&as_maxm_is=0&as_maxy_is=&as_brr=0&hl=ru&cd=24#v=onepage&q=Business%20Regulation%20in%20the%20Common%20Market%20%22Business%20Regulation%20in%20the%20Common%20Market%22&f=false;

Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 90.

² Гарагонич О. В. Правове регулювання підприємницької діяльності в Чеській та Словацькій республіках: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2004. С. 189, 192.

Державна присутність у сфері господарсько-правових відносин, на думку Д. Одріча, є постійним правилом в історії США – найбільш розвинутої країни Північної Америки¹. Держава в особі державних регулятивних агентств (аналогів вітчизняних служб, інспекцій, агентств) має сильний вплив на економіку, який діє в мікроструктурах економіки². Але економічна система США характеризується як «змішана», переважно як ринкова економіка, в якій держава різними засобами та заходами впливає на функціонування ринкової системи, про що критично відмічають як відомі вітчизняні вчені³, так і молоді дослідники американської моделі регулювання окремих сфер та галузей суспільного життя⁴.

Державна присутність в економіці США, зокрема, в Федеральній контрактній системі США показує, що економічна діяльність федерального уряду, яка пов'язана з державним цивільним споживанням і споживанням, пов'язаним з національною обороною США, спирається на ґрунтовну правову піраміду – 4320 законів і поправок до них, які були прийняті за останні 70 років.

Економічна діяльність американського уряду – це наочний приклад правової держави з ринковою змішаною економікою і механізмом державного регулювання. Саме через механізм економіко-правового державного регулювання Федеральний уряд США висловлює свої національні економічні і політичні інтереси⁵.

Постійне зростання державного споживання в умовах зростання науково-технічного прогресу, посилення регулюючої ролі держави в економіці, нарощування військового і наукового потенціалу, пряме втручання в соціально-економічні процеси – передумови які сфор-

¹ Audretsch, David B. *The Market and the State: Government Policy towards Business in Europe, Japan, and the USA*. New York: University Press, 1989. P. 9.

² Brody E. David. *Business and Its Legal Environmen*. Lexington: D. C. Heath and Company, 1986. P. 3.

³ Єщенко П. С., Арсеєнко А. Г. Подолання ринкового романтизму і фундаменталізму – економічний імператив сучасності. *Економіка і прогнозування*. 2010. № 2. С. 7-25.

⁴ Гончаров В. Американська оригіналістична теорія тлумачення юридичних норм і сучасність. *Право України*. 2010. № 1. С. 142-147.

⁵ Кравец А.В. *Економіка США на сучасному етапі: інформаційний веб-сайт: <https://eee-region.ru/article/4937/>* (дата звернення 26.05.2018)

мували складну систему економічних зв'язків між державою і приватним капіталом США¹.

На думку П. Самуельсона, підсилення ролі держави в США знаходить відображення в значному розширенні прямого регулювання економічного життя, розширенні сфери державного контролю, під які в США підпадають все нові й нові види діяльності². А.І. Крисоватий, Т.В. Кошук вважають, що США активно використовують фіскальний потенціал персонального податку, не вдаються до значного розширення меж соціального оподаткування, сповідують стратегію поміркованої фіскальної ефективності корпоративного податку і не уникають розвитку оподаткування майна. Але на відміну від Західної Європи США не вважають за доцільне закладати вагомі фіскальні завдання у оподаткування процесів споживання. Така податкова структура свідчить про бажання цієї країни закріпити основне податкове навантаження за відносно забезпеченими прошарками суспільства і водночас створити сприятливе податкове середовище для підприємництва як передумови зростання ВВП³.

Дослідники макроекономічного регулювання підприємництва США визнають⁴, що до часів економічно-фінансової кризи 2008-2010 рр. механізм регулювання ринку США вважався найбільш відпрацьованим, бо ані пряме, ані опосередковане втручання держави в економіку не викликало небажаної деформації основ змішаної економіки. В основу функціонування економіки США покладена «економіка пропозиції», якій властива ідея центральної ролі ринку. Держава регулює управлінські відносини функціонування підприємств, разом з тим забезпечує їх свободу, стимулює чесну ділову активність і карає тих, хто ігнорує право й інтереси суб'єктів ринку. Ринкове саморегулювання США доповнюється державним і формується у механізм цілеспрямованого макроекономічного ре-

¹ Мельников, В.В. Проблема оппортунизма в государственных закупках. JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES. 2013. Т.5. №3. с. 114-124.

² Самуэльсон Пол. Экономика: [учеб. пособ.; пер. с англ. под ред. Н. В. Шульпиной]. 16-е изд. СПб.; К.; М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. С. 278, 286, 302.

³ Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн. Економіка і прогнозування. 2009. № 4. С. 130.

⁴ Речмен Д. Д., Мескон М. С., Боуви К. Л., Тилл Д. В. Современный бизнес. М.: Республика, 1995. Т. 2. 479 с.

гулювання. Все це приносить користь вітчизняному підприємництву¹.

Державні органи протягом тривалої історії США та й нині виконують численні функції з контролю економічної діяльності: видають закони, спрямовані проти уникнення від сплати податків та фіктивного підприємництва, здійснюють митний контроль, регулюють діяльність комунального та залізничного транспорту, контролюють виконання законів про працю і соціальне забезпечення, встановлюють мінімум та максимум цін, регулюють громадські роботи, національну оборону, національне і місцеве оподаткування, забезпечують мінімум заробітної плати². На думку американського історика А. Брінклі в найбільш скрутні для підприємництва США часи Уряд країни посилює своє втручання в регулювання окремих галузей економіки для попередження негативних явищ, відіграючи при цьому вирішальну роль³.

Серед заходів та засобів правового регулювання ринку США важливе місце постійно посідало програмування економіки, яке охопило розроблення та реалізацію загальнофедеральних і регіональних програм. Державне регулювання економіки США широко використовує грошово-кредитну політику, зокрема політику державних замовлень. Завдяки державним замовленням практично були створені такі галузі економіки США, як атомна, аерокосмічна промисловість, електротехнічна та ін. У регулюванні управлінських відносин у США помітне місце займає фіскальна політика, яка полягає у встановленні такого режиму державного оподаткування і державних витрат, коли вони допомагають гасити коливання економічного циклу, сприяти високому рівню зайнятості, обмежувати інфляцію або пом'якшувати застій⁴. Майже такої саме думки до-

¹ Речмен Д. Д., Мескон М. С., Боуви К. Л., Тилл Д. В. Современный бизнес. М.: Республика, 1995. Т. 2. С. 359-360.

² Martin T. Farris. The Case against Deregulation in Transportation Power and Communications. ICC Practitioners Journal 45. 1978. P. 307-312.

³ Brinkley A. The Unfinished Nation: A Concise History of the American People. Second Edition. N.Y.: The McGraw Hill Companies, Inc., 1997. P. 920.

⁴ Louis Hartz. Economic Policy and Democratic Thought-Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1948. 252 p.;

Васильев Ю. П. Управление развитием производства в США или взгляд в будущее. М.: Экономика, 2006. 479 с.

тримується і Л.А. Швайка¹, яка зазначає, що пряме і непряме втручання держави в економічне життя США будується на системі теоретично обґрунтованих і перевірених господарською практикою універсальних методів і важелів. Воно не спрямовано на деформацію або ліквідацію системи приватного підприємництва, конкурентного середовища, основ змішаної економіки.

При цьому, володіючи найпотужнішим серед розвинених країн науково-технічним потенціалом, США намагаються зберегти власні позиції країни-лідера. На думку американського ученого М. Вейденбаума², загальна тенденція регулювання підприємництва є такою, що продовжується по висхідній траєкторії, це відмічають і відомі вітчизняні вчені³. Як корпорації, так і федеральний уряд США надають великого значення подальшому прогресу галузей інформаційного сектору економіки. Згідно з оцінками американських спеціалістів, оперативні й ефективні телекомунікації не тільки відіграють найважливішу роль в інформаційній компетенції нації, але й постають рушійною силою зростання національного багатства країни і, отже, її економічного потенціалу⁴.

На прикладі США влучно характеристику сучасного державного регулювання ринкової економіки в цілому та підприємництва зокрема дає Н.О. Саніахметова. На її погляд⁵, за ідеалами класичного капіталізму *laissez-faire*, економіка США характеризується як змішана («mixed») система. Держава має сильний вплив на економіку, проникає в мікроструктуру економіки та функціонування економічної системи. Хоч, як і раніше, приватні підприємці приймають більшість рішень на власний розсуд, їх сфера скорочується, а відповідно сфера державного впливу збільшується.

¹ Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. С. 441.

² Weidenbaum L. Murray. Business and Government in the Global Marketplace. New Jersey: Prentice Hall, 1995. P. 46.

³ Мамутов В. К. Хозяйственный кодекс в системе обеспечения экономики в Украине. Государство и право. 2008. № 6. С. 65–72.

⁴ Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: [підруч.]. К.: Знання, 2008. С. 441.

⁵ Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 95.

Так, період 2009-2011 рр. характеризувався збільшенням темпів зростання ВВП, для періоду 2011-2015 рр. властива стабілізація темпів зростання ВВП. В той час програма президента Б. Обами (2008-2016 рр.) отримала назву «Нові рубежі. Тому що ми можемо це разом», що вказувало на новаторський курс даної програми. Основними положеннями даної програми було стимулювання економіки (до 1 млрд. доларів інвестицій в економіку США) на будівництво доріг, шкіл, громадських будівель, податкові пільги фірмам, які створюють нові робочі місця, скорочення податкового тягаря, реформа охорони здоров'я (90% населення вперше повинні були отримати доступ до медичних послуг та загальні витрати держави склали 1 трлн. доларів), інвестування програм за новими видами джерел енергії тощо¹. В теперішній час в умовах пандемії Президент США Дональд Трамп 24 квітня 2020 р., підписав законопроект про фінансову допомогу американській економіці в сумі майже на 500 млрд доларів. Ці гроші підуть на програми кредитування малого бізнесу і додаткові кошти отримають медичні установи. Документ на цьому тижні вже підтримали сенатори².

Цікавим об'єктом дослідження державного регулювання економіки та підприємництва є також досвід Японії – однієї з найпотужніших економічних країн світу. Японська модель державного регулювання передбачає, насамперед, застосування методів переконання, зокрема стимулюється саме експорт – основа економічного зростання Японії. Людиною, яка сформулювала принципи японської моделі регулювання економіки у книзі «MITI and the Japanese Miracle», був Чалмерс Джонсон. Джонсон, якого іноді називають «батьком» теорії державного регулювання економіки Японії, стверджував, що в Японії уряд фактично «вирощував» вітчизняну промисловість, в той час як у західних країнах уряди країн зазвичай встановлювали правила ведення бізнесу.

Найхарактерніша риса регулювання економіки цієї країни – концентрація сил і ресурсів на пріоритетних напрямках. Можна стверджувати,

¹ Kollias, C. Defence and non-defence spending in the USA: stimuli to economic growth? Comparative findings from a semiparametric approach / C. Kollias // Bulletin of economic research. — 2015. — Vol. 67. — № 4. — P. 359-370.

² Трамп підписав закон про стимулювання економіки США: електронне видання. 2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/04/25/novyna/svit/tramp-pidpysav-zakon-pro-stimulyuvannya-ekonomiky-ssha> (дата звернення 25.04.2020)

що Японія зайняла проміжну між Західною Європою і США позицію, побудувавши фіскальне регулювання на базі створення сприятливого податкового середовища господарювання із одночасним наданням широкого спектра соціальних гарантій¹.

Досвід Японії, на думку А. Джонсона², яскраво показує, що в умовах відбудови економіки й формування ринкового середовища великого значення набуває промислова політика з розвитку обраних пріоритетних галузей. Пошук таких галузей має відбуватися на основі всебічного вивчення можливостей і потреб економіки³.

Ефективним, як підкреслює Д.М. Стеченко⁴, є принцип поєднання самоокупності та явної самостійності державних підприємств. У Японії таких підприємств було найбільше в період швидкого розвитку, а приватизація розпочалася після досягнення певного рівня розвитку економіки. Крім того, фінансова допомога з-за кордону зазначається на спеціальному бюджетному рахунку, аби можна було контролювати обсяги її використання. Також особливістю японської економіки є існування розвиненої системи «кейрецу». Для цих фінансово-промислових груп підтримка постійних контактів означає більше, ніж отримання прибутку. Крім того, кожна «кейрецу» зосереджується на виробництві в обраній галузі, не конкуруючи з іншими групами. Приватні підприємства у структурі економіки вдало поєднуються з державними. Останні перебувають під наглядом відповідного міністерства, яке контролює їхній бюджет і призначає керівництво. Ступінь контролю залежить від характеру діяльності підприємства. Підприємства Японії ще можуть мати змішану форму власності. Державні підприємства діють на засадах самоокупності, однак

¹ Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн. Економіка і прогнозування. 2009. № 4. С. 131.

² Johnson A. MITT and the Japanese Miracle: The Growth of industrial Policy, 1925–1975 [Електронний ресурс]. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1982. 476 p. – Режим доступу: <http://books.google.ru/books?id=bbGlwsjWekC&lpg=PR3&dq=Johnson%20Japanese%20Miracle&pg=PR3#v=onepage&q&f=false>.

³ Johnson A. MITT and the Japanese Miracle: The Growth of industrial Policy, 1925–1975 [Електронний ресурс]. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1982. Р. 28. Режим доступу: <http://books.google.ru/books?id=bbGlwsjWekC&lpg=PR3&dq=Johnson%20Japanese%20Miracle&pg=PR3#v=onepage&q&f=false>.

⁴ Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.]. 3-тє вид., випр. К.: Знання, 2006. С. 49-51.

більшість із них має акціонерний фонд, вільний від дивідендів, від уряду, а деякі отримують прямі субсидії¹. В умовах тривалого уповільнення темпів розвитку основними напрямками економічної політики Японії є стабілізація економіки, перерозподіл доходу, вироблення суспільних товарів і коригування помилок ринку. Агентство економічного планування Японії (аналог вітчизняного Мінекономрозвитку) з метою стабілізації економіки створює плани та прогнози. Уряд щомісяця для контролю готує економічні доповіді, на підставі яких приймає рішення про подальші дії. Наприкінці ХХ століття у Японії діяло 453 регулюючі закони, з них 220 у сфері економіки².

Закони, що регулюють управлінські відносини стосовно функціонування підприємств в Японії, поділяють на наступні види:

- ті, що забезпечують фінансову допомогу завдяки кредитним лініям по пільговій ставці та забезпечують гарантії по кредитуванню;
- ті, що визначають право підприємств організовуватися в кооперативи і об'єднання;
- ті, що сприяють науковим дослідженням завдяки створенню дослідницьких асоціацій і надання їм фінансової допомоги;
- ті, що передбачають фінансову допомогу при зміні сфери виробництва, у якій підприємство працює;
- ті, що захищають підприємства від зловживань з боку більших суб'єктів підприємництва;
- ті, що забезпечують конкурентне середовище завдяки обмеженню доступу великих фірм на ринок³. При цьому, як відмічає Д. М. Стеченко, японські економісти постійно наголошують: потрібно поетапно усувати пряме державне втручання, тоді як адміністративно-правове регулювання до певної міри є обов'язковим. Інструментом регулювання має бути не пряме планування або інші форми подібного втручання, а викорис-

¹ Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.]. 3-тє вид., випр. К.: Знання, 2006. С. 49-51.

² Там саме. С. 50-51.

³ Mitsuo Matsushita. International Trade and Competition Law in Japan [Електронний ресурс] / Matsushita Mitsuo. – Oxford: Oxford University Press, 1993. Р. 46. Режим доступу: <http://books.google.ru/books?id=lfNy6elzK3sC&lpg=PP1&dq=Mitsuo%20Matsushita&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>.

тання державних фінансів і кредиту через запровадження відповідної бюджетної та кредитної політики¹.

Наприкінці ХХ століття приклад Японії було успішно використано у Південній Кореї, на Тайвані, в Сінгапурі та ін. Політика визначення пріоритетних цілей, науково обґрунтованих підходів досягнення цих цілей, створення наукомістких підприємств і галузей економіки є помітною вже в перші роки економічних реформ.

Можна погодитись із висновком², що європейська та світова інтеграція супроводжується регіональною податковою конвергенцією, але не чинить визначального впливу на розвиток світового оподаткування. Триває своєрідна боротьба між об'єднаною Європою з її бажанням обмежити функціонування вільного ринку ефективним втручанням держави у соціально-економічні процеси й рештою високорозвинених країн світу, які переконані у більшій ефективності ринкового саморегулювання, ніж фінансової діяльності держави.

Враховуючи все вищезазначене у даному підрозділі, варто погодитись із висновком Н.О. Саніахметової, яка виокремлює найбільш подібні риси у закордонному досвіді правового впливу держави на економіку. Найвизначнішою з них є спрямування на ефективність функціонування економіки і ринкових сил, коли ступінь і форма державного впливу були, в основному, продиктовані тим, що найкращим чином сприяє конкуренції на ринку. Це – прояв міжнародної конкуренції на більшості товарних ринків у світі, що накладає відбиток на державну політику. В ринкових економіках, де діють ринкові механізми і втручання держави повинно бути мінімальним, є необхідність у застосуванні засобів державного впливу при невдачах ринку або його недосконалостях, зокрема, існування монополій, слабкість малих підприємств, існування структурно слабких галузей тощо, що зумовлюють і вимагають державної допомоги і певною мірою адміністративно-правового втручання. Держави з ринковою економікою застосовували різноманітні заходи для надання допомоги окремим галузям економіки, регулювання поведінки підприємців, а інколи й участі в бізнесі. Типове державне втручання в економіку

¹ Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.]. 3-тє вид., випр. К.: Знання, 2006. С. 50.

² Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн. Економіка і прогнозування. 2009. № 4. С. 129.

здійснювалося в формі регулювання шляхом діяльності державних відомств. Державне регулювання виправдане там, де система вільного ринку нездатна функціонувати ефективно, наприклад, для раціонального використання природних ресурсів¹.

Отже, державна присутність в економіці (господарсько-правових відносинах, підприємництві тощо) найбільш характерною рисою є та обставина, що будь-яке регулювання виправдане там, де система вільного ринку нездатна функціонувати ефективно. Відповідно застосування правового регулювання господарсько-правових відносин та підприємництва як різновиду державного регулювання залежить від конкретної галузі (напрямку) регулювання, а також є виправданим у випадках, коли ступінь і форма правового впливу обґрунтовується тим, що саме цей вплив найкращим чином сприяє конкуренції на ринку.

4.2. Лібералізація та оптимізація регулюючого впливу держави у сфері господарсько-правових відносин

Вимогою сьогодення є встановлення партнерських відносин держави з іншими суб'єктами права та суб'єктами господарської діяльності зокрема, що відмічають як державні діячі, так і вітчизняні та зарубіжні вчені². Прозорість економічної політики, розвиток людського капіталу та соціальної сфери повинні стати важливими чинниками розвитку й стабілізації на належному рівні національної економіки та вітчизняного підприємництва, спільної концентрації інтересів різноманітних учасників правовідносин у сфері господарсько-правових відносин, що в підсумку повинно призвести до сталого економічного зростання й стабільного розвитку галузей підприємництва. Також

¹ Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. С. 88.

² Концепція адміністративної реформи в Україні / Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи. К.: Центр політико-правових реформ та Центр розвитку українського законодавства, 1998. 61 с.;

Єщенко П. С., Арсеєнко А. Г. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу. Економіка і прогнозування. 2011. № 2. С. 28-47.;

Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія. К.: МАУП, 2005. 336 с.;

Ліу Й. Електронна демократія в інформаційну епоху: досвід Китаю. Право України. 2011. № 10. С. 218-224.

слід зауважити, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. із поширенням ринкових методів господарювання імперативні заходи правового регулювання у сфері підприємництва зокрема (в цілому у сфері господарсько-правових відносин тощо) або дедалі більше поступаються місцем диспозитивним, або змушені взагалі зникати (чи зупинятися) з огляду на наявні або неявні зобов'язання, прийняті Україною перед міжнародними організаціями. Як ще 6.09.2011 р. зазначив В.М. Литвин на відкритті сесії Верховної Ради України: «Верховній Раді України слід відійти від практики, коли рідкістю стає прийняття норм-дозволів, при цьому кількість прийнятих норм-заборон постійно збільшується»¹. Це становище залишається і до нині.

Взаємозв'язок лібералізації та оптимізації впливу держави на суспільні відносини в сфері підприємництва яскраво характеризує А. Вебер, який зазначає, що «держави повинні сприяти виправленню «провалів ринку», а приватний сектор та громадянське суспільство повинні бути спроможні сприяти виправленню «провалів політики»².

Обов'язком держави є всеосяжне й довгострокове бачення, прийняття стратегічних рішень з урахуванням усіх можливих наслідків. Якщо держава не виконує ці функції, вона стає небезпечною і для суспільства, і для підприємців³. Це влучне твердження Б.М. Кузика яскраво підкреслює оптимальність регулюючого впливу держави у сфері господарсько-правових відносин, не акцентуючи при цьому увагу на способах виконання цього обов'язку держави, які можуть бути різними, враховуючи різноманітні суб'єктивні та об'єктивні обставини.

На рівні упорядкування поведінки суб'єктів господарювання вдало висловлюється М. Портер, який стратегію суб'єктів підприємництва визначає як діяльність для досягнення досконалості, а саме: «Зрештою, всі відмінності між компаніями у вартості або ціні випливають з безлічі видів діяльності, спрямованих на створення, виробництво, продаж продукту або послуги. Диференціація виникає в

¹ Литвин В. М. Промова на відкритті сесії Верховної Ради України [Електронний ресурс] / В. М. Литвин. Телеканал «RADA». 06.09.2011, 16:00. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/~dtrp/>.

² Вебер А. Проблемы альтернативной стратегии. Свободная мысль. М., 2004. № 11 (1549). С. 113.

³ Кузык Б. Н. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва. М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2004. С. 417.

ході вибору виду діяльності та її результатів»¹. Тобто сенс стратегії підприємств, на думку відомого вченого-економіста, повинен полягати в тому, щоб знайти спосіб виділитися з конкурентного середовища і запропонувати споживачеві найоптимальніший продукт (послугу).

Лібералізація впливу держави на суспільні відносини у будь-якій сфері суспільного життя є, безумовно, ознакою диспозитивних методів правового регулювання цих відносин. «Лібералізація» визначається як надання більших свобод, можливостей у здійсненні чогось або як напрям в економіці, що передбачає послаблення, поступки кому-небудь у чомусь². «Оптимізація» визначається як надання чому-небудь оптимальних, найбільш сприятливих властивостей, співвідношень (покращення) характеристик системи чи як визначення найбільшого або найменшого значення якоїсь функції³.

У цьому сенсі доречним представляється з'ясувати, яким чином держава спроможна за допомогою правових заходів надати більших свобод, можливостей функціонування суб'єктам підприємництва, створити оптимальні, найбільш сприятливі умови для їхньої діяльності та розвитку.

Відповідно до чинного законодавства України державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності визначається як напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України⁴.

¹ Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер; [пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський]. К.: Основи, 2002. С. 268.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 616.

³ Там саме. С. 851.

⁴ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV: за станом на 02.04.2020 р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 9. Ст. 1.

У цьому контексті ще раз підтвердимо свою думку про те, що і це положення Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» про зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання є невдалим. За авторським переконанням, як і в Законі України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», так і у даному випадку слово «зменшення» потребує заміни на слово «оптимізація» або ж застосування визначення «обґрунтований рівень».

Як зазначають деякі вітчизняні економісти¹ (користуючись методологією одного з найбільш впливових інтелектуалів щодо регулювання суспільних відносин у сфері ведення бізнесу Г. Хофштеде), відмінності в управлінні підприємствами покладено в основу виокремлення моделей управління, які характеризують специфіку менеджменту підприємств різних країн, що обумовлена національними та культурними особливостями. Вони визначаються, за методологією Г. Хофштеде, із використанням таких критеріїв моделювання: індивідуалізм/колегіальність (IDV), зона влади (PDI), ухилення від невизначеності (UAI); мужність/жіночність (MAS).

Індивідуалізм/колегіальність визначає міру задоволення індивідуальних чи колективних потреб. Індивідуалізм передбачає, що людина діє у власних інтересах; колективізм, навпаки, виходить із того, що людина належить до певної групи і не може вважати себе вільною від неї.

Зона влади показує рівень нерівномірності розподілу повноважень на підприємствах. У культурах, цінності яких орієнтовані на мінімізацію посадових відмінностей, нормальним є участь персоналу в управлінні; в інших, де підкреслюється соціальний статус, керівники й підлеглі вважають себе належними до різних категорій індивідів, що мають спеціальні права та привілеї.

Ухилення від невизначеності характеризує намагання людей уникнути ситуацій, у яких вони непевно почуваються. Люди, що не сприймають невизначеності, характеризуються активністю, схильністю до ризику, емоційністю, нетерпимістю; сприйняття невизначеності робить людей толерантними, рефлексивними, неагресивними.

¹ Економіка підприємства: підруч. / Швиданенко Г. О., Васильков В. Г., Гончарова Н. П. [та ін.]; за заг. ред. Г. О. Швиданенко. К.: КНЕУ, 2009. С. 100.

Мужність зумовлюється ступенем переважання таких цінностей, як завзятість, гроші й речі, відсутність уваги до інших; жіночність визначається співчуттям, емоційною відкритістю, взаємозалежністю.

На основі обробки більше ста тисяч анкет, використовуючи методи статистичного аналізу, Г. Хофштеде виокремив вісім моделей управління для 40 країн, що характеризуються різними співвідношеннями кількісних значень наведених критеріїв. Ці моделі є в таких групах країн:

- розвинені латинські (високий рівень PDI, UAI, середній IDV, MAS);
- менш розвинені латинські (високий рівень PDI, UAI, низький IDV, MAS);
- Японія (високий рівень UAI, MAS, середній PDI, IDV);
- менш розвинені азіатські (високий PDI, середній MAS, низькі UAI, BDV);
- близькосхідні (високий рівень PDI, UAI, середній MAS, низький IDV);
- германські (середній рівень UAI, IDV, MAS, низький PDI);
- англосаксонські (високий рівень IDV, MAS, низький PDI, UAI);
- нордичні (середній рівень UAI, IDV, низький PDI, MAS)¹.

На жаль, вітчизняну модель управління підприємствами, з огляду на відносно невеликий період її ринкового функціонування, учені-економісти не визначають. Вони лише зазначають, що завданням менеджерів є її формування як на загальнонаукових засадах, так і на основі національних особливостей, не допускаючи формального перенесення іноземного досвіду менеджменту, який суперечить українській культурі².

Важко знайти формальне визначення та характеристику вітчизняної моделі управління підприємствами і в працях учених фахівців з господарського права³. Так, відомий своїми дослідженнями з удо-

¹ Економіка підприємства: підруч. / Швиданенко Г. О., Васильков В. Г., Гончарова Н. П. [та ін.]; за заг. ред. Г. О. Швиданенко. К.: КНЕУ, 2009. С. 100-101.

² Там саме. С. 101.

³ Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія. К.: МАУП, 2005. 336 с.;

Щербина В. С. Господарське право: [підруч.]. К.: Юрінком Інтер, 2003. 480 с.;

Вінник О. М. Господарське право: [курс лекцій]. К.: Атіка, 2004. 624 с.

сконалення державної регуляторної політики О.Х. Юлдашев лише визначає риси та особливості управління підприємствами, а саме він зазначає: «що несправедлива державна політика, несправедливі, неякісні державно-політичні рішення, бюрократизація державних інституцій та негативний вплив на економіку країни з боку міжнародних фінансових організацій є чинниками конфліктогенності в перехідному суспільстві, призводять до соціальної напруженості, кризи права і влади у державі, а отже до суттєвих загроз національній безпеці»¹. При цьому учений робить правильний теоретичний висновок, що розроблення теоретико-методологічних засад державної регуляторної політики, спрямованих на забезпечення справедливості та високої якості ДПР, які не суперечать асquis, є важливим чинником, складовою національної безпеки².

Отже, враховуючи зазначене, можна стверджувати, що навіть теоретичне визначення, а потім і практичне створення оптимальної вітчизняної моделі управління підприємствами є одним із важливіших завдань правової науки та однією з найвагоміших складових економіки країни. Тому, як правильно підкреслює сучасний дослідник цього напрямку регулювання підприємницької діяльності А.С. Ластовецький³, вдосконалення організаційно-правового впливу, тобто необхідність забезпечення оптимального балансу між регулюванням економічних процесів і ринкової саморегуляції за допомогою впровадження відповідних організаційних та правових інструментів, видається найактуальнішою проблемою сьогодення української економічної реформи та її правового забезпечення.

Ураховуючи беззаперечний факт, що підприємництво є матеріальною основою економіки держави, а також враховуючи те, що державне управління і державне регулювання є поняттями однорідними, звернемо увагу на слушне твердження О.П. Рябченко про те, що: «проблема державного управління економікою є комплексною». Комплексність, на її думку, означає, що, насамперед, повинен бути чітко визначений понятійний апарат, всебічно досліджений правовий

¹ Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія. К.: МАУП, 2005. С. 89.

² Там саме. С. 89.

³ Ластовецький А. С. Організаційно-правові засади підприємницької діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К.: Київський юридичний ін-т, 2005. С. 161.

статус державних органів, уповноважених на здійснення державного управління економікою (суб'єкт управління), взаємозв'язки та місце кожного органу в системі державних органів, а також об'єкт управління – економіка України. Щодо останнього – необхідним постає уточнення змісту економіки, оскільки визначення її як народного господарства за умов багатьох рівноправних форм власності вимагає подальшого дослідження та поглиблення поняття «економіка»¹.

Думку О.П. Рябченко органічно продовжує В.В. Добровольська, яка робить висновок² зміст якого полягає у тому, що держава об'єктивно зацікавлена в ефективному та стабільному функціонуванні суб'єктів підприємництва, а також у позитивних результатах їхньої діяльності. Державне регулювання діяльності суб'єктів підприємництва має бути продуманим і збалансованим. При цьому співвідношення публічних і приватних інтересів при державному регулюванні підприємницької діяльності має виявлятися в такому державному впливі, який надає можливість суб'єктам підприємництва ефективно розвиватися і при цьому забезпечує необхідні потреби й інтереси як громадян так і органів публічного управління.

Звісно, розвиток підприємництва є одним із найголовніших чинників створення ефективної економіки. Це було зрозуміло ще на початку 90-х років ХХ століття, що видно з програмних нормативно-правових актів того часу³, це зрозуміло й нині, що видно з сучасних нормативно-правових актів стратегічного спрямування⁴.

Але як свідчить сучасний світовий досвід, досягнути конкурентоспроможного стану економіки неможливо без забезпечення раціонального балансу між державним регулюванням економічних процесів і саморегуляцією внутрішнього ринку. Визначення ефективних економічних й правових засобів та заходів є сучасним завданням науко-

¹ Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2000. С. 353.

² Добровольська В. В. Правові засади регулювання підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк: Ін-т екон.-прав. досл. НАН України, 2007. С. 184.

³ Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки: за станом на 1.11.1990 р. // Відомості Верховної Ради України. 1990. № 48. Ст. 632.

⁴ Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020". Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 27.05.2018).

вців, державних діячів, всього суспільства. З цієї теми вітчизняні вчені В.В. Цветков, І.О. Кресіна, А.А. Коваленко влучно зазначають, що слабка неефективна діяльність держави в особі її компетентних органів, скорочення *державної* (курсив автора. – О.Б.) економічної ролі не лише уповільнює процес формування цивілізованого ринку, а й призводить до згортання активної діяльності у соціальній сфері, яке спричиняє гальмування людського розвитку, більше того – не забезпечує збереження його на попередньому рівні. Окремими *державними діячами і ученими неправильно тлумачиться ідея відносного скорочення державного втручання в економіку й інші сфери життя українського суспільства* (курсив автора. – О.Б.)¹. До того ж в умовах так званого «перехідного» періоду (який в Україні вже триває чверть століття) діє доведений принцип, обґрунтований науковими дослідженнями: чим більше країна відстає економічно, тим більш впливовою має бути роль державного управління в сфері економіки, та її матеріальної основи підприємництва².

Загалом погоджуючись із цими думками, напевно, що, з огляду на такі чинники, як менталітет вітчизняних чиновників, кумівство в органах публічного управління, корупційні традиції, несамотійність прийняття управлінських рішень посадовими особами на центральному і місцевому рівнях та ін., вплив державного управління у сфері господарсько-правових відносин повинен бути обґрунтованим науково, законодавчо визначеним та, що дуже важливо, оскільки збереже від можливих помилок. Цей управлінський (все частіше регуляторний) вплив повинен застосовуватись лише в доцільних випадках. У разі, якщо державне втручання не є обґрунтованим економічно або

¹ Цветков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: [монографія]. К.: Ін Юре, 2003. С. 6.

² Акімова І. М. Проблеми української економіки: внутрішні суперечності чи результат світової фінансової кризи?: матер. експ. диск., 17 жовт. 2008 р.; [за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла]. К.: НІСД, 2008. С. 30-35;

Бураковський І. В. Проблеми української економіки: внутрішні суперечності чи результат світової фінансової кризи?: матер. експ. диск., 17 жовт. 2008 р.; [за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла]. К.: НІСД, 2008. С. 42-45;

Рубан Ю. Г. Проблеми української економіки: внутрішні суперечності чи результат світової фінансової кризи?: матер. експ. диск., 17 жовт. 2008 р.; [за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла]. К.: НІСД, 2008. С. 16-20.

не викликане надзвичайними обставинами, його не потрібно застосовувати.

Історично початком деякої декларативної лібералізації регулюючого впливу держави в сфері економіки та підприємництва можна вважати прийняття Концепції переходу України до ринкової економіки, схваленої у 1990 р. Верховною Радою України. Згідно з цим програмним документом, метою державного регулювання економіки є досягнення ефективного, поступового та стабільного розвитку, яке на той час повинно було забезпечуватися плановою, управлінською, контрольною діяльністю центральних органів виконавчої влади України¹. У той самий час у науці адміністративного та господарського права з середини дев'яностих років минулого століття з'являються думки про співвідношення понять «державного управління економікою (та підприємництвом)» і «державного регулювання економікою (та підприємництвом)» При цьому думки вчених схиляються на користь останнього визначення² та ін..

Регулювання державою правовідносин у сфері економіки та підприємництва продовжилось шляхом прийняття Закону України «Про підприємництво» від 01.09.1991 р., який уперше визнавав підприємництво на законодавчому рівні. У той час був утворений такий центральний орган державної виконавчої влади, як Держпідприємництво, основним завданням якого була реалізація державної політики в сфері підприємництва. Було затверджено Програму державної підтримки підприємництва та Комплексний план реалізації Програми державної підтримки підприємництва³, виданий Указ Президента

¹ Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки: за станом на 1.11.1990 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90>

² Кувшинов Е. С. Нормативное регулирование защита внутреннего рынка от нечестных методов торговли. Государство и право. 1997. № 7. С. 60;

Мамутов В. К. Сближение современных систем правового регулирования хозяйственной деятельности. Государство и право. 1996. № 8. С. 43;

Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. О., 1998. – С. 100.

³ Програма державної підтримки підприємництва та Комплексний план реалізації Програми державної підтримки підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. № 201 (Постанова втратила чинність 03.04.1996 р на підставі Постанови КМ № 404 від 03.04.1996 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=201-93-%EF>.

України «Про реформування системи державної підтримки підприємства»¹, інші нормативно-правові акти. Конституція України 1996 р. закріпила право на здійснення підприємницької діяльності. У подальшому, з метою забезпечення єдиної державної політики у сфері малого підприємництва, Кабінетом Міністрів України була затверджена Концепція державної політики розвитку малого підприємництва, прийняті Закони України «Про державну підтримку малого підприємництва»², «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні»³, «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»⁴; з метою зменшення впливу державних органів на підприємницьку діяльність прийнято Укази Президента «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності»⁵, «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва»⁶, Господарський та Податковий кодекси України⁷ тощо. Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9.12.2010 р. ліквідовано Держпідприємство України як центральний орган державної виконавчої влади, функції якого і до

¹ Про реформування системи державної підтримки підприємства: Указ Президента України від 15 березня 1995 р. № 226/95: за станом на 01.08.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/226/95>.

² Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19.10.2000 р. № 2063-III: за станом на 19.04.2012 р. (Закон втратив чинність 19.04.2012 р. на підставі Закону України від 22.03.2012 р. № 4618-VI // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 51-52. Ст. 447.

³ Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні: Закон України від 21.12.2000 р. № 2157-III: за станом на 10.06.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 7. Ст. 35; 2010. № 37. Ст. 496.

⁴ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV: за станом на 1.01.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 9. Ст. 79.

⁵ Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України від 23.07.1998 р. № 817/98 зі змінами від 08.06.2004 р. : за станом на 08.06.2004 р. // Урядовий кур'єр. № 80. 1998. 28 липня.

⁶ Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємства: Указ Президента України від 12.05.2005 р. № 779/2005: за станом на 12.05.2005 р. / Офіційний вісник України. 2005. № 49. Ст. 24.

⁷ Господарський кодекс України: за станом на 09.06.2019 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське видавництво, 2019. – 192 с.;

Налоговий кодекс України: по состоянию на 4.08.2019 г. // Бизнес-Бухгалтерия. – 2019. – № 1–2 (988-989).

нині покладені на Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України та Державну реєстраційну службу України, яка була ліквідована 31.03.2015 р., нині у складі Міністерства юстиції функції з реалізації державної політики у сфері реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців покладені на Департамент державної реєстрації та нотаріату¹.

Тут варто також нагадати слушну думку публіциста І. Соломко та вітчизняного дослідника-економіста А.Є. Жарікова, які яскраво констатують і доказують², що, зважаючи на досвід провідних країн, національні суб'єкти підприємництва за наявності державної підтримки значно швидше розвиваються та займають провідні місця на світовому ринку. В той самий час державні органи управління та підприємства повинні утримувати баланс взаємовідносин та не переходити через межу між державною підтримкою та відвертим протекціонізмом. Органи державного управління повинні чітко розрізняти ці поняття, безпомилково визначати обставини, за яких можна застосувати ці заходи та передбачати наслідки, до яких вони можуть призвести. Різниця полягає в тому, що за запровадження політики державної підтримки вітчизняним підприємствам пропонуються додаткові матеріальні та нематеріальні засоби, за допомогою яких підприємства можуть підвищувати свою конкурентоспроможність. У той же час на відміну від політики державної підтримки, протекціоністські дії захищають підприємства від жорсткої конкуренції з боку потужних іноземних підприємств та дають змогу вітчизняним підприємствам зміцнити свої позиції на внутрішньому ринку. Однак тривале застосування протекціоністських заходів призводить до зниження конкурентоспроможності підприємництва, сповільнення темпів зростання бізнесу та загалом – відставання економіки країни у технологічному та інноваційному розвитку³. Як це може відбуватися в Україні, де, наприклад, підприємства вугільної галузі називають «чорною діркою». Що має під собою підстави. Так, наприклад, з 2007-го по

¹ Департамент державної реєстрації та нотаріату. офіційний веб-сайт. URL: http://old.minjust.gov.ua/str_cent (дата звернення: 27.05.2018).

² Соломко І. Угольная дыра / Корреспондент. 2012. № 39 (527). 5 октября.; Жаріков А. Є. Утворення галузевих об'єднань як механізм формування вітчизняних транснаціональних компаній. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 7. С. 103-110.

³ Багрова І. В., Редіна М. І., Власюк В. Є. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: [підруч. для вузів]. К.: Центр навчальної літератури, 2004. С. 17, 572-577.

2011-й рр. підприємства вугільної галузі України отримали у вигляді інвестицій в основний капітал 3,6 млрд грн. Майже стільки же було виділено на технічне переоснащення вугле- і торфопереробних підприємств. У 2011р. вугледобувної галузі з держбюджету виділено 10,5 млрд грн., у 2012 р. 11 млрд грн.¹ З таким тягарем важко розраховувати на швидку ефективність економічних реформ у інших галузях підприємництва. Але величезна кількість робітників, які зайняті на підприємствах вугільної галузі потребує працевлаштування та іншого соціального забезпечення у випадку, як що влада наважиться на проведення реформ аналогічним реформам М. Тетчер, що були проведені у вугільної галузі Великої Британії у 80-ті роки минулого століття.

Значне коло науково-теоретичних та практично-прикладних праць як науковців, так і державних діячів присвячено проблемі лібералізації політики з розвитку та державної підтримки малого підприємництва. Вона розглядається ними як один із основних та швидко діючих шляхів оздоровлення економіки².

Аналізуючи теоретичні розробки з визначення поняття державної підтримки підприємництва, визначає це поняття О.В. Клим. На її думку³, державна підтримка підприємництва – це комплекс правового, організаційного, ресурсного, соціального та іншого забезпечення державою процесу створення необхідних умов становлення та розвитку конкурентоспроможного підприємництва. Загалом можна вважати це визначення вдалим, але не зовсім повним.

Ще більш звужено дивиться на зміст зазначеної дефініції М.В. Ковальова⁴. Визначаючи функції держави з підтримки підприємництва, вчена до складових функцій держави з підтримки підприємництва відносить лише:

¹ Соломко І. Угольная дыра / Корреспондент. 2012. № 39 (527). 5 октябрю; Жаріков А. Є. Утворення галузевих об'єднань як механізм формування вітчизняних транснаціональних компаній. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 7. С. 103-110.

² Червона О. Ю. Державне регулювання розвитку малого підприємництва в умовах трансформації економіки України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Л., 2007. С. 389-396.

³ Клим О. В. Адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. С. 113.

⁴ Ковальова М. В. Адміністративно-правові режими підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2007. С. 171.

а) інформаційно-аналітичну та планово-прогностичну підтримку;
б) організацію і контроль за виконанням прийнятих державними органами нормативно-правових приписів;

в) формування і забезпечення реалізації цільових програм з підтримки та сприяння розвитку підприємництва.

Також М.В. Ковальова стверджує¹, що до завдань правового регулювання підприємницької діяльності, окрім додержання публічних інтересів, слід також віднести: створення сприятливих умов для розвитку приватної ініціативи шляхом інституціонального розвитку ринкових механізмів; компенсацію можливого негативного впливу у процесі формування нової системи господарювання.

Це останнє твердження вказує на приналежність ученої до прихильників жорсткого державного регулювання підприємницької діяльності. Категорично та повністю ці твердження прийняти важко, оскільки нині інституціональний розвиток ринкових механізмів є прерогативою ринкової саморегуляції, а компенсація можливого негативного впливу в процесі формування нової системи господарювання притаманна найбільш високо розвиненим країнам з соціально орієнтованою економікою і, на жаль, ще тривалий час може бути лише мрією для нашої держави.

Нині, державна підтримка підприємництва в Україні не обмежується тими напрямками діяльності на які вказує О.В. Клим і М.В. Ковальова, – це не тільки планування, забезпечення, контроль за виконанням прийнятих державними органами приписів та ін., про що наголошують молоді вітчизняні вчені, але і в багатьох випадках невтручання державних органів у сферу підприємництва. Тому визначення поняття державної підтримки підприємництва може бути предметом наукової дискусії, але в практичній площині корисніше змінити прикінцеве положення ст. 47 «Загальні гарантії прав підприємців» Господарського кодексу, додавши до п. 6 наступне: «Держава зобов'язується не втручатись у господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності, а також в адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, за винятком випадків, що передбачені за-

¹ Ковальова М. В. Адміністративно-правові режими підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2007. С. 171.

конодавством України». А також у п. 1. ст. 48 «Державна підтримка підприємництва» Господарського кодексу після слів «З метою створення сприятливих організаційних і економічних» додати слова «та інших» умов (далі по тексту). Останнє доповнення підкреслить, що нині державна підтримка підприємництва може вимагати також інформаційних, методичних, екологічних, фінансових та інших умов для розвитку підприємництва.

Нині у цьому ж контексті варто підтримати думку тих учених ¹, які підкреслюють негативний вплив на стан національної економіки макроекономічної та політичної нестабільності, мікроекономічної невпевненості суб'єктів господарювання на фоні світових кризових явищ.

Мінімізація негативного впливу зазначених чинників можлива шляхом створення оптимально корисних правил поведінки щодо регулюючого впливу держави у сфері господарсько-правових відносин. На законодавчому рівні практично-корисним було б прийняття правової норми, яка б, наприклад, передбачала заборону внесення змін до системи та порядку оподаткування протягом одного року (що підтверджується авторським опитуванням підприємців Києва і Київської області – див. Додатки) та попередження заздалегідь про подібні зміни не пізніше як за квартал до їх введення з відповідними ретельними роз'ясненнями компетентних державних органів. У цьому ж сенсі, з позиції впливу теорії на практику, логічним виглядає доповнення статті 6 Господарського кодексу «Загальні принципи господарювання» принципом наступного змісту: «не протиставлення законності та економічної доцільності». В разі запровадження даного принципу до чинного законодавства та в випадку його дотримання нормотворчими органами України будуть зведені до мінімуму випа-

¹ Воротін В. Є. Проблеми української економіки: внутрішні суперечності чи результат світової фінансової кризи?: матер. експ. диск., 17 жовт. 2008 р.; [за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла]. К.: НІСД, 2008. С. 20-22;

Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України / [М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Т. І. Єфименко та ін.]. К.: НДФІ, 2004. 712 с.;

Єфименко Т. И. Институт финансового права в контексте модернизации государственных финансов Украины. Выступление на пленарном заседании Международной научно-практической конференции «Финансовое право в XXI веке: достижения и перспективы», 05.10.2011. Ирпень: НИИ финансового права НУГНС Украины, 2011.

дки прийняття законодавчих положень¹, які змушують вітчизняних суб'єктів підприємництва іти в тінь. Зазначена норма Податкового Кодексу України, що забороняла відносити грошові розрахунки з фізичними особами-суб'єктами підприємництва до видатків підприємства, лише гальмувала розвиток вітчизняного підприємництва та повинна була бути скасованою. Це також побічно підтверджується стовідсотковим згаданим опитуванням вітчизняних підприємців. Це, мабуть, зрозуміла і влада України, прийнявши зміни до Податкового Кодексу, які в свій час набрали чинності з 1.01.2012 р.

Згідно з чинним законодавством України, основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є:

- державне замовлення;
- ліцензування, патентування і квотування;
- технічне регулювання;
- сертифікація та стандартизація;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій².

Стосовно згаданої норми правильну та своєчасну пропозицію робить В.В. Добровольська, уточнюючи перелік основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності шляхом закріплення в ч. 2 ст. 12 ГК України невичерпного переліку засобів регулюючого впливу держави на господарську діяльність, тобто доповнення ч. 2 абзацом такого змісту: «інші засоби регулюючого впливу держави на суб'єктів господарської діяльності визначаються законом за умови додержання основних принципів господарювання».³

Але з позиції теорії права останнє доповнення ч. 2 ст. 12 ГК України, яке робить вітчизняна учена, потребує уточнення в тому

¹ Налоговый кодекс Украины: по состоянию на 4.12.2019 г. / Бизнес-Бухгалтерия. 2013. № 1–2 (988-989). Ст. 139.1.12.

² Господарський кодекс України: за станом на 09.06.2013 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. К.: Парламентське видавництво, 2019. Ст. 12.

³ Добровольська В. В. Правові засади регулювання підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк: Ін-т екон.-прав. досл. НАН України, 2007. С. 186.

сенсі, що держава впливає не на суб'єктів господарської діяльності, а на їхню поведінку. З цією зміною запропоноване доповнення ч. 2 ст. 12 ГК України заслуговує уваги законодавця.

В той же час з позицій лібералізації та оптимізації регулюючого впливу держави в сфері підприємництва ніяк не можна погодитись з висновками В.В. Добровольської, яка є фахівцем з господарського права, проте, враховуючи наступні висновки, схиляється до закріплення у законодавстві принципів та завдань, які більш властиві державному директивному управлінню. Мається на увазі наступні твердження. Так, для подальшого упорядкування державного регулювання цін В.В. Добровольська пропонує¹ доповнити Закон України «Про ціни та ціноутворення» ст. 3, у якій визначити наступні цілі державного регулювання цін, зокрема: контроль рівня інфляції; сприяння формуванню конкурентного середовища; створення соціально орієнтованої системи цінового регулювання щодо товарів і послуг першої необхідності; узгодження інтересів товаровиробника, покупця і держави; забезпечення економічної безпеки країни; захист вітчизняного товаровиробника; захист найменш забезпечених верств населення від необґрунтованого росту цін на товари першої необхідності; створення умов для нормальної конкуренції; державний вплив на діяльність підприємств-монополістів та обмеження їх діяльності; обмеження інфляційного росту цін у результаті виникнення товарного дефіциту, різкого росту цін на фактори виробництва; підтримка цінових пропорцій. Крім цього, для забезпечення інтересів суб'єктів підприємництва запропоновано² доповнити ст. 5 Закону України «Про стандартизацію» такими принципами: максимальне врахування законних інтересів зацікавлених осіб при розробці стандартів застосування міжнародних вимог до стандартів як основи розробки національних стандартів, за винятком випадків, установлених законом; неприпустимість створення перешкод виробництву, обороту продукції в більшій мірі, ніж це необхідно для досягнення поставлених перед стандартизацією цілей; неприпустимість установлення ста-

¹ Добровольська В. В. Правові засади регулювання підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк: Ін-т екон.-прав. досл. НАН України, 2007. С. 188.

² Там саме. С. 187.

ндартів, що суперечать технічним регламентам; забезпечення умов для однакового застосування стандартів.

Деякі з наведених висновків В.В. Добровольської непереконливі з точки зору обґрунтування та практичного дотримання. Деякі з наведених принципів та завдань у тій чи іншій формі (хоча і не дослівно) передбачені чинним законодавством та є нормативною основою, на якій ґрунтується діяльність окремих органів виконавчої влади в Україні.

Також у сенсі непереконливого наукового обґрунтування та маловірогідного практичного застосування не можна не зупинитись на твердженні А.С. Ластовецького, який вважає, що з метою забезпечення необхідних умов для ефективної реалізації належних підприємцям прав, свобод і захищених законом інтересів важливо задіяти увесь комплекс юридичних засобів (*не перераховуючи, яких саме, хоча юридичні засоби можуть бути доречними та недоречними; обґрунтованими та волюнтаристськими та ін.* – тут і далі примітка і курсив автора. – О.Б.). Потрібне здійснення найважливіших кодифікаційних робіт у галузі, насамперед, адміністративного права (*яких саме, і чи потрібна ця кодифікація, і яка кодифікація є найважливішою?* – примітка і курсив автора. – О.Б.), які б регулювали відносини контролю у сфері виконавчої влади, у сфері управлінських (адміністративних) послуг тощо, тобто спрямованих на забезпечення адміністративної реформи та наступного виконання її результатів.¹

Суперечливою є також пропозиція прийняття Закону України «Про основні засади здійснення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання в Україні», що, на думку А.С. Ластовецького,² дасть змогу вперше ефективно розв'язати проблему проведення перевірок суб'єктів підприємництва, визначивши вичерпний перелік компетентних органів та прозорі процедури здійснення цих перевірок. Аналогічні пропозиції практично одночасно лунають з боку учених-політологів, які також досліджують проблеми удосконалення державного регулювання економіки з метою покращення добробуту насе-

¹ Ластовецький А. С. Організаційно-правові засади підприємницької діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К.: Київський юридичний ін-т, 2005. С. 173.

² Там саме. С. 174.

лення. Так, наприклад, Ф.П. Шульженко¹ теж пропонує прийняти окремий Закон «Про юридичну відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності», який, на його погляд, стане реальним механізмом протидії тіньовій економіці. Учений не конкретизує власну пропозицію, але і у такому загальному вигляді з нею погодитися теж важко, оскільки різні види юридичної відповідальності суб'єктів господарювання в Україні вже на час внесення даної пропозиції були передбачені як КУпАП, так і ККУ. Ці вищезазначені пропозиції вітчизняних вчених об'єднує одне бажання – вирішити болючу проблему шляхом прийняття спеціального правового акту.

Зазначену А.С. Ластовецьким, Ф.П. Шульженко та іншими ученими проблему дійсно слід врегулювати на законодавчому рівні, але зробити це можна та потрібно менш трудомістким способом, а саме, передбачивши обмеження кількості перевірок суб'єктів підприємництва у різних сферах підприємницької діяльності й для різних суб'єктів господарювання – прийнявши відповідну норму (норми) в Розділі 2 Господарського кодексу «Основні напрями та форми участі держави й місцевого самоврядування у сфері господарювання». В протилежному випадку – випадку прийняття пропозиції вченого-адміністративіста А.С. Ластовецького – та подібної пропозиції вченого-політолога Ф.П. Шульженка для досягнення розумної мети – ефективної реалізації належних підприємцям прав, свобод і захищених законом інтересів, з одного боку, непереконливо виглядає заклик до збільшення потужного впливу держави на підприємницьку діяльність, а, з іншого боку, також непереконливо пропонується закріпити цей вплив на законодавчому рівні.

Роблячи також не зовсім обґрунтовану пропозицію законодавцю, намагання здійснити вичерпну класифікацію дозволів демонструє вчена-адміністративіст І.В. Солошкіна², яка пропонує закріпити в Законі України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» поняття «дозвіл», визначивши його як акт, прийнятий уповноваженими органами і який охоплюється дозвільною системою у сфері господарської діяльності. Усі інші акти, крім ліцензії, які не

¹ Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації: монографія. К.: КНЕУ, 2007. С. 52.

² Солошкіна І. В. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності щодо підприємництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2007. С. 172.

охоплюються названою системою, доцільно, на думку вченої, запропонувати назвати дозвільними документами. До них І.В. Солошкіна віднесла¹: а) ліцензію, б) дозволи, які надаються у сфері захисту економічної конкуренції, в) дозволи, які надаються для операцій зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими матеріалами й речовинами, сильнодіючими отруйними речовинами, г) дозволи у сфері використання ядерної енергії. Аналогічних позицій дотримується П. Пальчик², який робить подібні обґрунтування та пропозиції, але відносно поняття «ліцензія».

У часи інновацій, стрімких змін технологій, появи нових видів господарської діяльності законодавчий перелік дозволів, ліцензій та інших документів дозвільного характеру не повинен бути вичерпним. Тому слід визнати, що в даному випадку визначення законодавця стосовно поняття «документ дозвільного характеру», тобто «дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності, без якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності»³, нині є більше вдалим, ніж пропонується І.В. Солошкіною та П. Пальчуком, а запропоновані ними висновки та класифікація можуть бути предметом лише наукової дискусії.

4.3. Державне регулювання господарсько-правових відносин як інструмент побудови держави з соціально-орієнтованою економікою

Беззаперечно та очевидно, що регулювання підприємницької діяльності (економіки тощо) повинно бути органічно пов'язано з регулюванням соціального середовища. Це безспідставно обґрунтову-

¹ Там саме.

² Пальчук П. Тенденції розвитку інституту ліцензування за законодавством України. Підприємництво, господарство і право. № 7. 2010. С. 73–75.

³ Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV: за станом на 29.01.2020 р. Законодавство України: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> (дата звернення: 08.06.2020).

ється тим, що регулюванням соціальних процесів є потужним чинником формування попиту, а без впливу на попит, як зазначає учений-економіст М.М. Мельник¹, економічне регулювання є суттєво обмеженим у можливостях підприємництва. Специфіка структури економічної діяльності людини полягає в її означеності економічною сферою буття і виявляється, як правильно підкреслює вітчизняна дослідниця проблем з соціальної філософії О.В. Амінова², у відношеннях наступних компонентів: мотивації, цілі, засобів, результату та самого процесу діяльності, що безумовно, властиво для сфери господарсько-правових відносин – матеріальної основи економіки. В той час деякі відомі вітчизняні учені-економісти актуально зазначають³, що накопичені в Україні соціальні проблеми за своєю гостротою та вагомістю наслідків набувають загроз національній безпеці, а також що державне сприяння розвитку соціального підприємництва, насамперед, передбачає його нормативно-правове регламентування. Крім того, певних структурних змін потребує система бюджетних видатків у напрямі посилення фінансової підтримки соціального підприємництва⁴, оскільки суто індустріальне суспільство кінця ХІХ – початку ХХ століття поступово поступається місце суспільству, яке засновано на інноваціях, заснованих на сучасних знаннях.

Вочевидь, в Україні гостро постало питання не лише правового захисту соціально-економічних прав, а й їх реального забезпечення, що значною мірою залежить від рівня розвитку економіки, здійснення державно-правових реформ. Ідеться, по суті, про відчутне розширення сфери соціальних перетворень, органічне поєднання інструментів економічної і соціальної політики в єдиний функціональний механізм, бо штучне розмежування відповідних сфер є чи не найвразливішим сегментом здійснюваних реформ в Україні. Як правильно

¹ Мельник М. М. Податки в системі державного регулювання економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Л., 2009. С. 13.

² Амінова О. В. Соціально-ціннісний зміст економічної діяльності людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03. «Соціальна філософія та філософія історії». К., 2010. С. 12-13.

³ Тропіна В. Б. Фіскальне забезпечення реалізації соціальної функції держави в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». К., 2009. С. 24.

⁴ Там саме. С. 28.

підкреслює молодий вітчизняний дослідник проблем теорії державного управління Ю.Д. Юрченко¹, формування соціальної держави в нашій країні відбувається за відсутністю гарантованого забезпечення цього процесу, в умовах одночасного становлення принципів правової держави. Тому розбудову української держави, за беззаперечно влучним ствердженням вітчизняного ученого, треба розглядати у нерозривній єдності соціальної держави з правовою.

Реформування системи соціального захисту населення, як зазначає Г.А. Пікалова², зіштовхується з рядом труднощів, тому що попередньо не була розроблена стратегія і тактика державного регулювання соціальних процесів, затяглося створення законодавчої і нормативно-правової бази соціального захисту, внаслідок чого *роль держави як гаранта соціального розвитку суспільства звелася до мінімуму, що безумовно характерно і для вітчизняної сфери підприємництва* (примітка і курсив автора. – О.Б.). Вірогідним припущенням щодо взаємозв'язку зазначеної проблеми та проблеми державних дотацій у вугільну галузь України (про що зазначалося у попередньому підрозділі) буде те, що вагомою складовою болючих реформ, потрібних підприємствам вугільної галузі може стати саме застосування адміністративно-правових засобів та заходів у цій галузі, з беззаперечним застосуванням засобів як державного так і громадського контролю. Це питання стосується як стратегії, так і тактиці державного регулювання соціальних процесів в українському суспільстві.

Одною з головних функцій вже суто державної стратегії, на думку Я.А. Жаліло³, загалом є впровадження схеми суспільної поведінки, яка сприятиме пошуку компромісу між інтересами економічних суб'єктів і пріоритетами, завданнями, напрямками економічної стратегії держави. Державна економічна стратегія має забезпечити кваліфіковане комбінування децентралізованих за своєю суттю дій суб'єктів господарської діяльності. Економічна стратегія виробляє

¹ Юрченко Ю. Д. Управління в сфері соціального захисту населення: організаційно-правовий аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. К., 2005. С. 15.

² Пікалова Г. А. Управління системою соціального захисту населення в умовах трансформаційної економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01. Донецьк, 2003. С. 169.

³ Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.

довгострокові правила та прийоми, які забезпечують економічну ефективність досягнення стратегічних цілей; правила й прийоми досягнення стратегічних цілей, які базуються на формуванні зацікавленості всіх учасників процесу розробки та реалізації стратегічної програми в ефективному досягненні цих цілей. Таким чином, як правильно робить висновок Я.А. Жаліло¹, державна політика надає стихійному суто ринковому розвитку певної організованості, координуючи дії окремих суб'єктів.

У цьому ж напрямі Ю.Д. Юрченко² намагається визначити складне поняття «соціальна держава», під якою розуміє таку державу, яка чесно прагне розвиватися в умовах стабільної та розвиненої цивілізованої економіки й демократичної політичної системи, забезпечити умови для гідного життя та вільного розвитку людини, створити дієву систему соціально-економічних прав людини та громадянина, соціальної захищеності всіх верств населення, надаючи приблизно однакові можливості самореалізації особистості.

Основні напрями соціальної політики щодо соціального захисту в Україні Ю.Д. Юрченко³, на жаль, визначає вичерпно, а саме: ріст доходів та підвищення рівня життя громадян; зайнятість громадян і стан ринку праці; загальнообов'язкове державне соціальне страхування, пов'язане з трудовою діяльністю; окремі грошові виплати та пенсії; допомоги сім'ям з дітьми; адресні соціальні допомоги малозабезпеченим сім'ям; надання житлових субсидій; компенсації та пільги тим, хто постраждав від техногенно-економічних і природних катастроф особистості. Щодо напрямів державного забезпечення в умовах кризи учений-економіст Г.О. Швиданенко зазначає, що багатогранність засобів менеджменту з протидії кризовим проявам передбачає здійснення великої кількості різноманітних робіт. За однорідністю вчений об'єднує їх у відповідні комплексні й однорідні заходи. Серед цих заходів антикризової діяльності підприємства Г.О. Швиданенко виокремлює такі групи:

- превентивні антикризові заходи;

¹ Там саме. С. 30-31.

² Юрченко Ю. Д. Управління в сфері соціального захисту населення: організаційно-правовий аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. К., 2005. С. 19.

³ Юрченко Ю. Д. Управління в сфері соціального захисту населення: організаційно-правовий аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. К., 2005. С. 20.

- заходи, спрямовані на розроблення сценаріїв розвитку кризи на підприємстві;
- дії, спрямовані на обґрунтування стратегій антикризового управління у разі реалізації сценаріїв локалізації кризових явищ¹.

Як бачимо, у цих висловлюваннях вітчизняних учених немає згадок про практичні шляхи реалізації названих заходів і напрямів.

Окреслити завдання щодо формування ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки намагається Ф.П. Шульженко², який пріоритетними завданнями в цьому напрямі (та в сенсі даного дослідження тощо) вважає: усунення причин кризи неплатежів; недопущення створення привілейованих умов для окремих комерційних структур; нормативне врегулювання питань щодо: обґрунтованості кредитування підприємств, законності здійснення підприємницьких угод, запровадження юридичних механізмів, які б виключали «рейдерство»; розробку організаційно-управлінських та правових механізмів забезпечення декларування витрат особами різних категорій публічної служби та ін.. Як бачимо, аналізуючи деякі наукові твердження, інколи політолог робить більш практично значущі висновки, ніж його колеги – юристи та економісти.

У цьому контексті вдалими є міркування О.Х. Юлдашева, який у сфері вдосконалення регуляторної політики виділяє проблеми двох класів:

1) несправедливості (неправдивості, неморальності деяких регуляторних актів – їх невідповідність вимогам справедливості, моральності, добросовісності);

2) неякісності цих рішень (їх множинність, спрямованість на вирішення другорядних завдань, дублювання, суперечливість, неоднозначність у тлумаченні правових норм тощо).

Зазначені проблеми, на думку ученого, є достатньо складними, а отже потребують для свого вирішення зусиль з боку науки. Проте, як відмічалось раніше, виникає запитання – з боку якої або яких наук: загальнотеоретичних (філософія права і його теорія) чи галузевих

¹ Економіка підприємства: підруч. / Швиданенко Г. О., Васильков В. Г., Гончарова Н. П. [та ін.]; за заг. ред. Г. О. Швиданенко. К.: КНЕУ, 2009. С. 586-587.

² Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації: монографія. К.: КНЕУ, 2007. С. 52.

(теорія адміністративного або господарського права). Іншими словами, хто має розробляти теоретично-філософські, методологічні положення розв'язання проблем регуляторної політики: представники науки філософії та теорії права або фахівці з адміністративного чи господарського права, задає питання відомий вчений-дослідник проблем господарського права¹.

В ідеалі повинно бути так: положення, які мають універсальний характер, тобто можуть застосовуватися як при розробленні регуляторної політики, так і при вирішенні інших правових проблем, доцільно було б формувати в межах філософії, теорії та методології права. Теоретично-філософські, методологічні положення, придатні лише для формування та реалізації регуляторної політики, мають розроблятися в межах наук адміністративного та господарського права. Але, враховуючи реалії сьогодення, які полягають в тому, що проблеми вдосконалення регуляторної політики потребують негайного вирішення, недоцільно формувати соціальне замовлення певним загальнотеоретичним наукам. Такі положення могли б стати надбанням, змістом теорії наук адміністративного та господарського права². Цю думку О.Х. Юлдашева слід повністю підтримати.

У всьому цивілізованому світі, основними інструментами побудови соціально-орієнтованої економіки за допомогою державного регулювання підприємництва є: виведення підприємства з тіні; мінімізація корупції та оптимізація оподаткування. Кожен із цих напрямів (інструментів), безумовно, заслуговує на окремі дослідження.

Навіть провідні країни світу, незважаючи на потужну економіку та величезний інтелектуальний потенціал, показують обсяг своєї тіньової економіки. Наприклад, США показують її діапазон від 5% до 21 %, Швеція – від 2,5 % до 12 %, Канада – від 3,5 % до 19 %, Італія – від 9% до 19 %, Індія – від 8,5% до 47,5%³.

¹ Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія. К.: МАУП, 2005. 336 с.

² Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія. К.: МАУП, 2005. С. 145-146.

³ Прісняков В. Ф. Тіньова економіка і методи визначення її обсягу. Фінанси України. 2001. № 7. С. 3.

На жаль, чинне податкове законодавство нашої країни не стимулює суб'єкти підприємництва інвестувати капітали в легальну економіку. Навіть не дивлячись на те, що загальна ставка податку (% від комерційної вигоди) в Україні нині дорівнює 37,8 %¹ (для порівняння у 2005 р. – 57,3 %, начебто спостерігається прогрес), тобто рівень податкового навантаження на бізнес в Україні нині складає цивілізовані 37,8 % (що нижче ніж в країнах ЄС – 40,5 %²; для порівняння найбільші податкові навантаження спостерігається в таких країнах як Афганістан, Болівія, Таджикистан, найменші – в Бахреїні, Катарі, Македонії. Як відомо, високе податкове навантаження стимулює приховування реальних обсягів економічної діяльності та її виведення в «тінь». В Україні «найбільший обсяг тіньового товарообороту і послуг був зафіксований у 2000-2002 рр. (82-83%) до загального товарообороту і послуг, у 2006-2007 рр. цей показник виявив тенденцію до зниження від 25 до 40,9%, відповідно. Абсолютне значення тіньового товарообороту різко зросло з 52,6 млрд. грн у 2000 р. до 148,0 млрд. грн. у 2007 р. Обсяг тіньового товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями у 2006-2007 рр. становив 27,0-57,5 млрд. грн., що є, відповідно, 25-41,9% до обсягів загального товарообороту цієї категорії продавців. На підприємствах роздрібною торгівлі (юридичних осіб) тіньовий товарооборот у 2006 р. становив 32,6 млрд. грн., а в 2007 р. – 72,9 млрд. грн. Величина тіньових послуг протягом 2000-2007 рр. перебувала в межах від 13,1 до 17,7 млрд. грн.»³. За розрахунками Мінекономрозвитку у I півріччі 2016 року рівень тіньової економіки склав 38% від офіційного ВВП⁴ (за деякими джерелами ці показники майже вдвічі більші).

¹ Total tax rate (% of commercial profits). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS> (дата звернення: 07.06.2019).

² Total tax rate (% of commercial profits). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS> (дата звернення: 07.06.2019).

³ Гончарук Я. А. , Флейчук М. І. Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи. Економіка і прогнозування. 2009. № 2. С. 14.

⁴ Загальні тенденції тенізації економіки України: офіційний веб-сайт. URL: http://www.google.com.ua/search?q=Зростання+обсягів+тіньового+товарообороту+в+Україні&rlz=1C1NHXL_ruUA727UA727&oq (дата звернення: 27.05.2018).

Зростання обсягів тіньового товарообороту вітчизняні учені-економісти серед іншого пов'язують і з політичною нестабільністю в країні. Щодо стратегії детінізації економіки відомий учений-економіст З. С. Варналій пропонує достатньо традиційні засоби та заходи, а саме:

«1) «амністія» лише тих капіталів, що спрямовуються в інноваційну сферу та деякі інші суспільно значущі пріоритетні сектори;

2) запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності;

3) зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на відтворення людського капіталу;

4) реальне і радикальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності;

5) застосування наявних методичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідація виявлених схем іллегалізації капіталу»¹.

Відстоюючи державницькі позиції слід відверто визнати, що до детінізації економіки та підприємництва України першим кроком з боку держави повинно стати визнання неспроможності самотужки вивести бізнес з тіні. Практично зробити це можна шляхом прийняття Закону «Про проведення податкової амністії», як це робиться у всьому світі (наприклад, в окремих штатах США це можливо не один раз на рік), але в Україні обов'язково у цьому Законі зазначити: строки проведення амністії, державні гарантії, взаємні зобов'язання держави та суб'єктів підприємництва.

Нерідко тіньовий сектор економіки та підприємництва зазвичай використовує потужності державних підприємств, позбавляючи державу значних доходів. Тому другим необхідним кроком організаційно-правової спрямованості з боку держави та суспільства в цьому напрямі повинно стати досягнення розумного балансу між приватизацією та ефективним управлінням державним майном. Досягнути цього на практиці можна лише комплексними заходами як за допо-

¹ Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с.

могою традиційних правових прийомів, так і за участю місцевих громад і суспільства в цілому.

Тінізацію підприємництва посилює також відсутність належного контролю за виконанням видаткової частини державного та місцевих бюджетів, їх недостатня прозорість, зловживання державними коштами та коштами місцевих громад. Подолання цього явища носить також комплексний характер, але основним засобом у цьому плані є бюджетна прозорість – тобто максимально можлива визначеність видатків бюджетів усіх рівнів. Неприпустимо, що Закон «Про бюджет України» вміщується в один номер парламентського чи урядового видання, а аналогічний правовий акт США складається з декількох томів.

Зазвичай у тіньовому секторі економіки відсутні гарантії оплати та охорони праці, соціального страхування тощо, породжуються додаткові умови для залучення частини населення до кримінальних правопорушень. У цьому сенсі адміністративно-правове втручання у сферу господарсько-правових відносин повинно носити допоміжний характер (першочергове значення тут слід приділити кримінально-правовому впливу на сферу господарсько-правових відносин) і полягати в оптимізації функціонування та координації дій таких державних органів як: Міністерство соціальної політики, Державна фіскальна служба України з питань праці, Державна регуляторна служба України, Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України та ін. В цьому напрямі після прийняття Закону «Про проведення податкової амністії» логічним виглядає прийняття «Державної програми протидії тінізації підприємництва».

Визнаючи відсутність «лише властивих для вітчизняної» сфери підприємництва «винаходів» для побудови соціально-орієнтованої економіки одночасно з вищезазначеними основними заходами на центральному та місцевих рівнях слід послідовно максимально реалізувати комплекс традиційно-позитивних заходів щодо правового регулювання у сфері підприємництва, а саме:

- удосконалення чинної правової бази (в тому числі й за допомогою незалежної експертизи) на предмет їх відповідності антикорупційним законам України та впливу на становище тіньової економіки;

- усебічне сприяння розвитку банківської системи як фінансового фундаменту сфери підприємництва;
- забезпечення на всіх рівнях прозорості в діяльності органів публічного управління;
- сприяння розвитку конкурентного середовища та скорочення рівня монополізації виробництва;
- оптимізація компетенції (раціональних обмежень повноважень) регулятивних органів держави та органів місцевого самоврядування щодо втручання у господарську діяльність підприємств з одночасним підвищенням дієвості контрольно-наглядової діяльності органів публічного управління за підприємницькою діяльністю шляхом застосування в основному економічних механізмів відповідальності та банкрутства;
- створення сприятливих умов для легалізації зайнятості власного населення;
- оптимізація управління державним майном та суворого дотримання захисту права власності держави;
- приведення у відповідність з новими економічними, управлінськими та соціальними умовами адміністративного, цивільного, кримінального, господарського, законодавства;
- проведення за допомогою компетентних центральних органів виконавчої влади, включно з правоохоронними органами, постійного моніторингу на фондовому ринку з метою своєчасного виявлення негативних тенденцій, які пов'язані з відмиванням коштів, незаконним вивезенням капіталу з України, з іншими діями (бездіяльністю), що спрямовані на підрив фондового ринку України (це завдання вірогідно можна відобразити у нормативно-правових актах, які регулюють правосуб'єктність відповідних центральних органів виконавчої влади) та ін.

Спираючись на закордонний досвід у цьому ж контексті посилення правового регулювання у сфері господарсько-правових відносин обґрунтовують подібні пропозиції і деякі вітчизняні учені-економісти, на думку яких застосування непопулярних, але обов'язкових до впровадження регуляторних підходів, мінімізація державного фінансового патерналізму, дотримання жорсткого формату ціно- та курсоутворення, формування залежності від зовнішнього фінансування та інші, пов'язані з шоковим проявами, аспекти

зумовили відповідні ускладнення на шляху номінальної та реальної економічної конвергенції молодих держав східної Європи.

При розробленні та впровадженні акомодативної політики спрямованої на пом'якшення шоківих ефектів, зумовлених конвергенційними процесами, Україні потрібно, як зазначає Т.В. Бурлай, «враховувати відповідний досвід постсоціалістичних країн ЄС-27 та адаптувати до власних умов найбільш ефективні (на різних часових інтервалах) підходи протишовкового державного регулювання», зокрема, учений виділяє такі пріоритети, як:

- забезпечення інноваційної реструктуризації економіки загалом і сфери зайнятості зокрема;
- скорочення частки енергомістких виробництв, рівня енергомісткості ВВП.
- нарощення експортного потенціалу та активізація зовнішньої торгівлі;
- підвищення рівня зайнятості у сфері послуг, у тому числі за рахунок розвитку малого та середнього бізнесу;
- створення та контроль за діяльністю спеціальних фондів фінансування структурних змін в економіці;

Водночас Україна має не допустити повторення помилок при реалізації акомодативної політики новоінтегрованими країнами ЄС:

- масштабне застосування адміністративних заходів у антиінфляційній політиці;
- надмірно жорстке курсоутворення, що дестимулює вітчизняних виробників-експортерів;
- різке зростання цін на основні енергоресурси та відсутність достатнього адаптаційного періоду для їх споживачів.

Такий загальний підхід, на думку вченого¹, дозволить уникнути використання не дієвих для економік трансформаційного типу інструментів акомодативної політики та забезпечити її макроекономічну ефективність.

У цьому ж контексті за потрібне треба зазначити, що обов'язковою умовою виведення економіки (та підприємництва) з тіні має бути проведення одночасних послідовних економічних реформ, зокрема послаблення фіскального тиску на функціонування

¹ Бурлай Т. В. Шокові ефекти економічної конвергенції в розвитку новоінтегрованих країн ЄС. Економіка і прогнозування. 2009. № 2. С. 34-35.

легально працюючих підприємства. Усе зазначене підкреслює можливість ефективного застосування правового регулювання в сфері підприємництва лише за сприятливих економічних умов як на центральному, так і місцевому рівнях.

Тут також доцільно згадати частково суперечливе ствердження О.П. Угровецького¹, який, з одного боку, стверджує, що податковий контроль повинен охоплювати всі показники економічної діяльності платника податків (кількісні, якісні, натуральні, вартісні та цінові) як єдине цілісне явище та водночас робить дуже суперечний висновок, що податковий контроль не може бути безмежним, правові обмеження контрольної діяльності у сфері оподаткування є обов'язковими для суб'єктів податкового контролю.

Представляється очевидним, що податковий контроль у цивілізованій державі дійсно не може бути безмежним, він повинен охоплювати лише всі *основні обґрунтовані* (курсив автора. – О.Б.) показники економічної діяльності платника податків. Тобто в цьому випадку повинен спрацьовувати принцип поєднання законності та доцільності як у діяльності законодавчої влади, так і в діяльності суб'єктів адміністрування податків.

У цьому сенсі О.П. Угровецький вважає², що доцільно було б запровадити податок на основні фонди підприємств, які безпосередньо використовуються у створенні додаткової вартості. Такий податок був би дійсно виправданим з точки зору стимулювання ефективності бізнесу і міг би стати реальною заміною податку на додану вартість.

Враховуючи спрямованість нашого дослідження, подібні слушні висновки й пропозиції не можна обмежувати лише податком на основні фонди підприємств чи нерухоме майно. Світовий досвід свідчить, що подібний податок доречно застосувати на *дійсно* (курсив автора. – О.Б.) цінне рухоме і нерухоме майно, землю (чи довгострокове користування нею), на екзотичних тварин та навіть на утримання звичайних собак і кішок (наприклад, як у Японії та Ізра-

¹ Угровецький О. П. Система оподаткування в Україні: становлення, реформування, адміністрування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». Д., 2009. С. 27.

² Там саме. С. 25.

їлі). Доречним є також запозичення до вітчизняного законодавства досвіду Великої Британії стосовно запровадження прогресивного податку (введеного через 17 років після прем'єрства М. Тетчер) на надприбутки підприємств, які отримуються внаслідок об'єктивних помилок, наприклад, при проведенні приватизації¹.

У напрямку виконання завдання щодо побудови соціально-орієнтованої економіки в Податковому кодексі в якості стимулюючої правової норми можна б було передбачити й норму зі зниження (нехай і незначного) оподаткування прибутку підприємств, які стабільно працюють в Україні. Ця податкова соціальна пільга повинна застосовуватись у залежності від комплексного показника, який може охоплювати такі фактори, як: відсутність (або обмеженість) протягом року накладання на підприємство та його посадових осіб стягнень з боку ДФС України, Міністерства соціальної політики, Державної служби з питань праці, Міністерство енергетики та захисту довкілля тощо; відсутність скорочення штату постійно працюючих працівників; запровадження інноваційних та енергозберігаючих технологій; залучення певного відсотка постійно працюючих до внесення внесків в недержавні пенсійні фонди та ін. Цей комплексний показник повинен бути диференційованим за кількістю складових та за загальним змістом для малих та середніх підприємств, за галузями застосування тощо. У разі прийняття законодавцем такої пропозиції може знайти практичне втілення в життя теоретично-слухне прикладне положення², що способи визначення бази оподаткування повинні зумовлюватися видами та властивостями об'єкта оподаткування і, як наслідок, видами ставок, які пристосовані до конкретних властивостей об'єкта.

Далі торкнемось болючого для вітчизняної господарської діяльності питання встановлення законодавцем переліку організацій, що відносяться до неприбуткових. Використовуючи словосполучення «болюче питання», насамперед, мається на увазі пільговий режим

¹ Козырин А. Н. Финансово-правовые аспекты приватизации. Выступление на пленарном заседании Международной научно-практической конференции «Финансовое право в XXI веке: достижения и перспективы», 05.10.2011. Ирпень: НИИ финансового права НУГНС Украины, 2011.

² Дубоносова А. С. Правове регулювання об'єкта оподаткування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2009. С. 176.

оподаткування цих суб'єктів та не завжди дотримання неприбутковими установами і організаціями чинного законодавства (або, як прийнято висловлюватись, «обхід законодавства»).

Так, тривалий час в Україні, згідно зі статтею 7.11.1. Закону «Про оподаткування прибутку підприємств» (Закон був прийнятий в 1994 р. та втратив чинність з 2013 р. на підставі Закону України № 2755-1701), до неприбуткових установ і організацій належать ті, які мали пільговий режим оподаткування і які були:

а) органами державної влади України, органами місцевого самоврядування та створеними ними установами або організаціями, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів;

б) благодійними фондами і благодійними організаціями, створеними у порядку, визначеному законом для проведення благодійної діяльності, включно з громадськими організаціями, створеними з метою провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, освітньої та наукової діяльності, а також творчими спілками та політичними партіями, громадськими організаціями інвалідів та їх місцевими осередками, створеними згідно з Законом України «Про громадські об'єднання», науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації, внесеними до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, заповідниками, музеями;

в) пенсійними фондами, кредитними спілками, створеними у порядку, визначеному законом;

г) іншими, ніж визначені у абзаці «б» цього підпункту, юридичними особами, діяльність яких не передбачає одержання прибутку згідно з нормами відповідних законів;

д) спілками, асоціаціями та іншими об'єднаннями юридичних осіб, створеними для представлення інтересів засновників, що утримуються лише за рахунок внесків таких засновників та не проводять господарської діяльності, за винятком отримання пасивних доходів;

е) релігійними організаціями, зареєстрованими у порядку, передбаченому законом;

є) житлово-будівельними кооперативами, об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків, створеними у порядку, визначеному законом;

ж) професійними спілками, їх об'єднаннями та організаціями профспілок, утвореними в порядку, визначеному законом;

з) асоціаціями, іншими добровільними об'єднаннями органів місцевого самоврядування, зареєстрованими в порядку, визначеному законом¹.

Торкнувшись питання встановлення законодавцем податкових пільг, логічно висловити власну думку щодо закріплення обґрунтованих підходів до сучасного регулювання зазначених суспільних відносин, а саме: за аналогією закордонного податкового законодавства² у цьому напрямку публічного управління, правова держава повинна дотримуватись наступних принципів:

- встановлення та форми податкових пільг є прерогативою виключно законодавства;
- категорична заборона надання індивідуальних податкових пільг тощо.

Щодо неприбуткових установ і організацій, які можуть мати пільговий режим оподаткування, не претендуючи на остаточну пропозицію змін до законодавства, переконливо виглядає твердження, що визначає перелік «неприбуткових установ і організацій, які б мали пільговий режим оподаткування», з одного боку, слід використовувати абсолютно визначену диспозицію. З іншого боку, враховуючи достатньо високий загальнодержавний рівень корупції та різний рівень менталітету населення регіонів України, компетенцію по безпосередньому наданню законодавчо закріпленого пільгового режиму оподаткування неприбуткових установ і організацій слід передати місцевим громадам.

У якості прикладу диспозиції відповідної юридичної норми, яка визначає організацію чи установу неприбутковою, що може мати пільговий режим оподаткування, а також дозвіл отримувати благо-

¹ Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28 грудня 1994 р. № 334/94-ВР (Закон втратив чинність, крім п. 1.20 ст. 1 (Втрата чинності п. 1.20 ст. 1 відбулася 01.01.2013 р.) на підставі Кодексу від 02.12.2010 р. № 2755-VI, ВВР. 2011. № 13-14, № 15–16, № 17. Ст. 112) / Відомості Верховної Ради України. 1995. № 4. Ст. 7.11.1.

² Про основи податкової системи: Закон РФ від 27 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://refs.co.ua/79315-Uchastniki_nalogovyh_pravootnosheniyy_ih_zashita_i_otvetstvennost.html. – Ст. 10. (дата звернення: 07.06.2019)

дійні внески, пропонується наступне визначення: «державний чи громадський фонд або об'єднання громадян, що має за основну мету та діє виключно в інтересах забезпечення конституційних прав людини та громадянина; розвитку місцевого самоврядування; благодійності; науки; освіти; культури; охорони здоров'я та реабілітації інвалідів; забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; розвитку вітчизняної літератури чи релігії, що сповідується громадянами України; допомоги дітям, малозабезпеченим та бідним громадянам; фізичного виховання та розвитку аматорського спорту; захисту навколишнього середовища; розвитку малих та середніх підприємств; зменшення безробіття; надання допомоги при ліквідації наслідків будь-якого стихійного лиха; проведення наукових досліджень у всіх напрямках з вищезгаданого.

Зазначені неприбуткові організації не мають права:

- жодним чином брати участь у будь-яких виборах чи політичних кампаніях, підтримувати чи виступати проти будь-якого кандидата на державну посаду чи посаду в органах місцевого самоврядування;
- присвячувати більшість своєї діяльності пропаганді, лобіюванню чи іншим способам впливу на законодавство;
- передавати будь-яким способом будь-яку частину своїх грошових коштів, майна, будь-якої власності на користь приватного акціонера/фізичної особи».

Зрозуміло, що у разі прийняття законодавцем вищезазначеної пропозиції, необхідно внести відповідні зміни в низку Законів України, а саме: «Про місцеве самоврядування»; «Про місцеві державні адміністрації»; «Про об'єднання громадян» та ін. Зокрема, вищезазначена пропозиція потребує ідентифікації з дефініцією «благодійна діяльність» в Законі України «Про благодійництво та благодійні організації». А саме – можна залишити існуюче визначення, що «благодійна діяльність – добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара», доповнивши його вищезазначеними напрямками діяльності щодо забезпечення конституційних прав людини та громадянина; розвитку місцевого самоврядування; благодійності; науки;

освіти і далі по тексту. Крім цього доречно статтю 1 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» обов'язково доповнити прикінцевими положеннями наступного змісту: «Благодійники повинні складати достатньо велике та різноманітне коло осіб (наприклад, п'ять або більше). Діяльність не вважатиметься благодійною, якщо її благодійники є родичами (свояками) набувачів благодійної допомоги, чи дана організація діє в інтересах точно визначеної особи (групи осіб)».

Побічні способи організаційно-правового впливу на сферу господарсько-правових відносин, як справедливо зазначає А.С. Ластовецький¹, базуються в основному на економічних засобах регулювання. Ці способи застосовуються шляхом впровадження економічних інтересів без прямого владного примусу та мають своє відображення на поведінці учасників економічних відносин через створення умов, які впливають на її мотивацію створенням тих чи інших матеріальних стимулів заохочення, включаючи підтримку державою підприємництва. Тут також варто звернути увагу на певну подвійність публічної правосуб'єктності, що формує правові обов'язки податкових органів, яку виокремлює Д.А. Копильник², а саме: з одного боку, податкові органи виконують обов'язки перед власником грошових надходжень – державою, з другого – на цьому ж повноваженні базується і право на відповідні дії щодо платників податків. Вітчизняні вчені сподівались, що Податковий кодекс України може стати тим системоутворюючим нормативно-правовим актом, котрий сприятиме вирішенню наявних проблем в оподаткуванні як головному напрямі регулювання підприємництва³. Влада спромоглась прийняти цей документ лише у 2010 році.

У контексті європейської інтеграції нашої країни гармонізація її податкового законодавства з законодавством Європейського Співтовариства про непряме оподаткування є актуальною правовою проблемою, оскільки рушійною силою податкової гармонізації є праг-

¹ Ластовецький А. С. Організаційно-правові засади підприємницької діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К.: Київський юридичний ін-т, 2005. С. 76.

² Кобильник Д. А. Правове регулювання пільг при оподаткуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2002. С. 162.

³ Ластовецький А. С. Організаційно-правові засади підприємницької діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К.: Київський юридичний ін-т, 2005. С. 95.

нення високорозвинених країн ЄС оптимізувати власні фіскальні системи і на цій основі створити підґрунтя для розбудови оподаткування об'єднаної Європи. Причому в ЄС виходять із міркувань про спрямованість податкової оптимізації не стільки на те, щоб не допустити відтоку капіталу у менш економічно розвинені європейські країни, які активно використовують ліберальні стратегії фіскального регулювання, скільки на сприяння зростанню ВВП в умовах досягнення якісно нового рівня соціально-економічного розвитку¹. Врахування цього фактора важливе для поліпшення організаційно-правового впливу на розвиток вітчизняного підприємництва.

Наша держава прийняла на себе зобов'язання гармонізувати національне законодавство з законодавством Європейського Співтовариства про непряме оподаткування відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та його державами-членами від 14.06.1994 року. Через це вбачається доречною наукова думка, що у багатьох економічно розвинених країнах переважає погляд на податок як на соціальний кредит, який видається платником податків державі у формі попередньої оплати суспільних послуг, здійснення яких повинен забезпечити публічний суб'єкт. В умовах правової держави публічна влада має право розраховувати на перерозподіл на її користь частини суспільного продукту шляхом оподаткування лише в тій пропорції, як ця влада в особі держави сприяла створенню (приросту) суспільного продукту². Але практична реалізація цього зобов'язання, з урахуванням раціональних науково обґрунтованих змін вирішення завдання гармонізації вітчизняного законодавства (наприклад, про ПДВ, про акцизні збори) з законодавством ЄС³, що повинно було б проявитися в ідентифікації змін та доповнень до законодавства України, не від-

¹ Барко Ю. Расширение и углубление европейской интеграции. МЭиМО. 2004. № 7. С. 19.

² Налоговое право России: [учеб. для вузов] / отв. ред. докт. юрид. наук, проф. Ю. А. Крохина. М.: Норма, 2003. С. 41;

Берлач А. І. Податкове право України: навч. посіб. для студ. Вузів. К.: Україна, 2006. С. 17-28, 71-80.

³ Ященко К. В. Гармонізація податкового законодавства України з законодавством Європейських Співтовариств про непряме оподаткування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2005. С. 18-19.

булась та не задовольнила суб'єктів підприємництва навіть з прийняттям в Україні Податкового кодексу. Тобто вже вкотре в Україні не забезпечуються права людини і громадянина, які ще 1792 р. обґрунтував В. фон Гумбольдт у праці «Про межі державної діяльності». У ній він фактично визначив межі державного управління: «Держава має утримуватися від будь-якої турботи про позитивне благо громадян; вона не повинна робити жодного кроку далі, ніж це необхідно для безпеки громадян один від одного та від зовнішніх ворогів; жодна інша мета не може бути виправданням для обмеження свободи громадянина»¹.

Щодо висновків з гармонізації податкового законодавства України з законодавством ЄС, зроблених зокрема К.В. Яценко та згаданих вище, слід зауважити, що їх у цілому можна вважати обґрунтованими, корисними та зваженими. Але в сенсі лібералізації впливу держави на сферу господарсько-правових відносин та побудови соціально-орієнтованої економіки, не можна погодитися з пропозицією К.В. Яценко щодо «визначення та наділення органу виконавчої влади компетенцією в сфері здійснення контролю за діяльністю податкових складів»². Пропозиція «введення спеціальних схем оподаткування акцизами» не відповідає менталітету вітчизняного державного діяча (чиновника тощо) – оскільки кожен пільговий виняток із правил з часом стає правилом. У ЄС обережно підходять до податкових трансформацій: намагаються інкорпорувати нові механізми оподаткування у податкову систему так, щоб не допустити дестабілізації налагодженого функціонування економіки і державних фінансів³. Начебто правильна пропозиція К.В. Яценко «поступового наближення структур та рівня ставок акцизних зборів на підакцизну продукцію до встановлених в ЄС» у нашій країні стане на часі принаймні за умови помітного зростання добробуту населення.

¹ Гумбольдт Вильгельм. О пределах государственной деятельности: [пер. с нем.] / В. фон Гумбольдт. Челябинск: Социум; М.: Три квадрата, 2003. Вып. 1. С. 40.

² Яценко К. В. Гармонізація податкового законодавства України з законодавством Європейських Співтовариств про непряме оподаткування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2005. 23 с.

³ Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Податкова гармонізація та національні особливості оподаткування високорозвинутих країн. Економіка і прогнозування. 2009. № 4. С. 127.

Наприкінці хотілось би торкнутись лише проблеми впровадження інновацій та новітніх технологій. Не секрет, що Україна не належить до технологічних лідерів глобальної економіки. Роль України зводиться, на жаль, до забезпечення технологічного прогресу інших країн власними сировинними ресурсами¹. Разом з тим, за міццю науково-технічного потенціалу наша країна цілком може і повинна претендувати на входження в пул технологічних лідерів.

Варто звернути увагу на динаміку рейтингів глобальної конкурентоспроможності за версією Всесвітнього економічного форуму в Давосі (з відомими поправками на кон'юнктурні «шуми» подібних рейтингів). У 2001 році Україна стартувала в рейтингу з 69 позиції серед 75 країн. Не зайво також згадати і те, що в багатьох країнах ЄС за останні 20 років щорічні відрахування на наукові розробки виросли майже у 20 разів і складають від 2,5 до 4,5 % ВВП. Тому що в Європі давно зрозуміли, що економія на наукових дослідженнях відразу гальмує розвиток економіки і вітчизняного підприємництва. Динаміку рейтингів конкурентоспроможності України демонструють дані, наведені у таблиці 3.2. (дані таблиці 4.2 складені за ми²).

З наведених показників видно, що якщо проаналізувати складові конкурентоспроможності, то привертають увагу досить слабкі позиції України в таких сферах, як: здатність країни утримувати та залучати таланти; вплив оподаткування на стимули до роботи; етика, корупція та зловживання впливом в державних установах; трансфер технологій; готовність до освоєння новітніх технологій. І це далеко не повний перелік. Відносно сильними сторонами нашої економіки поки ще традиційно залишаються якість вищої та початкової освіти, якість дослідних інститутів, здатність до інновацій. Однак ці переваги здебільшого залишаються, так би мовити, нереалізованим депозитом. Відповідно для України останнім часом це обертається згортанням потенціалу і зниженням рейтингових позицій. Тому варто визнати, що нині основна складність з інноваційними реформами, на вір-

¹ Семиноженко В. Україна-Росія: Виклики нового часу. Урядовий кур'єр. 2011. № 133. – 23 липня.

² Рейтинг України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018: офіційний веб-сайт.: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>.

ний погляд В.П. Семиноженка¹, полягає в тому, що на стратегічному рівні інноваційна модель була визнана базовою і безальтернативною, однак інноваційна тактика так і не сформувалася. Вирішення цього завдання є основною метою як вітчизняної науки, так і фахівців-практиків із державного управління.

Таблиця 4.2.

Показник	2009	2011	2018
Рейтинг конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index)	72	89	81
Технологічна готовність (Technological readiness)	65	83	81
Вища освіта і навички (Higher educational and training)	43	46	35
Охорона здоров'я і початкова освіта (Health and primary educational)	60	66	53
Здатність до інновацій (Capacity for innovations)	31	37	61
Готовність до новітніх технологій (Availability of latest technologies)	82	92	77
Трансфер технологій (FDI and technology transfer)	100	124	118
Якість науково-дослідних інститутів (Quality of scientific research institutions)	48	68	60
Якість освіти	Немає даних	Немає даних	49
Здатність країни утримувати таланти	Немає даних	Немає даних	129
Здатність країни залучати таланти	Немає даних	Немає даних	106
Вплив оподаткування на стимули до роботи	Немає даних	Немає даних	124
Етика і корупція в держ. установах	Немає даних	Немає даних	106
Зловживання впливом в держ. установах	Немає даних	Немає даних	129

¹ Семиноженко В. Україна-Росія: Виклики нового часу. Урядовий кур'єр. 2011. № 133. 23 липня.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Автор вдячний всім – хто знайшов час та познайомився зі змістом книги, яка є продовженням багаторічних досліджень автора у напрямку пізнання та аналізу процесів, які, тим чи іншим чином, пов'язані з державним регулюванням економіки, господарської діяльності, підприємництва тощо.

Безумовно, що в книзі розглянуто лише основні положення стосовно характеристики структури господарсько-правових відносин; окремі форми та методи державного регулювання господарсько-правових відносин та лише ті проблеми державного регулювання господарсько-правових відносин, які тривалий час входять до кола наукових досліджень автора книги. Але автор щиро сподівається знайти одностудців серед читачів та отримати з їх сторони підтримку стосовно схвалення основного лейтмотиву цього дослідження, а саме: запровадження у практичній діяльності запропонованих в книзі засад щодо державного регулювання господарсько-правових відносин у правосвідомість та праворозуміння вітчизняних державних діячів вищого, центрального та місцевого рівня, яке можливо буде кроком уперед на шляху розробки та побудові в Україні так званої сучасної дайсєвої концепції правовладдя у сфері економіки, господарської діяльності, підприємництва тощо.

В той же час автор книги буде вдячний всім читачам, які можливо знайдуть час для того, що б висловити зауваження, пропозиції та рекомендації на адресу автора: olegvb8888@ukr.net, або братимуть участь в публічному обговоренні окресленої проблематики на сторінках науково-популярних видань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

А. В. Дайси. Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской конституции. Москва, типография т-ва И. Д. Сытина, 1907. 707 с.

Авер'янов В. Б. Державне управління в Україні : навч. посіб. / В. Б. Авер'янов, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К. : Юрінком Інтер, 1999. 431 с.

Аверьянов В. Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. К. : Наукова думка, 1979. 150 с.

Адміністративне право України / [Ківалов С. В., Авер'янов В. Б., Додін Є. В. та ін.] ; за заг. ред. С. В. Ківалова. О. : Юридична література, 2003. 893 с.

Адміністративне право України : [навч. посіб.] / О. І. Остапенко, З. Р. Кисіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кисіль. К. : Правова єдність, 2008. 536 с.

Актуальні проблеми господарського права : зб. наук. праць (за матер. «круглого столу», м. Київ, 16 грудня 2004 р.) / ред. кол. : О. Д. Крупчан (гол.), В. В. Луць, М. К. Галянтич [та ін.]. К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2005. 140 с.

Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 528 с.

Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. М. : Велби ; Проспект, 2008. 576 с.

Андреевский И. Русское государственное право. СПб., М. : Изд. М. О. Вольфа, 1966. Т. 1 : О правительстве. 496 с. (Введение, Ч. 1).

Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні : організаційно-правові засади. К. : Наукова думка, 2004. 304 с.

Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : [курс лекцій]. – 3-е изд., доп. – М. : ОМЕГА-Л, 2005. 584 с.

Бальцерович Л. Свобода і розвиток: економія вільного ринку; [пер. з пол. А. Павлишина]. Л., 2000. 332 с.

Битяк Ю. П. Адміністративне право України : [підруч. для юрид. вузів і фак.]. Х., 2000. 520 с.

Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе : [пер. с англ.]. М. : Дело ЛТД, 1994. – 627 с.

Бунге Н. Х. Очерки политико-экономической литературы. СПб., 1895. 465 с.

Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студентів ВНЗ], [2-ге вид., змін. та допов.]. Київ : Прав. єдність, 2009. 766 с.

Голосніченко І. П. Адміністративне право України: основні поняття : навч. посіб. / Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф., Золотарьова Н. І. К. : ГАН, 2005. 232 с.

Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. Харків : Право, 2012. 696 с.

Господарське право : підручник / [О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. – Харків : Одиссей, 2010. 640 с.

Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.]. 6-те вид., випр. і допов. К. : Знання, 2007. 214 с.

Железнов В. Я. Очерки политической экономии. [6-е изд., испр. и доп.]. М. : Изд-во И. Д. Сытина и К., 1908. 858 с.

Жорнокуй Ю. М. Інвестиційне право : підручник. Харків : Схід-регіонал. центр гуманітар.- освіт. ініціатив, 2011. 192 с.

Загальне адміністративне право : підручник / [Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А. та інші] ; за заг. ред. І. С. Гриценко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 568 с.

Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды: сб. науч. тр. Киев : Юринком Интер, 2012. 488 с.

Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура; [пер. с англ., под науч. ред. О. И. Шкаратана]. М. : Гос. ун-т Высш. шк. экономики, 2000. 608 с.

Колодій А. М. Принципи права України : [монографія]. К. : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

Коломоєць Т. О. Адміністративне право : [навч.-метод. посіб.]. Запоріжжя, 2001. 208 с.

Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : [підруч.]. К. : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

Коммерческое право : учебник / [А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. Л. Вещунова и др.] ; под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой. СПб. : Изд-во С.-Петербур. Гос. ун-та, 1998. 518 с.

Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Ва-

силъева, О. Р. Кібенко та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

Макиавелли Н. Государь. Сочинения. М. : ЗАО «Изд-во ЭКСМО-Пресс»; Х. : Фолио, 1998. – 656 с.

Мамутов В. К. , Чувпило О. О. Господарче право зарубіжних країн. К. : Ділова Україна, 1996. 352 с.

Маршалл А. Принципы экономической науки. М. : Прогресс, 1993. Т. 3. 415 с.

Нерсисянц В. С. Философия права : [учеб. для вузов]. М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 627 с.

Нижник Н., Машков О. Системний підхід в організації державного управління : [навч. посіб.], [за заг. ред. Н. Р. Нижник]. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.

Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Кузьмин, В. В. Лазарев и др. ; под общ. ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. 384 с.

Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения; [пер. с англ. под ред. М. Н. Смит]. Изд-во политической литературы, 1955. Т. 1. 422 с.

Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2000. 466 с.

Самюелсон П., Нордгауз В. Макроекономіка. К. : Основи, 1995. 544 с.

Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. О., 1998. 403 с.

Сорос Д. Алхимия финансов. Рынок: как читать его мысли : [пер. с англ.], [Пол Тюдор Джонс (вступ. слово)]. М. : ИНФРА-М, 1996. 416 с.

Тейлор Ф. У. Наукова організація праці. Наука управляти: з історії менеджменту : [хрестом., навч. посіб.]; [упоряд. І. О. Слепцов ; пер. з рос. Л. І. Козій, М. І. Матрохіна, П. Л. Пироженко]. К. : Либідь, 1993. 304 с.

Туган-Барановський М. І. Політична економія : [курс популярний]. К. : Наукова думка, 1994. 263 с.

Файоль А. Учение об управлении. Научная организация труда и управления: сб. / под ред. А. Н. Щербаня. М.: Экономика, 1965. 354 с.

Фалмер Р. М. Энциклопедия современного управления. [пер. с англ., общ. ред. Бекова Х. А. и др.]. М. : ВИПКЭнерго, 1992. 761 с.

Фещенко В. М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : [монографія]. К. : КНЕУ, 2003. 187 с.

Фишер С. Экономика / Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р.; общ. ред. и предисл. Г. Г. Сапов ; пер. Е. Е. Балашова. М. : Дело ЛТД, 1998. 864 с.

Цветков В. В., Селіванов В. М., Скрипнюк О. В. Державне управління і політика : [монографія]. К.: Вид-во «Абрис», 2006. 312 с.

Цивільне право : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. 480 с.

Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.

Чжан Шуйбао. Організаційно-правові основи підприємницької діяльності в Китайській Народній Республіці і в Україні (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. О., 2004. 201 с.

Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монографія. К.: МАУП, 2005. 336 с.

Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : [монографія]. К. : КНЕУ, 2004. 252 с.

ДОДАТКИ

Результати опитування підприємців у 2010 / у 2013 / у 2019 р.р.

1. Чи вважаєте Ви оптимальною процедуру відкриття власної справи у малому бізнесі?

2010: Так – 0,5 %; Ні – 90 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 9,5 %

2013: Так – 0,3 %; Ні – 93 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 6,7 %

2019: Так – 0,1 %; Ні – 95 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 4,9 %

2. Чи вважаєте Ви оптимальними контрольні-наглядові заходи з боку держави за введенням власної справи у малому бізнесі?

2010: Так – 0,2 %; Ні – майже 80 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 19 %

2013: Так – 0,1 %; Ні – майже 85 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 15 %

2019: Так – 0,1 %; Ні – майже 89 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 11 %

3. Чи вважаєте Ви основним принципом державного регулювання малого підприємництва «не заважати працювати підприємцю» ?

2010: Так – 91 %; Ні – 0 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 9 %

2013: Так – 92 %; Ні – 0 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 8 %

2019: Так – майже 91 %; Ні – 0,1 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 9 %

4. На Вашу думку взагалі можна повністю обійтися без державного регулювання малого підприємництва?

2010: Так – 4,5 %; Ні – 86 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 9,5 %

2013: Так – 5 %; Ні – 90 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 5 %

2019: Так – 4 %; Ні – 92 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 4 %

5. Працівники яких державних органів, на Вашу думку, найбільш не сприяють нормальному функціонуванню малого бізнесу?

2010: А). Податкова служба – більш ніж 40 %; Б). Міліція – 18 %; В). Сан.-епідем. (та ветеринарна) служба – 17 %; Г). Інші були вказані: пожежна охорона – 12 %; Держспоживстандарт – 7,5 %; інші – 5,5 %.

2013: А). Податкова служба – більш ніж 49 %; Б). Міліція – 15 %; В). Сан.-епідем. (та ветеринарна) служба – 15 %; Г). Інші були вказані: пожежна охорона – 14 %; Держспоживстандарт – 4,5 %; інші – 2,5 %.

2019: А). Податкова служба – 55 %; Б). Поліція – 13 %; В). Сан.-епідем. (та ветеринарна) служба – 13 %; Г). Інші були вказані: пожежна охорона – 16 %; Держспоживстандарт – 1,5 %; інші – 1,5 %.

6. Чи вважаєте Ви за потрібне встановити (посилити) адміністративну, кримінальну відповідальність посадових (службових) осіб за адміністративні правопорушення, які пов'язані з незаконним втручанням в діяльність суб'єктів підприємництва ?

2010: Так – майже 90 %; Ні – 0,2 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 10 %

2013: Так – 92 %; Ні – 0,1 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – майже 8 %

2019: Так – 94 %; Ні – 0,1 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – майже 6 %

7. Вкажіть можливі, на Вашу думку, строки дії законодавчих актів (без суттєвих змін, наприклад стосовно порядку оподаткування)

2010: Півроку – 2 %; Рік – 35 %; 3 роки – 25 %; 5 років – 27 %; Більше 5 років – 11 %

2013: Півроку – 3 %; Рік – 20 %; 3 роки – 32 %; 5 років – 35 %; Більше 5 років – 10 %

2019: Півроку – 2 %; Рік – 24 %; 3 роки – 25 %; 5 років – 27 %; Більше 5 років – 20 %

8. Чи вважаєте Ви обґрунтованим положення Податкового кодексу України, що забороняє відносити грошові розрахунки з фізичними особами-суб'єктами підприємництва до видатків підприємства?

2010: Так – 0 %; Ні – 100 %; Власна пропозиція – немає

9. Який відсоток робочого часу витрачає адміністрація Вашого підприємства робочого часу безпосередньо на контакти з органами публічної адміністрації та контролюючі органи? (орієнтовно позначте Вашу відповідь)

2010: А(до 20 %) – біля 11 % Б(до 40 %) – понад 8 % В(до 60 %) – майже 10 % Г(до 80 %) – 70 % підприємців

2013: А(до 20 %) – біля 10 % Б(до 40 %) – понад 9 % В(до 60 %) – майже 12 % Г(до 80 %) – 69 % підприємців

2019: А(до 20 %) – біля 8 % Б(до 40 %) – понад 7 % В(до 60 %) – майже 10 % Г(до 80 %) – 75 % підприємців

10. Чи вважаєте Ви прийняття Податкового Кодексу України позитивним фактором, який посприяв уніфікації та спрощенню ведення податкового обліку суб'єктів господарювання в Україні?

2010: Так – майже 70 %; Ні – 20 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – понад 10 %

2013: Так – 59 %; Ні – 30 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 11 %

2019: Так – майже 35 %; Ні – 55 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – понад 10 %

11. Як Ви ставитесь до запровадження електронної звітності суб'єктів господарської діяльності до контролюючих, статистичних та інших державних органів України?

2013: Позитивно (відповідає меті запровадження) – 49,7 % ;

Скоріше позитивно, ніж негативно (створює додаткові переваги, але має потенціал для покращення) – 25,5 %;

Скоріше негативно, ніж позитивно (потребує підвищення ефективності) – 22,7 %;

Не маю власної думки – 2,1 %

2019: Позитивно (відповідає меті запровадження) – майже 55 % ;

Скоріше позитивно, ніж негативно (створює додаткові переваги, але має потенціал для покращення) – 25 %;

Скоріше негативно, ніж позитивно (потребує підвищення ефективності) – 20 %;

Не маю власної думки – 0,5 %

12. **2013:** Чи вважаєте Ви, що створення Міністерства доходів і зборів України, сприятиме спрощенню системи оподаткування та розвитку бізнесу в Україні?

2013: Так – 21,5 %; Ні – 58,9 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) – 19,6 %

2019: Чи вважаєте Ви позитивними кроками – такі структурні зміни як: переформатування ДПС в ДФС України; об'єднання ДПС і ДМС України та інші подібні?

2019: Так – 2,5 %; Ні – 88 %; Не маю власної думки (або відмовились відповідати) –9,5 %

Наукове видання

Баклан Олег Володимирович

**ДЕРЖАВНА ПРИСУТНІСТЬ
У ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ**

Монографія

Підписано до друку 26.06.2020. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12.6. Наклад 300. Зам. № 193.

Надруковано в “Видавництво Людмила”.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.
“Видавництво Людмила”
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net